

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

**О. С. СЕНИШИН, М. О. ГОРИНЬ,
О. О. КУНДИЦЬКИЙ**

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Навчальний посібник

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

Львів 2014

УДК 338.2.025.12
ББК У21
С-31

Рецензенти:

Г.І. Башнянин, *д-ор екон. наук, проф.*
(Львівська комерційна академія);

І.Й. Малій, *д-ор екон. наук, проф.*

(Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана);

І.Р. Михасюк, *д-ор екон. наук, проф.*

(Львівський національний університет імені Івана Франка);

Є.В. Мішенін, *д-ор екон. наук, проф.*

(Сумський національний аграрний університет)

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів.*

Лист №1/13-XXXXX від XX.XX.201X року

С-31 **Сенишин О. С.** Державне регулювання економіки : навч. посібник /
О. С. Сенишин, М. О. Горинь, О. О. Кундицький. – Львів : Львівський
національний університет імені Івана Франка, 2014. – 334 с.

ISBN XXX-XXX-XXX-XXX-X

Розглянуто теоретичні, методологічні та практичні питання, пов'язані із державним регулюванням економіки як дисципліною, наукою й галуззю дослідження. Зокрема, розкрито понятійно-категоріальний апарат, суб'єкти та об'єкти, функції; охарактеризовано світовий досвід державного регулювання економіки; розглянуто систему методів державного регулювання економіки, зокрема правові, адміністративні, економічні, організаційні тощо; викладено проблеми грошово-кредитного регулювання, регулювання цін та інфляції, підприємницької, зовнішньоекономічної, інноваційно-інвестиційної діяльності; велику увагу приділено державному регулюванню продовольства, промислового виробництва та соціальній сфері; розглянуто методи державного регулювання освіти та науки тощо.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів, а також для керівників і фахівців, що займаються питаннями державного регулювання економіки, для організацій, наукових установ – усіх, кому цікаві питання інтеграції України у світову систему господарювання.

УДК 338.2.025.12
ББК У21

© Сенишин О. С., Горинь М. О., Кундицький О. О.,
2014

© Львівський національний університет імені Івана
Франка, 2014

ISBN XXX-XXX-XXX-XXX-X

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
------------------------	----------

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	9
---------------------------------------	----------

Тема 1. Теоретичні засади державного регулювання економіки

1.1. Державне регулювання економіки як поняття, його система	11
1.2. Етапи становлення та цілі державного регулювання економіки	14
1.3. Основні недоліки та принципи державного регулювання економіки	16
1.4. Поняття ефективності у системі державного регулювання економіки	18
<i>Тестові завдання</i>	<i>23</i>
<i>Рекомендована література</i>	<i>26</i>

Тема 2. Методологія державного регулювання економіки

2.1. Система методів, форми та механізми державного регулювання економіки	27
2.2. Правове регулювання у системі державного регулювання економіки	31
2.3. Адміністративні методи державного регулювання економіки .	34
2.4. Економічні методи державного регулювання економіки та їхня характеристика	37
2.5. Моделі державного регулювання економіки	47
<i>Тестові завдання</i>	<i>50</i>
<i>Рекомендована література</i>	

Тема 3. Стратегія соціально-економічного розвитку країни

3.1. Поняття стратегії соціально-економічного розвитку країни	51
3.2. Соціально-економічне прогнозування у системі державного регулювання економіки	55
3.3. Макроекономічне індикативне планування	64
3.4. Державне економічне програмування та цільові комплексні програми	67
<i>Тестові завдання</i>	<i>73</i>
<i>Рекомендована література</i>	<i>76</i>

Тема 4. Об'єкти та суб'єкти державного регулювання економіки

4.1. Об'єкти державного регулювання економіки та їхня характеристика	77
4.2. Система органів (суб'єкти) державного регулювання економіки	81
4.3. Президент України, його правовий статус і функції у сфері державного регулювання економіки	86
4.4. Верховна Рада України та її повноваження стосовно питань державного регулювання економіки	89
4.5. Кабінет Міністрів України, його правовий статус і функції у сфері державного регулювання економіки	92
4.6. Центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом	93
<i>Тестові завдання</i>	99
<i>Рекомендована література</i>	103

Тема 5. Фінансова та грошово-кредитна політика держави

5.1. Сутність фінансової системи країни	105
5.2. Державний бюджет і його характеристика	107
5.3. Податкове регулювання у системі державного регулювання економіки	112
5.4. Поняття, цілі та засоби грошово-кредитної політики	117
5.5. Грошово-кредитна інфраструктура	121
<i>Тестові завдання</i>	125
<i>Рекомендована література</i>	130

Тема 6. Державне регулювання цін та інфляції

6.1. Ціни як інструмент державного регулювання економіки	131
6.2. Система органів державного регулювання цін	135
6.3. Антиінфляційне регулювання	139
<i>Тестові завдання</i>	144
<i>Рекомендована література</i>	148

Тема 7. Державне регулювання підприємницької діяльності

7.1. Поняття підприємництва та принципи його здійснення	149
7.2. Класифікація видів та організаційних форм підприємництва ..	153
7.3. Державна політика у сфері підприємництва	162
<i>Тестові завдання</i>	168
<i>Рекомендована література</i>	174

Тема 8. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності

8.1. Поняття та види зовнішньоекономічної діяльності	175
8.2. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності: поняття, принципи та суб'єкти	181
8.3. Методи та засоби державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності	184
8.4. Поняття зовнішньоекономічної політики та особливості її реалізації	187
8.5. Платіжний баланс у системі державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності	189
<i>Тестові завдання</i>	194
<i>Рекомендована література</i>	198

Тема 9. Державне регулювання інвестиційної та інноваційної діяльності

9.1. Поняття інвестицій і роль держави в інвестиційному процесі ..	199
9.2. Система державного регулювання інвестиційної діяльності	206
9.3. Показники економічної ефективності інвестицій	210
9.4. Державне регулювання інноваційних процесів	212
<i>Тестові завдання</i>	217
<i>Рекомендована література</i>	222

Тема 10. Державне регулювання продовольчого комплексу

10.1. Структурно-функціональна характеристика продовольчого комплексу	223
10.2. Оцінка природно-ресурсного потенціалу як основа розвитку продовольчого комплексу	229
10.3. Державне регулювання ринку агропродовольчої продукції ...	232
<i>Тестові завдання</i>	237
<i>Рекомендована література</i>	240

Тема 11. Державне регулювання розвитку промислового виробництва

11.1. Промислове виробництво: склад і структура	241
11.2. Засоби державного регулювання розвитку промислового виробництва	245
11.3. Основні показники розвитку промислового виробництва та їхня характеристика	250

11.4. Державне регулювання якості та конкурентоспроможності продукції промисловості	253
<i>Тестові завдання</i>	258
<i>Рекомендована література</i>	262

Тема 12. Державне регулювання рівня життя населення та розвитку соціальної сфери

12.1. Соціальний захист і регулювання доходів населення	263
12.2. Державне регулювання рівня та якості життя населення	270
12.3. Соціальний розвиток держави	273
12.4. Державне регулювання розвитку галузей соціальної інфраструктури	276
<i>Тестові завдання</i>	279
<i>Рекомендована література</i>	283

Тема 13. Державне регулювання освіти і науки

13.1. Система освіти в Україні: поняття і структура	285
13.2. Поняття та засоби державного регулювання освіти	288
13.3. Поняття та види науково-технічної діяльності	292
13.4. Державне регулювання науково-технічної діяльності	295
13.5. Показники прогнозування освіти та підготовки спеціалістів ..	303
<i>Тестові завдання</i>	306
<i>Рекомендована література</i>	309

Тема 14. Досвід зарубіжних країн у сфері державного регулювання економіки

14.1. Державне регулювання економіки в Європейських країнах	311
14.2. Особливості державного регулювання економіки США	316
14.3. Державне регулювання економіки Японії	317
<i>Тестові завдання</i>	320
<i>Рекомендована література</i>	322

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	323
---	-----

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ ПОКАЖЧИК	329
---------------------------------------	-----

ПЕРЕДМОВА

У сучасних умовах розвитку економіки відбувається складний період формування правових, економічних, соціальних основ переходу до суспільства постіндустріального типу, який орієнтовано на підвищення рівня та якості життя населення, поліпшення середовища проживання тощо. Провідну роль у таких умовах відіграє державне регулювання економіки, формування системи якого є однією з найскладніших і найважливіших проблем, що пов'язана зі специфікою національної економіки, традиціями та психологією людей.

У системі економічних та управлінських наук “Державне регулювання економіки” займає особливе місце. З одного боку, державне регулювання економіки – це складова економічної теорії, в якій представлено механізм регулювання економіки як цілісної соціально-економічної системи. З іншого боку – для державного регулювання економіки притаманний є яскраво виражений прикладний характер, оскільки йдеться про застосування форм, методів та інструментів вирішення проблем конкретної національної економіки. При цьому державне регулювання має не вузькоспеціалізований, а загальноекономічний характер, адже охоплює безліч питань з макро- та мікроекономіки, багатьох економічних та управлінських дисциплін.

Особливістю дисципліни “Державне регулювання економіки” є те, що різноманітність форм і методів регулювання в ній синтезовано в єдину, цілісну систему. Це дає змогу вивчити природу і види елементів регулювання, підходи до їхнього використання на різних рівнях управління, а також передбачити загальний вплив окремих елементів, оскільки окремі елементи, незважаючи на їхню значимість, не можуть впливати на економіку ізольовано, поза цілісною системою державного регулювання. Цим зумовлена значимість зазначеної дисципліни та її місце в системі економіко-управлінських наук.

Отже, метою зазначеного курсу є вивчення і засвоєння студентами економічного та географічного факультетів загальних теоретичних, методичних і практичних положень, які слугують основою розкриття змісту дисципліни “Державне регулювання економіки”.

Виклад навчального матеріалу зазначеного курсу сприяє формуванню у майбутніх спеціалістів знань, навичок та умінь, які даватимуть змогу у практичній діяльності передбачити вплив найрізноманітніших методів та інструментів державного регулювання на економіку, що здатні змінити існуючі зв'язки та співвідношення між компонентами системи управління.

Запропоновані матеріали покликані допомогти студентам у підготовці до семінарських занять, при написанні контрольних та самостійних робіт і під час складання іспиту з курсу “Державне регулювання економіки”.

Навчальний посібник налічує 14 тем, викладених у логічній послідовності. Кожна з тем містить базові навчально-методичні елементи вивчення навчальних дисциплін, а саме: стислий лекційний матеріал, багатий ілюстративний матеріал, переліки термінів і тести. Важливою складовою кожної теми посібника є перелік рекомендованої літератури.

Навчальний посібник “Державне регулювання економіки” призначено насамперед для студентів вищих навчальних закладів економічних спеціальностей і покликаний допомогти оволодіти матеріалом курсу. Водночас вивчення такої навчальної дисципліни, як “Державне регулювання економіки”, тісно пов'язане з іншими дисциплінами, серед яких “Макроекономіка”, “Національна економіка”, “Державне та регіональне управління” та ін.

Сподіваємось, що такий навчальний посібник буде гарною основою для отримання теоретичних знань і практичних навичок у сфері державного регулювання, сприятиме виробленню умінь і навичок щодо їхнього використання у практиці менеджменту.

Висловлюємо щиру подяку колегам з кафедри менеджменту Львівського національного університету імені Івана Франка, рецензентам: доктору економічних наук, професору Григорію Івановичу Башнянину, доктору економічних наук, професору Івану Йосиповичу Малому, доктору економічних наук, професору Івану Романовичу Михасюку та доктору економічних наук, професору Євгену Васильовичу Мішеніну за важливі поради, підтримку та допомогу у виданні цієї книги.

В особливий спосіб дякуємо нашим родинам за сприяння та розуміння.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- АМКУ – Антимонопольний комітет України
АТ – акціонерне товариство
БС – бюджетна система
ВВП – валовий внутрішній продукт
ВНП – валовий національний продукт
ВРУ – Верховна Рада України
ГКУ – Господарський кодекс України
ДБ – Державний бюджет
ДЕП – державна економічна політика
Держцінінспекція України – Державна інспекція України з контролю за цінами
ДЗ – державне замовлення
ДПСУ – державна податкова служба України
ДРЕ – державне регулювання економіки
ДКЦПФР – Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку
ДПЕСР – Державна програми економічного і соціального розвитку України
ЕК – економічна кон’юнктура
ЕП – економічна політика
ЄБРР – Європейський Банк Реконструкції та Розвитку
ЗЕД – зовнішньоекономічна діяльність
ЗМІ – засоби масової інформації
ЗУ – Закон України
ІЛР – індекс людського розвитку
ІСЦ – індекс споживчих цін
КМУ – Кабінет Міністрів України
КСВ – корпоративна соціальна відповідальність
КТ – командитне товариство
МФК – Міжнародний фінансовий комітет
НБ – Національний банк
НБУ – Національний банк України
НД – національний дохід
НДУ – Національний депозитарій України
НЕС – некомерційний сектор економіки

НКЦПФР – Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку

НТП – науково-технічний прогрес

ОВДП – облігації внутрішньої державної позики

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ПрАТ – приватне акціонерне товариство

ПТ – повне товариство

ПуАТ – публічне акціонерне товариство

ПФГ – Промислово-фінансова група

ПФТС – Позабіржова Фондова Торговельна Система

СЕФ – Світовий економічний форум

СНР – Система національних рахунків

СП – спільне підприємство

ТзДВ – Товариство з додатковою відповідальністю

ТзОВ – Товариство з обмеженою відповідальністю

УМВБ – Українська міжбанківська валютна біржа

УФБ – Українська фондова біржа

ФДМУ – Фонд державного майна України

ФПГ – фінансово-промислова група

ЧНП – чистий національний продукт

ЦКП – цільові комплексні програми

ЦП – цінні папери

Тема 1

Теоретичні засади державного регулювання економіки

- 1.1. Державне регулювання економіки як поняття, його система
- 1.2. Етапи становлення та цілі державного регулювання економіки
- 1.3. Основні недоліки та принципи державного регулювання економіки
- 1.4. Поняття ефективності у системі державного регулювання економіки

ТЕРМІНИ

Державне регулювання економіки

- етапи розвитку
- ефективність
- недоліки
- принципи
- продуктивність
- результативність
- система
- цілі

Економічна кон'юнктура

Економічна політика

Індикатори ефективності ДРЕ

1.1. Державне регулювання економіки як поняття, його система

Державне регулювання економіки (ДРЕ) слід розглядати з теоретичного і практичного погляду. З *теоретичного погляду* ДРЕ – це система знань про сутність і закономірності дії та правила застосування типових методів і засобів впливу держави на хід соціально-економічного розвитку, спрямованих на досягнення цілей *державної економічної політики (ДЕП)*.

З *практичного погляду* ДРЕ є складовою частиною відтворення, тобто кругообороту ресурсів, доходів, продуктів. У цьому контексті ДРЕ, в *широкому розумінні*, як *система* – це сукупність стандартних цілеспрямованих заходів і процедур, які систематично ініціюють, запроваджують і здійснюють у соціально-економічній системі на локальному, регіональному, національному і глобальному рівнях у державі для забезпечення умов ефективного функціонування і розвитку економічної системи. Отже, *організаційно* ДРЕ – це система прийняття рішень і практичного здійснення заходів і процедур управління, спрямованих на забезпечення запланованого рамкового режиму (тобто умов) ефективного функціонування і розвитку економічної системи.

У *вузькому розумінні* ДРЕ можна визначити як *процес* впливу державної влади (в особі органів законодавчої й виконавчої влади та управління) на умови, способи і характер дій суб'єктів економічної системи відповідно до її пріоритетів.

Оскільки ДРЕ – це різнопланове явище, то спектр підходів до його тлумачення доволі широкий (табл. 1.1).

Організаційно ДРЕ є системою упорядкування соціально-економічних процесів у національній економіці з боку держави навколо певних пріоритетів. Іншими словами, ефективне функціонування економіки забезпечує система ДРЕ, яка опирається на відповідну *економічну політику (ЕП)*.

Отже система ДРЕ об'єднує такі три процедурні елементи:

1. *Оцінку економічної кон'юнктури* – аналіз сукупності умов та обставин, що визначають і впливають на рівень ділової активності суб'єктів економічної системи, а, отже, на зміну соціально-економічних процесів в економічній системі.

2. *Визначення економічної політики* – це діяльність державних органів законодавчої і виконавчої влади та управління у плані окреслення відповідних цілей, завдань, пріоритетів в економіці та методів і засобів їхнього досягнення.
3. *Власне регулювання економіки* – здійснення конкретних заходів ЕП через встановлення безпосереднього зв'язку (узгодження) між засобами і цілями ЕП. І тут регулювання розглядають як конкретний засіб розв'язання соціально-економічних проблем і вирішення завдань розвитку суспільства.

Таблиця 1.1

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Підхід	Визначення
<i>Функціональний</i>	Засіб реалізації функцій держави в ринковій економіці
<i>Системний</i>	Система забезпечення цілеспрямованого впливу інститутів держави на ринкові процеси шляхом узгодження заходів і послідовного використання інструментів і механізмів координації, організації та упорядкування економічних відносин
<i>Антикризовий</i>	Засіб впливу держави на ринкові відносини в період кризи для зміни господарської ситуації та її стабілізації
<i>Процесний</i>	Процес впливу держави на ринкові відносини з метою їхньої стабілізації або розвитку
<i>Інституціональний</i>	Цілеспрямований вплив інститутів держави на розвиток ринкових процесів

Отже, функціонування економіки забезпечують системою ДРЕ, яка передбачає вивчення, аналіз і формування **економічної кон'юнктури** (ЕК) та відповідну їй **державну економічну політику** (ДЕП). Власне термін “політика” у сфері бізнесу використовують для визначення різних правил і процедур, які описують процес управління різними ситуаціями, що інколи виникають і можуть повторюватись у господарській практиці.

1.2. Етапи становлення та цілі державного регулювання економіки

В історії становлення системи ДРЕ виокремлюють три *основні етапи*.

I етап (XIX ст. – 10-ті роки XX ст.) – це домінування ринку вільної конкуренції і спроби пошуку адекватних засобів ДРЕ у разі його неефективності. ДРЕ звелили до мінімуму і здійснювали епізодично. Державі загалом відвели роль “нічного вартового”. Це передбачало створення постійно діючих і потужних стимулів підвищення ефективності виробництва, проте механізм ринкового саморегулювання не зміг впоратись із циклічним рухом; у певних сферах господарювання (зокрема, у галузях, які тяжіють до природних монополій) він взагалі не спрацьовував.

II етап (10-ті роки – перша половина 50-х років XX ст.) – несистемне (аномально-кризове) використання ДРЕ. Вчені вважали, що у випадку, коли ринковий механізм “не спрацьовує”, держава повинна коригувати його дію за допомогою регулювальних заходів. ДРЕ використовували лише в періоди кризового стану економічної системи, коли нормальні процеси ринкового кругообігу капіталу та суспільного відтворення були неможливими або обмеженими з об’єктивних або політичних причин. ДРЕ полягало у втіленні конкретних програм уряду; його обмежували, зазвичай, періодом діяльності. Наприклад, щоб подолати Велику американську депресію 1929–1933 рр., президент Ф.-Д. Рузвельт використав широкомасштабні заходи державного регулювання господарських процесів – прийняли, зокрема, закони про відновлення національної промисловості та про регулювання сільського господарства. Відповідно до цих документів на найвищому урядовому рівні здійснювали обов’язковий державний контроль галузевих промислових підприємств, які погодились на обмежений випуск своєї продукції.

III етап (перша половина 50-х років XX ст. – початок XXI ст.) – системне ДРЕ як постійно діюча невід’ємна підсистема ринкової економіки. Різноманітні теоретичні моделі ДРЕ впроваджують у країнах із різними ступенями розвитку ринкових відносин.

У зв'язку із посиленням впливу глобальних чинників на функціонування національних економік, світовою фінансовою кризою 2008 р. деякі фахівці висловлюють думку стосовно початку *IV етапу розвитку системи ДРЕ*. Його суттєвою ознакою є посилення взаємодії національних систем регулювання економіки з глобальними регуляторами, стрімке зростання ролі фінансових ринків у підтримці розвитку світогосподарських зв'язків.

Дослідження еволюції ДРЕ дає змогу сформулювати його цілі. Комплексний аналіз і системне визначення цілей ДРЕ та здійснення економічної політики держави започаткував голландський економіст Ян Тінберген (1903–1994) у праці “Теорія економічної політики” (1952). Він дійшов висновків, що урядові органи повинні: формулювати кінцеві цілі економічної політики; оцінювати, які політичні інструменти є в розпорядженні уряду; опиратись на модель економіки, що пов'язує воедино цілі та інструменти. Вчений припустив, що існують лише дві цілі економічної політики: збільшення зайнятості та боротьба з інфляцією. Тоді й інструментів може бути лише два – податково-бюджетна і кредитно-грошова політика. Тінберген зробив висновок, що політики можуть досягти обох цілей лише в тому разі, коли кількість інструментів дорівнює кількості цілей, а вплив інструментів на цілі лінійно незалежний від них. Науковець запропонував увести вісім елементів у цільову функцію макроекономічної політики держави: *обсяг державних витрат; темп зміни реальної заробітної плати; рівень зайнятості; індикатор розподілу доходів; розміри інвестицій; сукупний попит; рівень виробництва; сальдо платіжного балансу*. На цих засадах розробили економетричну модель, яку використовували для бюджетного та економічного планування.

Цілі державного регулювання економіки визначають шляхом систематизування і конкретизування відповідних функцій держави в ринковій системі господарювання, а їхнє практичне втілення передбачає запровадження комплексу узгоджених і послідовних заходів, розрахованих на різні часові періоди, об'єкти впливу, результати запровадження тощо (табл. 1.2).

Отже, цілі державного регулювання можна класифікувати за різними ознаками, що не виключає можливості їхнього представлення у вигляді “дерева цілей”. При цьому конкретні завдання такої діяльності не тільки підпорядковують генеральній меті, вони

перебувають у тісному взаємозв'язку. Подібну систему цілей потрібно прив'язувати до конкретної ситуації.

Таблиця 1.2

КЛАСИФІКАЦІЯ ЦІЛЕЙ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Критерій	Види цілей
<i>Масштаб регулювання</i>	– Стратегічні – Тактичні – Оперативні
<i>Рівень об'єкта регулювання</i>	- Макроекономічні (стосуються економіки країни загалом) – міжгалузеві – міжрегіональні - Мікроекономічні (стосуються розвитку окремих господарських структур, організацій)
<i>Опис об'єкта регулювання</i>	– Кількісні (передбачають опис бажаного стану об'єкта регулювання в абсолютних або відносних величинах) – Якісні (передбачають опис бажаного стану об'єкта регулювання шляхом визначення його суттєвих характеристик)
<i>Часова характеристика</i>	– Короткотермінові – Середньотермінові – Довготермінові
<i>Результати регулювання</i>	– Попередні (спрямовані на досягнення проміжних результатів розвитку економіки) – Опосередковані (спрямовані на досягнення опосередкованих цілей розвитку економіки) – Кінцеві (спрямовані на досягнення кінцевих результатів розвитку економіки)

1.3. Основні недоліки та принципи державного регулювання економіки

Державне регулювання господарських процесів є не завжди досконалим і вмотивованим. Ідеться про провали, відмови, дисфункції держави та ДРЕ – випадки, коли держава не в змозі забезпечити ефективний розподіл і використання обмежених суспільних ресурсів. Виокремлюють такі **вади держави** у сфері вироблення рішень, пов'язаних із застосуванням політичних механізмів їхнього прийняття і реалізації:

- обмеженість, неповнота інформації (інформаційна асиметрія);
- недосконалість політичного процесу;
- бюрократизація державного апарату;

- нездатність державних структур повністю передбачати наслідки прийнятих політичних рішень, передусім віддалених.

Обмеженість доступної інформації в політичному процесі є поширеним явищем. Як і будь-який суб'єкт ринку, держава володіє обмеженою інформацією при прийнятті державно-управлінських рішень. Тому результат втручання держави в регулювання ринкових процесів вона не тільки в змозі цілковито проконтролювати, але й не завжди може надійно оцінюватись.

Недосконалість політичного процесу означає, що він обмежує свободу громадян у виборі суспільних товарів і послуг порівняно з їхньою свободою у виборі благ індивідуального вжитку. У ринковому секторі економіки громадяни як споживачі можуть висловити свої уподобання і смаки доволі чітко, оскільки мають змогу купувати одні товари і відмовлятися від інших. Проте стосовно суспільних товарів і послуг громадянин здатний впливати на прийняття рішень лише через використання свого права голосу на періодичних виборах.

Бюрократизація державного апарату полягає насамперед у надмірному ускладненні процедур і правил прийняття урядових рішень, пов'язаних із виконанням державою завдань регулювання ринкових відносин. Унаслідок обмеженості контролю громадськості за владними структурами у роботі державного апарату часто простежується дублювання функцій, схильність до марнотратства, невідповідність між обсягом робіт і кількістю персоналу.

Нездатність державних структур цілковито передбачати наслідки політичних рішень спричинена існуванням певних часових лагів (часових інтервалів) між їхнім прийняттям і реалізацією. Наприклад, перед виборами політик обіцяє збільшити соціальні витрати, знизити податки тощо. Однак реалізація популістських обіцянок після виборів є необов'язковою. У зв'язку із часовими інтервалами виникає проблема внутрішніх і зовнішніх лагів, яка також може призвести до фіаско держави. Йдеться про "ефект запізнення", тобто розрив у часі між усвідомленням проблеми, прийняттям державних рішень і результатами втілення урядової програми на практиці.

Одним із засобів уникнення помилок є визначення і дотримання **принципів ДРЕ** – істотних, стійких закономірностей, відношень або взаємозв'язків державно-управлінської діяльності як фундаментальних, науково обґрунтованих, а у деяких випадках і

законодавчо закріплених положень. На практиці принципи ДРЕ набувають характеру норм, правил поведінки, за якими діють його суб'єкти відповідно до соціально-економічних умов, що склалися у суспільстві. Їх можна розглядати як певні критерії ефективності її запровадження (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Принцип	Його зміст
<i>Об'єктивність</i>	Забезпечення дотримання в усіх процесах державного регулювання вимог об'єктивних закономірностей і реальних можливостей розвитку економічних систем
<i>Універсальність</i>	Можливість використовувати напрацювання науки державного регулювання в усіх сферах управлінської діяльності
<i>Законність</i>	Пріоритет закону, створення міцних правових засад в основних сферах державного регулювання, чітке дотримання усіма суб'єктами цієї діяльності норм права
<i>Достатність</i>	Зарахування до сфери державного регулювання тільки тих напрямів господарювання, які не забезпечують ринкові механізми внаслідок їхньої неспроможності або недостатньої ефективності
<i>Поступовість розвитку</i>	Необхідність поступової заміни адміністративних методів державного регулювання правовими та економічними

1.4. Поняття ефективності у системі державного регулювання економіки

Ефективність державного регулювання економіки – це співвідношення між досягнутими результатами відповідної державно-управлінської діяльності і загальними витратами ресурсів на отримання цих результатів.

Принциповою особливістю оцінювання ефективності ДРЕ є те, що надто складно точно вказати її кінцевий результат, оскільки досягнення бажаного ефекту пов'язане із високим ступенем невизначеності, отож наслідок навіть однозначно орієнтованих державних заходів є ймовірним і не завжди може бути описаним за допомогою єдиного показника. Тому розрахунок ефективності державно-управлінської діяльності може бути тільки багатоваріантним.

У сучасній англомовній фаховій літературі розрізняють два значення терміна: “ефективність” загалом і “ефективність державного регулювання” зокрема. Перше значення можна перекласти як **результативність** (англ. *effectiveness*), тобто ступінь досягнення проголошених цілей відповідної державно-управлінської діяльності, що ілюструє, наскільки її результати наблизилися до задекларованих цілей. Друге значення – **власне ефективність такої діяльності** (англ. *efficiency*), тобто співвідношення між досягнутими результатами та затратами на їхнє втілення. Прийнятним для умов вітчизняної господарської практики аналогом визначення *effectiveness* є “соціальна ефективність”, а *efficiency* – “економічна ефективність”.

Використання поняття **“економічна ефективність”** передбачає, що її можна виміряти як у натуральних показниках, так і у вартісних, якщо можна здійснити грошову оцінку всім затратам і результатам. У першому варіанті йдеться про продуктивність відповідної державно-управлінської діяльності (англ. *productivity*), у другому – про її економічність (англ. *economy*). У другому випадку зосереджують увагу на відображенні необхідності мінімізації вартості ресурсів, спрямованих на реалізацію регулювальних заходів держави. Соціальна та економічна компоненти ефективності ДРЕ взаємообумовлені і взаємопов’язані, отож доволі часто, характеризуючи її результати, розглядають досягнення соціально-економічної ефективності. Узагальнені характеристики основних понять, які використовують при визначенні ефективності ДРЕ, наведено в табл. 1.4.

Економічну ефективність ДРЕ визначають і оцінюють насамперед у різноманітних агрегованих (макроекономічних) показниках. З цією метою застосовують показники *Системи національних рахунків* (СНР) – ВВП, ВНП, ЧНП, НД, особистий дохід (PI), дохід після сплати податків (DI), обсяг особистих споживчих витрат (C), обсяг інвестицій (I) та ін.

Соціальну ефективність розглядають ширше, оскільки вона стосується переважно об’єктів і процесів, які мають соціальний результат у вигляді підвищення доходів і рівня життя населення, доступності суспільних благ, забезпечення зайнятості, задоволення соціальних запитів, сприятливого навколишнього середовища, зростання тривалості життя. Соціальні ефекти значно складніше вимірювати кількісно порівняно із економічними. Іноді вони є

якісними поняттями у вигляді категорій – “якість життя”, “корисність і доступність благ”, “задоволеність умовами існування”, “стан навколишнього середовища”.

Таблиця 1.4

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ, ЯКІ ВИКОРИСТОВУЮТЬ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Поняття	Характеристика
<i>Результативність ДРЕ</i>	– Ступінь наближення результатів ДРЕ до задекларованих цілей – Характеристика того, що запроваджують правильні заходи
<i>Ефективність ДРЕ</i>	– Співвідношення між досягнутими результатами ДРЕ та витратами на їхнє здійснення – Характеристика того, наскільки правильно запроваджують відповідні заходи
<i>Продуктивність ДРЕ</i>	– Співвідношення між досягнутими результатами ДРЕ та витратами на їхнє здійснення у натуральних показниках
<i>Економічність ДРЕ</i>	– Співвідношення між досягнутими результатами ДРЕ та витратами на їхнє здійснення, які виражені у грошових одиницях

Подібні соціальні результати найчастіше вимірюють та оцінюють шляхом опосередкованих експертних оцінок. Деякі важливі економічні, соціальні та соціально-економічні показники ефективності цієї діяльності наведено в табл. 1.5.

Отже, **ефективність ДРЕ** – це відносне поняття, яке визначають шляхом порівняння та зіставлення багатьох характеристик. База порівняння, висновки, оцінки рівня ефективності багато в чому мають умовний характер, є здебільшого орієнтовними і відмінними одне від одного залежно від бази порівняння, способу визначення витрат і результатів, наявності достовірної інформації.

У цьому контексті важлива роль у визначенні ефективності державно-управлінської діяльності належить різноманітним індикаторам, рейтингам, індексам її запровадження у певних сферах або напрямках (табл. 1.6).

Оцінювання ефективності ДРЕ, у тім числі із застосуванням певних індикаторів, рейтингів, допомагає точніше визначити доцільні межі та дієвість втручання держави в перебіг ринкових господарських процесів.

Таблиця 1.5

ПОКАЗНИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Ознака	Показники
<i>Соціально-економічна ефективність</i>	– Середня тривалість життя населення; – Співвідношення народжуваності до смертності населення; – Кількість самогубств на душу населення; – Якість життя населення
<i>Економічна ефективність</i>	– Обсяг ВВП на душу населення; – Відношення річного приросту національного багатства до ВВП; – Рівень споживання на душу населення; – Рівень інфляції; – Відношення ВВП або його приросту до річного обсягу інвестицій; – Частка інвестицій у ВВП; – Частка державного бюджету у ВВП (бюджетна ефективність); – Відношення ВВП до числа зайнятих у суспільному виробництві (продуктивність суспільної праці); – Рівень безробіття; – Відношення величини реальних доходів на душу населення до прожиткового мінімуму
<i>Соціальна ефективність</i>	– Частка ВВП або в державному бюджеті витрат на охорону здоров'я, освіту, культуру, соціальне забезпечення, охорону навколишнього середовища; – Частка населення з доходами нижче прожиткового мінімуму; – Розмір середньомісячної заробітної плати відносно прожиткового мінімуму; – Відношення середнього рівня розміру пенсії до прожиткового мінімуму; – Забезпеченість населення житлом та товарами довготермінового використання; – Частка населення, що мешкає у незадовільних житлових умовах; – Рівень забруднення навколишнього середовища відносно встановлених нормативів

Таблиця 1.6

**СУЧАСНІ ІНДИКАТОРИ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ
ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ**

Індикатори	Складові показники, індекси
<i>Індикатор якості державного управління Інституту Світового банку (WBI)</i>	– “Голос народу” та підзвітність влади; – Політична стабільність та відсутність насильства; – Ефективність уряду; – Якість регуляторної політики; – Закон та правопорядок; – Контрольованість корупції
<i>Індекси конкуренто-спроможності</i>	– Рейтинг Світового економічного форуму (СЕФ); – Рейтинг Лозанського Інституту розвитку менеджменту (IMD - Lausanne)
<i>Індекси якості бізнес-клімату</i>	– Ведення бізнесу (індекс Світового банку); – Опитування підприємств Світового банку та Міжнародного фінансового комітету (МФК); – Індекс економічної свободи (Heritage Foundation); – Індекс економічної свободи інституту Фрезера (Economic Freedom of the World); – Міжнародний індекс прав власності (IPRI); – Квартальні опитування підприємців (IED); – Опитування МФК
<i>Індекс прогресу у трансформації</i>	– Індекс ЄБРР прогресу та трансформації (Transition Report)
<i>Якість життя та людський розвиток</i>	– Індекс The Economist Intelligence Unit; – Індекс якості життя за версією International Living

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Систему знань про сутність і закономірності дії та правила застосування типових методів і засобів впливу держави на хід соціально-економічного розвитку, спрямованих на досягнення цілей державної економічної політики трактують як:

- а) ДРЕ з теоретичного погляду;
- б) ДРЕ з практичного погляду;
- в) ДРЕ з методологічного погляду;
- г) ДРЕ з прикладної точки зору.

2. Цілеспрямований вплив інструментів держави на розвиток ринкових процесів – це ДРЕ з точки зору:

- а) системного підходу;
- б) інструментального підходу;
- в) функціонального підходу;
- г) інституційного підходу.

3. Система ДРЕ не об'єднує такий процедурний елемент:

- а) Визначення економічної політики;
- б) Оцінку економічної кон'юнктури;
- в) Формування методів і форм впливу;
- г) Власне регулювання економіки.

4. Для II етапу становлення системи ДРЕ характерним було:

- а) несистемне (аномально-кризове) використання ДРЕ;
- б) зведення ДРЕ до мінімуму і здійснення його епізодично;
- в) системне ДРЕ;
- г) пошук адекватних засобів державного регулювання економіки у разі його неефективності.

5. Хто започаткував комплексний аналіз і системне визначення цілей державного регулювання економіки та здійснення економічної політики держави:

- а) Дж. Кейнс;
- б) Ф.-Д. Рузвельт;
- в) А. Сміт;
- г) Я. Тінберген?

6. Цілі ДРЕ, які спрямовані на втілення заходів, що опосередковано впливають на забезпечення пріоритетів розвитку економіки, – це цілі:

- а) нейтральні;

- б) зберігаючі;
- в) системні;
- г) розвиваючі.

7. *За описом об'єкта регулювання вирізняють такі цілі ДРЕ:*

- а) попередні, опосередковані, кінцеві;
- б) стратегічні, тактичні, оперативні;
- в) кількісні та якісні;
- г) макроекономічні та мікроекономічні.

8. *Згідно з яким критерієм вирізняють стратегічні, тактичні та оперативні цілі ДРЕ:*

- а) спрямованість регулювання;
- б) часова характеристика;
- в) масштаб регулювання;
- г) результат регулювання?

9. *До вад держави у сфері вироблення рішень, які ґрунтуються на суспільному виборі та пов'язаних із застосуванням політичних механізмів їхнього прийняття і реалізації, не належить:*

- а) інформаційна симетрія;
- б) недосконалість політичного процесу;
- в) бюрократизація державного апарату;
- г) нездатність державних структур повністю передбачати наслідки прийнятих політичних рішень, насамперед віддалених.

10. *Універсальність як принцип ДРЕ – це:*

а) зарахування до сфери державного регулювання тільки тих напрямів господарювання, які не можуть забезпечити ринковими механізмами внаслідок їхньої неспроможності або недостатньої ефективності;

б) забезпечення дотримання в усіх процесах державного регулювання вимог об'єктивних закономірностей та реальних можливостей розвитку економічних систем;

в) необхідність поступової заміни адміністративних методів державного регулювання правовими та економічними;

г) можливість використовувати напрацювання науки державного регулювання в усіх сферах управлінської діяльності.

11. *Ступінь наближення результатів ДРЕ до задекларованих цілей – це:*

- а) ефективність ДРЕ;
- б) результативність ДРЕ;

в) продуктивність ДРЕ;

г) економічність ДРЕ.

12. Продуктивність ДРЕ – це:

а) співвідношення між досягнутими результатами ДРЕ та витратами на їхнє здійснення;

б) ступінь наближення результатів ДРЕ до задекларованих цілей;

в) співвідношення між досягнутими результатами ДРЕ та витратами на їхнє здійснення у натуральних показниках;

г) співвідношення між досягнутими результатами ДРЕ та витратами на їхнє здійснення, які виражені у грошових одиницях.

13. Індикатор якості державного управління Інституту Світового банку (WBI) та Індекси конкурентоспроможності належать до сучасних індикаторів оцінювання:

а) ефективності ДРЕ;

б) результативності ДРЕ;

в) продуктивності ДРЕ;

г) економічності ДРЕ.

14. Соціальні ефекти, порівняно з економічними, виміряти кількісно:

а) легше;

б) складніше;

в) однаково складно;

г) неможливо.

15. Вкажіть неправильне визначення принципів ДРЕ:

а) певні критерії ефективності її запровадження;

б) норми, правила поведінки, за якими діють його суб'єкти відповідно до соціально-економічних умов, що склалися у суспільстві;

в) істотні, стійкі закономірності, відношення або взаємозв'язки державно-управлінської діяльності, висловлені у вигляді фундаментальних, науково обґрунтованих і законодавчо закріплених положень;

г) форми впливу держави на економіку.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Бодров В. Г.* Державне регулювання економіки та економічна політика : [навч. посіб.] / В. Г. Бодров, О. М. Сафронова, Н. І. Балдич. – К. : Академвидав, 2010. – С. 95–117; 140–160.
2. *Барінов В. В.* Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / В. В. Барінов, Г. І. Скорик. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. – С. 11–34.
3. *Длугопольський О. В.* Теорія економіки державного сектора : [навч. посіб.] / О. В. Длугопольський. – К. : Професіонал, 2007. – С. 28–80.
4. *Ковтун О. І.* Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / О. І. Ковтун. – Львів : Новий Світ – 2000, 2006. – С. 42–54.
5. *Михасюк І.* Державне регулювання економіки : підручник / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка, З. Залога. – К. : Атіка, Ельга-Н, 2000. – С. 6–22.
6. Практикум з державного регулювання економіки : [навч. посіб.] / [А. Ф. Мельник, А. Ю. Васіна, О. П. Дудкіна та ін.] ; за ред. А. Ф. Мельник. – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – С. 8–15.
7. *Стеченко Д. М.* Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / Д. М. Стеченко. – К. : МАУП, 2000. – С. 5–28.
8. *Третьак Г. С.* Державне регулювання економіки та економічна політика : [навч. посіб.] / Г. С. Третьак, К. М. Бліщук. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. – С. 8–20.
9. *Швайка Л. А.* Державне регулювання економіки : підручник / Л. А. Швайка. – К. : Знання, 2008. – С. 14–45.

Тема 2

Методологія державного регулювання економіки

- 2.1. Система методів, форми та механізми державного регулювання економіки
- 2.2. Правове регулювання у системі державного регулювання економіки
- 2.3. Адміністративні методи державного регулювання економіки
- 2.4. Економічні методи державного регулювання економіки та їхня характеристика
- 2.5. Моделі державного регулювання економіки

ТЕРМІНИ

Адміністративне регулювання

Грошова емісія

Державне замовлення

*Державне регулювання
економіки*

- механізми

- модель

- форми

Дозвіл

Економічний

- дирижизм

- лібералізм

Заборона

Квота

Ліцензія

Методи ДРЕ

- адміністративні

- економічні

- непрямі

- організаційні

- правові

- прямого впливу

Норма

Норма обов'язкових резервів

Норматив

*Операції з державними
борговими зобов'язаннями*

Примус

Регулятори

- автоматичні

- антициклічні
Санкції

Ставка міжбанківського
кредиту
Стандарт

2.1. Система методів, форми та механізми державного регулювання економіки

Під *методами ДРЕ* необхідно розуміти способи впливу держави на сферу підприємництва, інфраструктуру ринку, некомерційний сектор економіки з метою створення або забезпечення умов їхньої діяльності відповідно до національної економічної політики. Кожен метод знаходить свою реалізацію, застосування через сукупність відповідних інструментів.

Методи ДРЕ можна класифікувати як за формами впливу, так і за засобами впливу.

За формами впливу методи ДРЕ поділяють на *методи прямого та непрямого впливу*.

Методи прямого впливу безпосередньо впливають на діяльність суб'єктів економічної системи. Прямий регуляторний вплив здійснюють за допомогою двох типів засобів:

- засобів адміністративно-правового характеру, які регламентують діяльність суб'єктів економічної системи (наприклад, нормативно-правові акти, заборона, дозвіл, примус, ліцензії, патенти, стандарти тощо);
- економічних регуляторів прямого впливу, які використовують для регулювання економічного зростання, структурних зрушень в економіці, суспільного сектора, виробничого та невиробничого споживання (наприклад, макроекономічні плани, цільові комплексні програми, державні замовлення, централізовано встановлені ціни, нормативи, квоти, ліміти, державні бюджетні витрати тощо).

Методи непрямого впливу регламентують поведінку суб'єктів економічної системи не прямо, а опосередковано, через створення певних умов, які змушують, мотивують їх через економічні інтереси діяти в бажаному для держави напрямі. Інструментарій непрямих методів впливу ґрунтується на засобах грошово-кредитної, фіскальної,

бюджетної, інвестиційної, амортизаційної, інноваційної та інших напрямів економічної політики і морального переконання.

За засобами впливу методи ДРЕ поділяють на *правові, адміністративні, організаційні, економічні*.

Правовими методами є закони та інші нормативні акти, які приймають Верховна Рада, Президент та органи виконавчої влади.

Серед *адміністративних* методів вирізняють три типи заходів: *заборона* імпорту, експорту, екологічно шкідливих виробництв, будівництва тощо; *дозвіл* на діяльність шляхом видачі або відмови видачі ліцензії, прийняття законів і підзаконних актів, що дозволяють або забороняють; *примус* виплати мінімальної заробітної плати, використання очисних засобів, дотримання стандартів тощо.

Реалізують адміністративні засоби через законодавчо встановлені обмеження матеріальних, речових і фінансових потоків у вигляді ліцензій, квот, конкретних державних замовлень тощо.

Організаційні методи, по суті, є специфічним елементом адміністративно-правових методів, оскільки їх реалізують через адміністративно-правові акти і стосуються вони регламентації та зміни організаційного аспекту як самої господарської діяльності, так і насамперед взаємовідносин, взаємодії різних суб'єктів між собою з приводу вирішення різноманітних економічних питань і проблем (наприклад, рестрації, сплати податків, ліцензування тощо).

Економічні методи визначають, змінюють та модифікують економічні умови функціонування й обороту суспільного капіталу на всіх стадіях та рівнях його кругообігу. Серед них вирізняють такі групи засобів регулювання як: грошово-кредитні; бюджетно-фінансові; державне підприємництво та державний сектор економіки; державне середньострокове загальнонаціональне господарське програмування, яке охоплює численні цілі і весь набір інструментів ДРЕ.

У ринковій економіці переважають *економічні методи регулювання*, які є непрямими і мають мотиваційний характер впливу. З їхньою допомогою можна пригальмувати та стабілізувати інфляцію, прискорити просування до нової якості економічного зростання, знайти задовільне вирішення інших макроекономічних і мікроекономічних проблем.

Систематизовану характеристику методів з використанням різних класифікаційних ознак наведено в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

КЛАСИФІКАЦІЯ МЕТОДІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Критерій класифікації	Методи
<i>Зміст впливу</i>	- Економічні; - Адміністративні; - Соціально-психологічні; - Інституційні
<i>Тип впливу</i>	- Прямого; - Непрямого
<i>Характер впливу</i>	- Стимувальні (обмежувальні); - Заборонні; - Дозвільні; - Стимулювальні; - Імперативні (рекомендаційні); - Директивні; - Комплексні
<i>Спрямованість впливу</i>	- Донорські; - Протекціоністські
<i>Спосіб прийняття</i>	- Правові; - Неправові
<i>Спосіб легалізації</i>	- Легальні (офіційні); - Нелегальні (неофіційні)
<i>Період застосування</i>	- Оперативні; - Короткотермінові (до 1 року); - Середньотермінові (від 1 до 5 років); - Довготермінові (понад 5 років)
<i>Масштаб застосування</i>	- Загальні; - Часткові
<i>Рівень впливу</i>	- Загальнодержавні; - Регіональні (територіальні); - Місцеві
<i>Об'єкт впливу</i>	- Галузеві (секторальні); - Функціональні
<i>Суб'єкт впливу</i>	- Одноосібні; - Колегіальні; - Колективні

Форми державного регулювання економіки – зовнішні постійні і типізовані вияви відповідної державно-управлінської діяльності, втілення її змісту і практики реалізації, тобто засоби оголошення і реалізації цілей забезпечення регулювального впливу держави.

До них належать: *державне замовлення (державний контракт), державне прогнозування, макроекономічне планування, державне програмування економіки*. Форми державного регулювання економіки, як і всі інші елементи цієї системи, зумовлені соціально економічними цілями і рівнем розвитку країни, господарською кон'юнктурою, пріоритетами урядової політики тощо.

Механізми державного регулювання економіки – комплекси взаємопов'язаних і взаємоузгоджених методів, інструментів та форм забезпечення цілеспрямованого регулювального впливу держави.

Механізми державного регулювання можна також згрупувати відповідно до провідних напрямів їхнього запровадження: *механізми регулювання підприємницької діяльності, регулювання грошово-кредитної і бюджетно-фінансової сфер, інвестиційно-інноваційної діяльності* тощо.

2.2. Правове регулювання у системі державного регулювання економіки

Правове регулювання економіки полягає у встановленні державою обов'язкових для виконання юридичних правил поведінки суб'єктів економічних відносин.

Правове регулювання економіки забезпечують шляхом прийняття й організації виконання законів та інших нормативно-правових актів.

Основними формами правового регулювання економіки в Україні є:

- Конституція України;
- Закони України, що приймає Верховна Рада України;
- укази і розпорядження Президента України;
- постанови та інші акти Верховної Ради України;
- постанови, декрети і розпорядження Кабінету Міністрів України;
- нормативні акти центральних органів виконавчої влади (міністерств і відомств);
- нормативні акти місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування.

Нормативно-правові акти як засоби правового ДРЕ **визначають:**

- об'єкт та зміст регулювання;

- умови, обставини і ситуації у сфері економічних відносин, за яких нормативно-правові акти набувають чинності;
- права й обов'язки учасників відносин, які регулюють нормативно-правовими актами;
- відповідальність юридичних і фізичних осіб за їхнє невиконання.

Основна відмінність між різними типами нормативно-правових актів полягає у тому, що *закони* виконують функцію довготермінового правового регулювання, а *укази та інші нормативно-правові акти* – короткотермінового, оперативного.

Конкретно правові методи регулювання використовують з метою:

- створення сприятливих умов розвитку господарських (інституційних) одиниць усіх форм власності;
- підтримки підприємництва;
- забезпечення стимулювання організації та ефективного функціонування ринкової інфраструктури;
- створення умов мотивації виробництва і недопущення його спаду; зміцнення фінансово-кредитної системи;
- створення механізму переходу одних форм власності в інші, і навпаки;
- стимулювання науково-технічного прогресу, інвестицій і структурної перебудови;
- регулювання демографічних процесів, міграції робочої сили;
- реалізації платіжних балансів;
- здійснення перерозподільних функцій для забезпечення потреб оборони, охорони правопорядку, державного управління, розвитку фундаментальної науки, енергетики тощо.

Стаття 92 Конституції України визначає перелік питань, які повинні регулювати закони України, що приймає Верховна Рада. Зокрема, у контексті проблеми ДРЕ *до питань, які регламентують закони України*, належать:

- 1) права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина;
- 2) громадянство, правосуб'єктність громадян, статус іноземців та осіб без громадянства;
- 3) права корінних народів і національних меншин;
- 4) порядок застосування мов;

5) засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку;

6) основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення; засади регулювання праці і зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури і охорони здоров'я; екологічної безпеки;

7) правовий режим власності;

8) правові засади і гарантії підприємництва; правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання;

9) засади зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності, митної справи;

10) засади регулювання демографічних та міграційних процесів;

11) засади утворення і діяльності політичних партій, інших об'єднань громадян, засобів масової інформації;

12) організація і діяльність органів виконавчої влади, основи державної служби, організації державної статистики та інформатики;

13) територіальний устрій України;

14) судоустрій, судочинство, статус суддів, засади судової експертизи, організація і діяльність прокуратури, органів дізнання і слідства, нотаріату, органів і установ виконання покарань; основи організації та діяльності адвокатури;

15) засади місцевого самоврядування;

16) статус столиці України; спеціальний статус інших міст;

17) основи національної безпеки, організації Збройних Сил України і забезпечення громадського порядку;

18) правовий режим державного кордону;

19) правовий режим воєнного і надзвичайного стану, зон надзвичайної екологічної ситуації;

20) організація і порядок проведення виборів і референдумів;

21) організація і порядок діяльності Верховної Ради України, статус народних депутатів України;

22) засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них.

Виключно законами України встановлюють:

1) Державний бюджет України і бюджетну систему України; систему оподаткування, податки і збори; засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України; порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу; порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їхні види і типи;

2) порядок скерування підрозділів Збройних Сил України до інших держав; порядок допуску та умов перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України;

3) одиниці ваги, міри і часу; порядок встановлення державних стандартів;

4) порядок використання і захисту державних символів;

5) державні нагороди;

6) військові звання, дипломатичні ранги та інші спеціальні звання;

7) державні свята;

8) порядок утворення і функціонування вільних та інших спеціальних зон, що мають економічний чи міграційний режим, відмінний від загального.

Також Законом України оголошують амністію.

2.3. Адміністративні методи державного регулювання економіки

Адміністративне регулювання – це дії органів виконавчої влади адміністрацій держави або регіону, спрямовані на збалансування інтересів суб'єктів господарювання навколо державних пріоритетів за допомогою нормативних актів, вказівок, розпоряджень тощо.

Адміністративне регулювання ринкової економіки виражає пряме управління з боку держави, яке передбачає:

- використання системи держзамовлень та держконтрактів;
- застосування державного примусу, санкцій і штрафів, ліцензій, дозволів, заборон, квот тощо;
- запровадження норм і стандартів, які регламентують вимоги до якості робіт, послуг, продукції, до організації виробничих процесів, операцій на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Адміністративне регулювання доцільне у таких випадках:

- В умовах перехідної економіки. Націлене воно на створення відповідних умов для саморегулювання.

- У разі прямого держконтролю над монопольними ринками шляхом державного регулювання цін.
- Здійснюють стосовно забезпечення екологічної безпеки великих виробництв та використання трансфертних платежів.
- У випадках, коли необхідно забезпечити захист національних економічних інтересів у системі світогосподарських зв'язків.

Адміністративні методи можуть застосовуватися у таких сферах, які не охоплені ринком, але залежать від нього:

- *Використання національного багатства* – корисних копалин, землі тощо.
- *Боротьба з монополізмом* в усіх його проявах, коли економічні методи не дають результатів. Прямий державний контроль над монопольними ринками здійснює у різних випадках по-різному: у випадку природної державної монополії відбувається повномасштабне адміністрування; у випадку технологічних олігополій діє порівняно м'який адміністративний режим, який полягає в індикативному плануванні та переході від прямого контролю над цінами до визначення допустимих меж їхнього коливання.
- *Розв'язання проблем екології.*
- *Соціальне забезпечення та визначення і підтримування мінімально допустимих параметрів життя населення.* Використовують такі регулятори: допомога через безробіття, виплати багатодітним, гарантований мінімальний заробіток тощо.
- *Захист національних інтересів у системі світогосподарських зв'язків.* Використовують такі адміністративні регулятори: ліцензування експорту, державний контроль над імпортом капіталу тощо.
- *Розробка стандартів і контроль за їхнім дотриманням.*
- *Забезпечення дотримання правил підприємництва і фінансово-кредитної діяльності.*
- *Виконання регіональних та державних програм.*

Конкретними інструментами адміністративного регулювання є держзамовлення, ціни, ліцензії, квоти, санкції, норми, нормативи, стандарти тощо.

- *Державне замовлення (ДЗ).* У контексті адміністративного регулювання ДЗ на поставку продукції, виконання робіт чи

надання послуг є обов'язковим завданням з боку держави для підприємств-монополістів і підприємств, які повністю або частково перебувають у державній власності.

- *Ціни* як інструменти адміністративного регулювання застосовують з метою запобігання руйнівного впливу вільного ринкового ціноутворення на національну економіку.
- *Ліцензії*. Ліцензії є спеціальними дозволами на здійснення окремих видів підприємницької діяльності. Призначення ліцензування – захист економічних інтересів країни, суспільства та окремих його членів як споживачів товарів та послуг.
- *Санкції* – це адміністративні заходи, що застосовують для покарання стосовно окремих суб'єктів господарювання, які не виконують або діють у супереч визначеним правилам поведінки та діяльності: заборона діяльності або певних операцій; примус сплати неустойки, штрафів, пені за невиконання певних зобов'язань; вилучення виторгу від незаконної діяльності на користь державного або місцевого бюджетів тощо.
- *Квоти* – це визначені державою частки у виробництві, експорті, імпорті, споживанні тощо товарів та послуг для суб'єктів господарювання, які запроваджують з метою захисту вітчизняного ринку, стабілізації цін на внутрішньому ринку, створення конкурентного середовища.
- *Норми, нормативи, стандарти* в контексті ДРЕ застосовують для проведення планово-економічних розрахунків і здійснення безпосереднього регулювання у сферах соціального захисту і праці, виробництва товарів та послуг, у сфері охорони навколишнього середовища тощо.

Поняття “норма” розглядають як науково обґрунтовану міру суспільно необхідних витрат ресурсів на виготовлення одиниці продукції заданої якості. *Норматив* як складова норми характеризує кількість вироблених або використаних у процесі споживання ресурсів або продуктів (товарів, послуг, робіт) на будь-яку одиницю (душу населення, одного зайнятого, одну гривню ВВП, одиницю часу, площі, об'єму, ваги тощо).

Особлива роль серед множини різноманітних норм і нормативів у практиці ДРЕ належить *стандартам* – єдиним нормам та нормативам,

які мають перспективу багаторазового використання і застосовують у різних галузях та сферах економічної діяльності. *Державні стандарти* – це єдині норми, які встановлюють за типами, марками, параметрами, розмірами і якістю виробів, а також за величинами вимірювань, методами випробування та контролю, правилами пакування, маркування і зберігання продукції, технології виробництва тощо, дотримання яких є обов'язковим для усіх суб'єктів господарювання.

2.4. Економічні методи державного регулювання економіки та їхня характеристика

Економічні методи державного регулювання економіки пов'язані зі створенням державою фінансових чи матеріальних стимулів, здатних впливати на економічні інтереси суб'єктів господарювання та обумовлювати їхню поведінку. Серед економічних методів ДРЕ можна виділити:

- засоби грошово-кредитної політики;
- засоби бюджетно-податкової політики;
- засоби зовнішньоторговельної політики;
- комплекс засобів економічного програмування;
- держсектор економіки та державне підприємництво;
- засоби регулювання міграції капіталів.

Засоби і сфери грошово-кредитної політики. Основними регуляторами грошової політики держави є:

- грошова емісія;
- норма обов'язкових резервів;
- ставка міжбанківського кредиту;
- операції НБУ з держоблігаціями на ринку цінних паперів.

Грошова емісія слугує комплексом заходів Національного банку стосовно випуску в обіг додаткових грошей, що приводить до збільшення грошової маси і підвищення ділової активності в економіці. Проте надмірна емісія здатна породити інфляцію. Через емісію держава в особі НБУ безпосередньо втручається у ринок грошей.

Ставка міжбанківського кредиту, облікова ставка – відсоток за кредит, під який НБУ надає кредити іншим банкам. Такий інструмент застосовують для регулювання інфляційного процесу, сповільнення

приросту обсягу грошової маси та для впливу на курс акцій і рівень інвестиційної та ділової активності.

Норма обов'язкових резервів. Відповідно до неї розраховують грошову суму, яку комерційний банк не має права давати у борг і зобов'язаний тримати на своєму рахунку в НБ.

Під час інфляції, коли треба зменшити зростання грошової маси в обігу, НБ підвищує норму обов'язкових резервів. Якщо виникає необхідність збільшити кількість грошей в обігу, Національний банк зменшує норму обов'язкових резервів, і комерційні банки, розморозивши частину своїх коштів, перетворюють їх у кредити та інвестиції.

Операції з державними борговими зобов'язаннями, облігаціями внутрішньої державної позики (ОВДП) – ще один регулятор грошової маси та рівня ділової активності. Купівля Національним банком ОВДП є засобом збільшення обсягу грошей в обігу і пожвавлення інвестиційного попиту та ділової активності. Продаж – зменшення обсягу грошей в обігу та гальмування інфляційних тенденцій.

Засоби й напрями застосування податкової і бюджетної політики. Бюджетні видатки і податки є інструментами фіскальної політики держави. Розрізняють стимулюючу фіскальну політику, спрямовану на стимулювання суспільного виробництва через збільшення державних видатків (зокрема, на збільшення державних закупівель), та стримуючу фіскальну політику, спрямовану на стримування зростання суспільного виробництва (зокрема, через збільшення податків).

Елементами інструментарію податкової політики є: суб'єкт оподаткування, об'єкт оподаткування, база оподаткування, податкова ставка, пільгові режими оподаткування, трансферти, системи, види і типи податків.

Загалом податкову політику реалізують шляхом визначення видів податків, встановлення податкових ставок та через податкові пільги.

У контексті ДРЕ під **податком, митом, збором** та іншими аналогічними платежами потрібно розуміти обов'язковий внесок у бюджет відповідного рівня або у позабюджетний фонд, який здійснюють платники податків у розмірах, порядку і на умовах, що відповідають чинному законодавству.

Особливе місце у системі інструментарію бюджетної політики займають **державні закупівлі**. Державні закупівлі здійснюють через

механізм державних замовлень, який передбачає конкурсний відбір виконавців держзамовлень, укладання держконтрактів, виробництво продукції, контроль за виконанням і оплату продукції. Обсяги держзакупівель визначають виходячи із державних потреб у продукції, можливостей державного бюджету, фінансової політики тощо.

Основа політики державних видатків становлять Державний бюджет і бюджетна політика. **Бюджет**, згідно з Законом України “Про бюджетну систему України”, – це план утворення і використання фінансових ресурсів для забезпечення функцій, які здійснюють органи державної влади.

Сума усіх бюджетів бюджетної системи визначають як *зведений (консолідований) бюджет*. Цей бюджет використовують для аналізу і визначення засад державної економічної політики.

Спеціальну постанову Верховної Ради України, у якій визначено головні напрями та пріоритети бюджетної політики на наступний рік, називають *бюджетною резолюцією*.

Засоби регулювання зовнішньоекономічної діяльності. У контексті зовнішньоекономічної політики слід виокремити зовнішньоторговельну політику і політику щодо міграції капіталів. Зовнішньоторговельна політика стосується експорту й імпорту.

Засобами стимулювання експорту є: податкові пільги експортерам, гарантування експортних кредитів, дво- і багатосторонні економічні угоди, регулювання валютного курсу, розробка і здійснення спеціальних цільових програм.

До *засобів регулювання імпорту* належать: митне оподаткування (ставки податків на імпорт), валютний курс, кількісні обмеження на ввіз зарубіжних товарів і послуг тощо.

До засобів регулювання міграції капіталів належать:

- відсоткові ставки (зниження такої ставки стимулює відплив капіталу, підвищення – його приплив);
- податки (спеціальні режими оподаткування, податкові пільги тощо);
- кредити, спеціально призначені для сплати податків;
- запровадження режимів вільних економічних зон;
- інструменти зовнішньої політики (рестрикції, преференції, амністії капіталу, державні гарантії тощо).

Економічне програмування. Особливим, специфічним засобом економічних методів ДРЕ є державні економічні програми. *Державні економічні програми* – це адресний документ, який пов’язує з ресурсами, строками виконання і виконавцями комплекс соціально-економічних, виробничих, науково-технічних, техніко-виробничих, організаційно-економічних та інших заходів, спрямованих на вирішення пріоритетних народногосподарських проблем, реалізація яких вимагає участі багатьох галузей, регіонів і господарських органів. Програмування як елемент господарського механізму забезпечує комплексне використання всіх елементів державного регулювання економіки для досягнення поставленої мети.

Держсектор економіки та державне підприємство. Механізми впливу державного сектора на економіку засновані на участі його підприємств у зовнішньоекономічних зв’язках, на інвестиціях у державний сектор, на закупівлях і замовленнях, на продажу товарів і послуг за пільговими цінами тощо.

Розрізняють такі засоби впливу державного сектора на економіку загалом:

- держава стимулює стійке економічне зростання через інвестиції у державний сектор економіки, через участь підприємств державного сектора у зовнішньоекономічній діяльності, через закупівлі продукції;
- держава сприяє формуванню раціональної структури економіки шляхом інвестицій у державний сектор, проведення політики зайнятості на об’єктах державного сектора, застосовуючи пільгові режими оподаткування та через субсидування підприємств держсектора;
- держава підтримує зайнятість населення через закупівлі та замовлення і політику зайнятості на об’єктах держсектора;
- держава сприяє стабільності цін та грошового обігу шляхом продажу товарів і послуг за пільговими цінами, через оподаткування і субсидування державного сектора;
- держава стимулює науково-технічний прогрес через науково-дослідні та конструкторські роботи, підготовку, перепідготовку кадрів у державних установах;
- держава регулює зовнішньоекономічну рівновагу через участь підприємств державного сектора у зовнішньоекономічній діяльності.

Вирізняють такі *способи державного регулювання економічного розвитку*:

- автоматичні регулятори;
- антициклічне регулювання;
- державне програмування.

Автоматичні регулятори – це сукупність важелів, що пов’язані з економічною діяльністю держави та діють автономно незалежно від політики держави. До найпоширеніших автоматичних регуляторів належать різні форми оподаткування та допомоги безробітним.

Антициклічні регулятори – це сукупність важелів фінансової та кредитної політики держави.

До антициклічних заходів фінансової політики належать: застосування державних закупівель і капіталовкладень; регулювання податкових ставок, правил та норм амортизації основного капіталу тощо.

Антициклічними заходами кредитної політики є: зміна облікової ставки та норми обов’язкових резервів комерційних банків, випуск цінних паперів, зміна умов споживчого та іпотечного кредитів та ін.

Державне програмування спрямоване на:

- координацію діяльності державних підприємств та установ;
- довготермінове планування державних капіталовкладень;
- субсидування та підтримку певних галузей економіки;
- координацію виробничих планів монополій згідно із загальноекономічним довготерміновим прогнозом тощо.

2.5. Моделі державного регулювання економіки

Модель державного регулювання економіки – це опис системи, що відображає найсуттєвіші її властивості та відтворює у спрощеному вигляді структуру, найважливіші взаємозв’язки і відносини між її елементами, допомагає визначити тип державного регулювального впливу на економічні процеси і явища.

Поняття “модель державного регулювання” можна розглядати принаймні з двох основних позицій: як узагальнене відображення конкретної системи забезпечення регулювального впливу держави, що втілена в практиці господарювання країни, і як результат теоретичного осмислення та аналізу цільових орієнтирів, пріоритетів

державного впливу на господарські процеси та реально існуючі засоби їхнього забезпечення.

У першому разі різноманіття моделей державного регулювання зумовлено тим, що кожна з них відображає конкретно-історичні умови, особливості соціально-економічного розвитку і навіть політичної ситуації у країні. Можна виокремити американську, французьку, японську, шведську, південнокорейську та інші моделі державного регулювання, основою яких є економічний лібералізм.

У другому випадку йдеться про певні підсумки наукового пізнання відповідних явищ і процесів, усвідомлення їхніх істотних характеристик. У цьому розумінні розрізняють такі теоретичні моделі державного регулювання: кейнсіанські (некейнсіанські, посткейнсіанські), монетарну, неокласичні, неоліберальні, інституційні та інші.

Формування *кейнсіанських моделей* державного регулювання економіки пов'язують насамперед із потребою знаходження адекватних засобів виходу з тяжкої кризи 1929-1933 рр., яка охопила більшість індустріальних країн. Радикальний підхід до вирішення проблеми забезпечення стабільності розвитку ринкової економіки запропонував Дж.-М. Кейнс у книзі “Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей”. Він обґрунтував принципово нове трактування механізму функціонування ринкової системи, що передбачає активну участь держави в регулюванні господарських процесів.

Вихід зі становища Кейнс вбачав у збільшенні інвестицій, що збільшить ефективний сукупний попит. Для цього необхідно: знизити ставку відсотка на кредити; збільшити державні витрати (розширити державні закупівлі товарів і послуг, державне інвестування); підняти рівень ефективності капіталовкладень. Кейнс запропонував два механізми регулювання ефективного попиту – грошово-кредитний і бюджетний, надаючи перевагу бюджетному.

Кейнсіанські ідеї та рекомендації стали основою “нового курсу” адміністрації Ф.-Д. Рузвельта, спрямованого на вихід економіки США з Великої депресії. Вони також були частково враховані під час формування Бреттон-Вудської валютної системи. На практиці модель державного регулювання, запропонована Дж.-М. Кейнсом, більшою чи меншою мірою реалізували у 40-60-ті роки XX ст. у всіх розвинутих країнах. Однак у 70-ті роки XX ст. умови відтворення капіталу різко змінилися: світова енергетична криза 1974–1975 рр.

супроводжувалась високою інфляцією разом зі зростанням безробіття і падінням виробництва. Це спростувало один з основних постулатів кейнсіанської теорії, згідно з яким інфляція і безробіття – взаємовиключні явища.

Наслідком нових теоретичних підходів до забезпечення економічного розвитку стала **монетарна модель** державного регулювання співробітників Чиказького університету на чолі з М. Фрідменом. Все різноманіття причин, що призводили до економічної нестабільності, циклічних коливань, часткової зайнятості, монетаристи зводили до єдиного грошового чинника. Вихідним методологічним положенням монетаризму було твердження, що ринкова система здатна автоматично на основі саморегулювання набувати стану рівноваги.

Монетарну модель на практиці апробував у США уряд президента Р. Ніксона 1969–1970 рр. Це дало змогу послабити інфляційні процеси та зміцнити грошову одиницю США. Елементи монетарної концепції застосовувала М. Тетчер. Розгорнуту систематизацію моделей державного регулювання економіки наведено в табл. 2.2.

У практиці господарювання різних країн, навіть з урахуванням впливу численних внутрішніх і зовнішніх чинників, можна виокремити дві основні моделі державного регулювання – **економічний лібералізм** та **економічний дирижизм**. В основу моделі економічного лібералізму покладено концепцію саморегульованості та самодостатності ринкової економіки, ідеологію монетаризму. Така модель передбачає втручання держави в економіку за залишковим принципом, тобто втручання у ті процеси, які не може ефективно врегулювати ринок відповідно до потреб суспільства.

Державні інвестиції спрямовують переважно у капіталомісткі галузі та такі, що не викликають інтересу у приватного сектору.

За цих обставин державний сектор і бюджетні витрати є порівняно невеликими. До цієї моделі тяжіють США, Канада, Велика Британія, Австралія та інші країни.

Модель економічного дирижизму ґрунтується на широкій безпосередній участі держави у виробництві товарів і послуг, на кейнсіанських конструкціях. Державний сектор у цьому разі відіграє значну роль, а бюджет розглядають як основний засіб впливу на попит і витрачають переважно на інвестиції та структурні зміни.

Таблиця 2.2

**ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА МОДЕЛЕЙ
ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ**

Ознаки	Кейнсіанська модель	Монетарна модель
<i>Джерело циклічних коливань ринкової кон'юнктури</i>	Зміни обсягів інвестиційних ресурсів	Коливання обсягу грошової маси
<i>Оцінка ринкової економіки</i>	Система вільного ринку нестійка, має схильність до порушення рівноваги і позбавлена механізму, що забезпечує макроекономічну стабільність	Система вільної ринкової конкуренції забезпечує високий рівень макроекономічної стабільності. Нестабільність ринкової економіки є результатом надмірного державного втручання
<i>Роль держави в регулюванні ринкових процесів</i>	Дискреційна бюджетна і грошово-кредитна політики з боку держави є необхідними для пом'якшення різких економічних підйомів і спадів	Втручання держави у господарські процеси лише з метою підтримання рівномірного збільшення грошової маси; у всіх інших випадках державне втручання призводить до порушення макроекономічної рівноваги і послаблює здатність ринкової системи забезпечувати стабільний розвиток економіки
<i>Пріоритети регулювання</i>	Забезпечення економічного зростання і зайнятості населення	Боротьба з інфляцією
<i>Об'єкт регулювання</i>	Відсоткова ставка, обсяг інвестицій	Грошова маса
<i>Методи регулювання</i>	Здебільшого фіскальне регулювання, розвиток виробничої і соціальної сфер, державні програми, зростання видатків державного бюджету	Грошово-кредитне регулювання, засноване на дотриманні "грошового правила", відмова від прямого державного втручання у виробництво
<i>Значення соціальних програм</i>	Розширення державних соціальних програм	Скорочення державних соціальних програм

Закінчення табл. 2.2

Ознаки	Кейнсіанська модель	Монетарна модель
<i>Принципи грошово-кредитного регулювання</i>	Дискреційне збільшення (зменшення) грошової маси у разі змін економічної кон'юнктури, розширення кредитування реального сектора економіки	Рівномірне збільшення грошової маси, здешевлення кредитів для приватних підприємств
<i>Принципи бюджетно-податкового регулювання</i>	Зростання оподаткування в інтересах збільшення державного попиту; можливість розширення бюджетного дефіциту інвестиційної спрямованості	Зниження оподаткування з метою зростання приватних інвестицій, мінімізація бюджетного дефіциту
<i>Можливість інфляції, спричиненої зростанням витрат</i>	Інфляція можлива внаслідок підвищення заробітної плати. Допускають помірні темпи інфляції, пов'язані зі зростанням внутрішнього сукупного попиту	Інфляція неможлива у довгостерміновому плані за відсутності надлишкового зростання пропозиції грошей
<i>Масштаби регулювання</i>	Розширення масштабів регулювання, організація макроекономічного планування, програмування економіки, широке використання державних замовлень і контрактів	Обмеження масштабів регулювання, згорання макроекономічного планування, відмова від державних замовлень і контрактів

Таку модель державного регулювання економіки застосовують у Франції, Японії, Швеції, Австрії тощо. Порівняльну характеристику аналізованих моделей державного регулювання економіки наведено в табл. 2.3.

Зіставлення моделей дає змогу сформулювати загальну тенденцію їхнього розвитку, яка пов'язана з поступовим посиленням державного впливу на ринкові процеси і відносини. Причому структура форм і методів державного регулювання змінюється в напрямі збільшення значення їхньої економічної складової за одночасного зменшення ролі суто адміністративної.

Таблиця 2.3

ОЗНАКИ МОДЕЛЕЙ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Характеристика	Економічний лібералізм	Економічний дирижизм
<i>Безпосередня участь держави у виробництві товарів і послуг</i>	Мінімальна	Максимальна
<i>Масштаб державного сектора (% у структурі виробництва ВВП)</i>	Незначний (до 10 %)	Значний (10–20 %)
<i>Державні витрати (% від ВВП)</i>	30–35 %	45–50 %
<i>Методи державного регулювання</i>	Загалом економічні й непрямі методи	Активне використання прямих, адміністративних методів

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Способи впливу держави на сферу підприємництва, інфраструктуру ринку, некомерційний сектор економіки з метою створення або забезпечення умов їхньої діяльності відповідно до національної економічної політики називають:

- а) інструментами;*
- б) методами;*
- в) методикою;*
- г) моделями ДРЕ.*

2. За формами впливу методи ДРЕ поділяють на:

- а) економічні, організаційні;*
- б) методи прямого та непрямого впливу;*
- в) адміністративні та правові;*
- г) соціально-психологічні.*

3. За засобами впливу методи ДРЕ поділяють на:

- а) економічні, організаційні, правові, адміністративні;*
- б) методи прямого та непрямого впливу;*
- в) адміністративні, правові, примусові, заборонні;*
- г) структурні, функціональні, логічні.*

4. Заходами яких методів є такі інструменти, як заборона, дозвіл та примус:

- а) правових;*
- б) економічних;*
- в) адміністративних;*
- г) організаційних ?*

5. Методи, що реалізують через адміністративно-правові акти і стосуються регламентації та зміни організаційного аспекту як самої господарської діяльності, так і насамперед взаємовідносин, взаємодії різних суб'єктів між собою з приводу вирішення різноманітних економічних питань і проблем називають:

- а) адміністративними;*
- б) правовими;*
- в) організаційними;*
- г) економічними.*

6. *Державне замовлення (державний контракт), державне прогнозування, макроекономічне планування, державне програмування економіки та інше, – це:*

- а) механізми;
- б) засоби;
- в) інструменти;
- г) форми ДРЕ.

7. *Дії органів виконавчої влади адміністрацій держави або регіону, спрямовані на збалансування інтересів суб'єктів господарювання навколо державних пріоритетів за допомогою нормативних актів, указівок, розпоряджень тощо визначають як:*

- а) адміністративні;
- б) правові;
- в) економічні;
- г) організаційні методи ДРЕ.

8. *Адміністративні методи не застосовують у таких випадках, як:*

- а) розв'язання проблем екології;
- б) використання національного багатства;
- в) боротьба з монополізмом;
- г) прийняття законодавчих актів.

9. *Визначені державою частки у виробництві, експорті, імпорті, споживанні тощо товарів та послуг для суб'єктів господарювання, які запроваджують з метою захисту вітчизняного ринку, стабілізації цін на внутрішньому ринку, створення конкурентного середовища, прийнято називати:*

- а) нормами;
- б) нормативами;
- в) квотами;
- г) стандартами.

10. *Єдині норми, які встановлюють за типами, марками, параметрами, розмірами і якістю виробів, а також за величинами вимірювань, методами випробування та контролю, правилами пакування, маркування і зберігання продукції, технології виробництва тощо, дотримання яких є обов'язковим для усіх суб'єктів господарювання, називають:*

- а) нормативами;
- б) стандартами;

- в) квотами;
- г) зразками.

11. Серед економічних методів ДРЕ можна виокремити:

- а) держсектор економіки та державне підприємництво;
- б) засоби грошово-кредитної політики;
- в) засоби бюджетно-податкової політики;
- г) усі відповіді правильні.

12. До способів державного регулювання економічного розвитку належать:

- а) автоматичні регулятори;
- б) антициклічне регулювання;
- в) державне програмування;
- г) усі відповіді вірні.

13. Опис системи, що відображає найсуттєвіші її властивості та відтворює у спрощеному вигляді структуру, найважливіші взаємозв'язки і відносини між її елементами, допомагає визначити тип державного регульовального впливу на економічні процеси і явища, називають:

- а) механізмом;
- б) моделлю;
- в) системою;
- г) методологією ДРЕ.

14. Формування якої моделі державного регулювання економіки пов'язують насамперед із потребою знаходження адекватних засобів виходу з тяжкої кризи 1929–1933 рр., яка охопила більшість індустріальних країн:

- а) кейнсіанської;
- б) монетарної;
- в) економічного лібералізму;
- г) економічного дирижизму?

15. Яка модель ДРЕ передбачає втручання держави в економіку за залишковим принципом, тобто втручання у ті процеси, які не може ефективно врегулювати ринок відповідно до потреб суспільства:

- а) кейнсіанська;
- б) монетарна;
- в) економічного лібералізму;
- г) економічного дирижизму?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Барінов В. В.* Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / В. В. Барінов, Г. І. Скорик. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. – С. 77–84.
2. *Бодров В. Г.* Державне регулювання економіки та економічна політика : [навч. посіб.] / В. Г. Бодров, О. М. Сафронова, Н. І. Балдич. – К. : Академвидав, 2010. – С. 126–140.
3. *Ковтун О. І.* Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / О. І. Ковтун. – Львів : Новий Світ – 2000, 2006. – С. 78–95.
4. *Михасюк І.* Державне регулювання економіки : підручник / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка, З. Залога. – К. : Атіка, Ельга-Н, 2000. – С. 22–27; 58–66.
5. Практикум з державного регулювання економіки : [навч. посіб.] / [А. Ф. Мельник, А. Ю. Васіна, О. П. Дудкіна та ін.] ; за ред. А. Ф. Мельник. – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – С. 22–30.
6. *Стеченко Д. М.* Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / Д. М. Стеченко. – К. : МАУП, 2000. – С. 69–77.
7. *Третьяк Г. С.* Державне регулювання економіки та економічна політика : [навч. посіб.] / Г. С. Третьяк, К. М. Бліщук. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. – С. 20–22; 28–30.
8. *Швайка Л. А.* Державне регулювання економіки : підручник / Л. А. Швайка. – К. : Знання, 2008. – С. 45–58.

Тема 3

Стратегія соціально-економічного розвитку країни

- 3.1. Поняття стратегії соціально-економічного розвитку країни
- 3.2. Соціально-економічне прогнозування у системі державного регулювання економіки
- 3.3. Макроекономічне індикативне планування
- 3.4. Державне економічне програмування та цільові комплексні програми

ТЕРМІНИ

Державне(-ий)

- прогнозування економічного

і соціального розвитку

- прогноз економічного й

соціального розвитку України

Діагноз

Економічна стратегія

Концепція соціально-

економічного розвитку

Методи прогнозування

- виробничих функцій

- економетричного

моделювання

- експертних оцінок

- екстраполяції

- оптимального моделювання

- статистичних

залежностей

Планування

- директивне

- індикативне

Програма

- соціально-економічного

розвитку

- цільова комплексна

Проспекція

Ретроспекція

3.1. Поняття стратегії соціально-економічного розвитку країни

Стратегія як інструмент державної економічної політики визначає напрям дій, напрям діяльності держави щодо визначення та забезпечення певного курсу розвитку суспільства загалом та його ЕС. У статті 9 *Господарського кодексу України* зазначено, що **“економічна стратегія”** – це обраний державою курс економічної політики, розрахований на тривалу перспективу і спрямований на вирішення великомасштабних економічних та соціальних завдань, завдань культурного розвитку, забезпечення економічної безпеки держави, збереження і примноження її економічного потенціалу і національного багатства, підвищення народного добробуту.

Втілюють стратегію соціально-економічного розвитку країни у *комплексному плані*, спрямованому на втілення місії держави щодо забезпечення мети розвитку суспільства та його ЕС.

Генеральною стратегічною метою України є побудова соціально орієнтованої економіки. Стратегічні соціально-економічні цілі держави охоплюють зокрема:

- соціальні цілі: формування громадянського суспільства; подолання бідності; підвищення соціальних стандартів та соціального захисту населення, формування середнього класу, формування механізмів розв’язання соціальних проблем тощо;
- економічні цілі: прискорене економічне зростання; створення сприятливого економічного середовища; формування раціональної структури економіки; формування постіндустріального технологічного способу виробництва тощо;
- цілі, спрямовані на формування та розвиток системи демократії: боротьба з бюрократизмом, корупцією, адмініструванням, авторитаризмом тощо;
- цілі щодо розвитку міжнародних економічних зв’язків: вступ у світові організації, залучення іноземного капіталу, вихід на світові ринки тощо.

З метою визначення та втілення цілей економічної політики держави, а також визначення шляхів та способів їхньої реалізації формують **концепцію соціально-економічного розвитку**. Концепція є способом представлення, розуміння або вирішення певної проблеми, у

цьому випадку – проблеми соціально-економічного розвитку країни. *Концепція соціально-економічного розвитку* ґрунтується на аналізі економічної кон'юнктури, окресленні та оцінці цілей та пріоритетів економічної політики держави і на виборі інструментів державного регулювання економіки. Її розробляють на довго-, середньо- та короткотермінову перспективу.

За пропозицією уряду, у перспективі стратегію соціально-економічного розвитку держави обов'язково необхідно фіксувати і затверджувати ВРУ у спеціальному законі ***“Основні засади економічного та соціального розвитку країни”***. Наразі, згідно з Господарським кодексом України (ст. 9), передбачено, що правове закріплення економічної (стратегічної) політики здійснюють шляхом визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, у прогнозах і програмах економічного і соціального розвитку України та окремих її регіонів, програмах діяльності КМУ, цільових програмах економічного, науково-технічного і соціального розвитку, а також відповідних законодавчих актах.

Перелічимо основні ***напрями довготермінової і поточної економічної та соціальної політики***, що здійснює держава:

1. *Структурно-галузева політика*, спрямована на здійснення державою прогресивних змін у структурі народного господарства, удосконалення міжгалузевих та внутрішньогалузевих пропорцій, стимулювання розвитку галузей, які визначають науково-технічний прогрес, забезпечують конкурентоспроможність вітчизняної продукції та зростання рівня життя населення. Складовими цієї політики є промислова, аграрна, будівельна та інші сфери економічної політики, щодо яких держава здійснює відносно самостійний комплекс заходів стимулюючого впливу.
2. *Інвестиційна політика*, спрямована на створення суб'єктам господарювання необхідних умов для залучення і концентрації коштів на потреби розширеного відтворення основних засобів виробництва, переважно у галузях, розвиток яких визначено як пріоритети структурно-галузевої політики, а також забезпечення ефективного і відповідального використання цих коштів та здійснення контролю за ним.
3. *Амортизаційна політика*, спрямована на створення суб'єктам господарювання найсприятливіших та рівноцінних умов

забезпечення процесу простого відтворення основних виробничих і невиробничих фондів переважно на якісно новій техніко-технологічній основі.

4. *Політика інституційних перетворень*, спрямована на формування раціональної багатоукладної економічної системи шляхом трансформування відносин власності, здійснення роздержавлення економіки, приватизації та націоналізації виробничих фондів, забезпечення на власній основі розвитку різних форм власності і господарювання, еквівалентності відносин обміну між суб'єктами господарювання, державну підтримку і захист усіх форм ефективного господарювання та ліквідацію будь-яких протизаконних економічних структур.
5. *Цінова політика*, спрямована на регулювання державою відносин обміну між суб'єктами ринку з метою забезпечення еквівалентності у процесі реалізації національного продукту, дотримання необхідної паритетності цін між галузями та видами господарської діяльності, а також забезпечення стабільності оптових та роздрібних цін.
6. *Антимонопольно-конкурентна політика*, спрямована на створення оптимального конкурентного середовища діяльності суб'єктів господарювання, забезпечення їхньої взаємодії на умовах недопущення проявів дискримінації одних суб'єктів іншими.
7. *Бюджетна політика*, спрямована на оптимізацію та раціоналізацію формування доходів і використання державних фінансових ресурсів, підвищення ефективності державних інвестицій у народне господарство, узгодження загальнодержавних і місцевих інтересів у сфері міжбюджетних відносин, регулювання державного боргу та забезпечення соціальної справедливості у перерозподілі національного доходу.
8. *Податкова політика*, спрямована на забезпечення економічно обґрунтованого податкового навантаження на суб'єктів господарювання, стимулювання суспільно необхідної економічної діяльності суб'єктів, а також дотримання принципу соціальної справедливості та конституційних гарантій прав громадян у процесі оподаткування їхніх доходів;

9. *Грошово-кредитна політика*, спрямована на забезпечення народного господарства економічно необхідним обсягом грошової маси, досягнення ефективного готівкового обігу, залучення коштів суб'єктів господарювання та населення до банківської системи, стимулювання використання кредитних ресурсів на потреби функціонування і розвитку економіки;
10. *Валютна політика*, спрямована на встановлення і підтримання паритетного курсу національної валюти щодо іноземних валют, стимулювання зростання державних валютних резервів та їхніх ефективне використання;
11. *Зовнішньоекономічна політика*, спрямована на регулювання державою відносин суб'єктів господарювання з іноземними суб'єктами господарювання та захист національного ринку і вітчизняного товаровиробника;
12. *Екологічна політика*, спрямована на забезпечення раціонального використання та повноцінне відтворення природних ресурсів, створення безпечних умов життєдіяльності населення;
13. *Соціальна політика*, складовими якої є політика забезпечення захисту прав споживачів, політика заробітної плати і доходів населення, політика зайнятості, політика соціального захисту та соціального забезпечення тощо.

3.2. Соціально-економічне прогнозування у системі державного регулювання економіки

У Законі України “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України” зазначено, що **“державне прогнозування економічного і соціального розвитку”** – це науково обґрунтоване передбачення напрямів розвитку країни, окремих галузей економіки або окремих адміністративно-територіальних одиниць, можливого стану економіки та соціальної сфери в майбутньому, а також альтернативних шляхів і строків досягнення параметрів економічного й соціального розвитку.

Підготовка економічного прогнозу створює основу для розробки планів або програм соціально-економічного розвитку.

У процесі прогнозування вирізняють такі три стадії:

- 1) **ретроспекцію** – дослідження історії розвитку об'єкта прогнозування з метою отримання його систематизованого опису;
- 2) **діагноз** – виявлення тенденцій розвитку об'єкта дослідження і вибір методів та моделей прогнозування;
- 3) **проспекція** – розробка прогнозу об'єкта дослідження, оцінка його вірогідності, обґрунтованості та точності.

Методологія соціально-економічного прогнозування ґрунтується і на певній системі класифікації прогнозів, яка є однією з базових його характеристик. Прогнози можна класифікувати за різними ознаками (табл. 3.1):

1. **За масштабами** розрізняють такі об'єкти прогнозування: глобальні, макроекономічні, секторів економіки, народногосподарських комплексів, галузеві, регіональні, локальні, підприємств тощо.
2. **За часовим параметром (горизонтом прогнозування)** прогнози поділяють на віддаленотермінові, довготермінові, середньотермінові, короткотермінові та оперативні.
3. **За функціональною ознакою** прогнози поділяють на *пошукові* (ґрунтуються на екстраполяції на майбутнє тенденцій розвитку об'єкта дослідження в минулому і теперішньому, абстрагуючись при цьому від чинників, які можуть впливати на зміну цих тенденцій) та *нормативні* або, як їх ще називають – *цільові* (розробляють на підставі заздалегідь визначеної мети і зводять до пошуку способів її досягнення шляхом визначення певних цільових етапів).
4. **За елементами та напрямками відтворення** вирізняють прогнози *первинних факторів виробництва* (природних, матеріальних, трудових, фінансових ресурсів, науково-технічні прогнози тощо) та прогнози *суспільних потреб* (прогнози економічної кон'юнктури, прогнози загальнодержавних, виробничих, особистих потреб у продукції, роботах та послугах), *соціальні прогнози* (прогнози споживчого попиту населення, попиту населення на суспільні товари, рівня життя населення і т. д.) тощо.

Таблиця 3.1

КЛАСИФІКАЦІЯ ПРОГНОЗІВ

Ознака	Вид прогнозування	Примітка
Масштаб прогнозування	Макроекономічний	Народного господарський прогноз
	Структурний	Міжгалузевий і міжрегіональний прогнози
	Прогнози розвитку народного господарських комплексів	Прогнози паливно-енергетичного, агропромислового, інвестиційного комплексів, виробничої інфраструктури, сфери обслуговування населення
	Прогнози галузеві й регіональні	Прогнози легкої, важкої та інших галузей промисловості тощо
	Прогнози первинних ланок народного господарської системи	Прогнози діяльності підприємств, виробничих об'єднань, окремих виробничих продуктів
Функціональна ознака	Пошуковий	Ґрунтується на умові продовження у майбутньому тенденцій розвитку досліджуваного об'єкта в минулому і теперішньому
	Нормативний	Розробляють на основі наперед визначених цілей
Інформаційна основа	Фактографічні	Ґрунтуються на статистичних та інших даних
	Експертні	Ґрунтуються на основі даних експертного опитування
	Комбіновані	Ґрунтуються як на статистичних даних, так і на даних експертних опитувань
Горизонт прогнозування	Оперативні	Період реалізації – до 1 місяця; припускають, що протягом прогнозованого періоду не відбудеться істотних змін як кількісних, так і якісних; переважають кількісні оцінки очікуваних результатів
	Короткотермінові	Від 1 місяця до 1 року; наявні тільки кількісні оцінки
	Середньотермінові	Від 1 до 5 років; кількісно-якісна оцінка результатів
	Довготермінові	Від 5 до 15–20 років; якісно-кількісна оцінка; зазначають загальні закономірності розвитку об'єкта
	Віддаленотермінові	Понад 20 років
Принцип обробки інформації	Статистичні	Статистичні методи обробки інформації
	Аналогії	Математичні, історичні методи
	Прямі експертні оцінки	Експертне опитування, експертний аналіз
	Експертні оцінки із зворотним зв'язком	
	Випереджаючі	

Державний прогноз економічного й соціального розвитку України – це система кількісних показників і якісних характеристик розвитку макроекономічної ситуації у країні на певний період, що охоплює формування структури економіки й соціальної інфраструктури, обсягів виробництва та споживання товарів і послуг, зовнішньоекономічної діяльності.

Зміст і структура Державного прогнозу соціально-економічного розвитку України обумовлено термінами, на які цей прогноз складається, хоча він має перманентний характер. Згідно зі статтею 4 законом України “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України” система прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку України налічує: прогнози економічного і соціального розвитку на середньо- та короткотерміновий періоди; Державну програму економічного й соціального розвитку України на короткотерміновий період; прогнози економічного й соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів та міст на середньотерміновий період; програми економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів та міст на короткотерміновий період; прогнози розвитку окремих галузей економіки на середньотерміновий період; програми розвитку окремих галузей економіки. За необхідності прогнозні та програмні документи економічного й соціального розвитку можуть розробляти на триваліший період.

Отже, **довготерміновий** (на 10–15 років) **державний прогноз** соціально-економічного розвитку України повинен передбачати такі розділи:

- Припущення щодо зовнішньоекономічної ситуації та внутрішньої економічної політики.
- Аналіз економічного і соціального розвитку за попередній період.
- Прогнозні макроекономічні показники і пропорції у довготерміновому періоді: ВВП, рівень інфляції, реальна заробітна плата, рівень безробіття, дефіцит бюджету у відсотках до ВВП, зовнішньоторговельне сальдо, зовнішній борг.
- Висновки щодо головних тенденцій розвитку економіки у довготерміновому періоді.

Прогноз економічного і соціального розвитку України на середньотерміновий період розробляють на п'ять років. У прогнозі економічного й соціального розвитку України на середньотерміновий період відображають:

- аналіз соціально-економічного розвитку країни за попередній період та характеристики головних проблем розвитку економіки і соціальної сфери;
- очікувані зміни зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної ситуації та їхній вплив на економіку країни;
- оцінку впливу можливих заходів державної політики у прогностичному періоді на розвиток економіки і соціальної сфери;
- цілі та пріоритети економічного і соціального розвитку у середньотерміновому періоді та пропозиції щодо напрямів державної політики у цей період;
- прогноз кон'юнктури на внутрішніх та зовнішніх ринках стратегічно важливих видів товарів і послуг;
- основні макроекономічні та інші необхідні показники і баланси економічного й соціального розвитку, в тому числі у розрізі галузей економіки, Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя;
- висновки щодо тенденцій розвитку економіки країни протягом середньотермінового періоду.

Середньотерміновий прогноз соціально-економічного розвитку країни є орієнтиром для розробки річного прогнозу та, якщо таку передбачено законодавством, державної програми соціально-економічного розвитку України на 5 років.

Прогноз економічного і соціального розвитку України на короткотерміновий період розробляють щорічно на наступний рік.

Вищенаведено, що система прогнозів соціально-економічного розвитку охоплює також прогнози економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів та міст на середньотерміновий період і прогнози розвитку окремих галузей економіки на середньотерміновий період. Передбачено, що у разі необхідності ці прогнози розроблятимуть і на триваліший період.

Зміст та порядок розробки **прогнозів розвитку регіонів, районів, міст та галузей** визначено в Законі України “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального

розвитку України” (розділ 3 і 4, ст. 9–14). Зокрема, в Законі передбачено, що прогноз економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, області, району, міста розробляють на середньотерміновий період – на п’ять років.

На галузевому рівні розробляють *прогнози розвитку галузей економіки* на середньотерміновий період. Перелік галузей економіки, щодо яких розробляють прогнози розвитку, порядок та терміни їхнього розроблення визначені Кабінетом Міністрів України.

У *прогнозі розвитку галузі економіки на середньотерміновий період* необхідно відобразити: аналіз розвитку відповідної галузі економіки за попередній період; характеристику використання виробничого потенціалу галузі; оцінку задоволення потреб у основних видах товарів і послуг, що виробляють підприємства галузі, на внутрішньому ринку; характеристику головних проблем розвитку галузі; прогноз кон’юнктури на внутрішніх і зовнішніх ринках основних видів товарів та послуг галузі; можливі шляхи розв’язання головних проблем розвитку галузі; цілі та пріоритети розвитку галузі у середньотерміновий період та пропозиції щодо напрямів державної політики у цій галузі; пропозиції щодо структурної перебудови галузі, технологічного оновлення виробництва, впровадження досягнень науково-технічного прогресу, енергозбереження та підвищення ефективності виробництва; основні показники розвитку галузі; висновки щодо тенденцій та напрямів розвитку відповідної галузі протягом середньотермінового періоду тощо.

Процес прогнозування повинен враховувати такі складники:

- *ресурси* (трудові, фінансові та матеріальні), які матимуть країна, регіон або місто у відповідний період;
- *економічну ситуацію* (це допоможе виявити проблеми, з якими зіштовхнеться суспільство в майбутньому);
- *економічну політику* (як фундамент розв’язання проблем у майбутньому);
- *економічне регулювання* (як засіб вирішення завдань розвитку суспільства).

Отже, процес ДРЕ, з погляду розробки і реалізації прогнозів соціально-економічного розвитку, можна подати у вигляді такого алгоритму:

1. Проведення якісного аналізу об'єкта прогнозування і регулювання з метою отримання його систематизованого опису.
2. Вибір моделі прогнозу і методів обґрунтування прогнозних показників.
3. Формування прогнозів і на їхній основі індикативних планів соціально-економічного розвитку.
4. Вибір економічних, організаційних, адміністративних та юридичних важелів, що використовуватимуть для регулювання об'єкта дослідження в межах картини конкретних прогнозів з метою їхнього здійснення.

Повноваження та відповідальність учасників державного прогнозування економічного й соціального розвитку регламентовані Законом України ***“Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України”*** (ст. 15–19).

Зокрема, *Кабінет Міністрів України*: організовує підготовку прогнозів економічного і соціального розвитку України на середньо- та короткотерміновий періоди, організовує підготовку прогнозів розвитку окремих галузей економіки на середньотерміновий період; визначає структуру прогнозних документів економічного й соціального розвитку, строки і порядок їхнього розроблення, відповідальних виконавців; схвалює прогнози економічного і соціального розвитку України на середньо- та короткотерміновий періоди, прогнози розвитку окремих галузей економіки на середньотерміновий період тощо.

Уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань економічної політики (*Міністерство економічного розвитку та торгівлі*) як головний виконавець та координатор робіт з прогнозування економічного і соціального розвитку (разом з іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади, Національним банком України, Фондом державного майна України та Антимонопольним комітетом України): готує прогнози економічного і соціального розвитку України на середньо- та короткотерміновий періоди; погоджує прогнози розвитку окремих галузей економіки на середньотерміновий період; розробляє структуру прогнозних документів економічного і соціального розвитку, методичні рекомендації щодо їхньої підготовки, відповідає за впровадження у практику сучасних технологій прогнозування соціально-економічних

процесів; здійснює організаційно-методичне керівництво та координує підготовку прогнозів економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів і міст на середньотерміновий період.

Інші центральні органи виконавчої влади: беруть участь у розробленні прогнозів економічного і соціального розвитку України на середньо- та короткотерміновий періоди; відповідно до визначеного Кабінетом Міністрів України переліку розробляють прогнози та програми розвитку окремих галузей економіки.

Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування розробляють прогнози економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів і міст на середньотерміновий період. Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації беруть участь у розробленні проектів прогнозів економічного і соціального розвитку України на середньо- та короткотерміновий періоди.

Для визначення та обґрунтування показників прогнозів, а також планів і програм соціально-економічного розвитку використовують як інтуїтивні, так і формалізовані методи. Перелічимо їх:

- *Метод екстраполяції.* За його допомогою на майбутнє поширюється тенденція розвитку економіки в минулому. В його основі лежать часові ряди динаміки, так звані трендові моделі.
- *Метод статистичних залежностей.* На його основі плановий чи прогнозний показник визначають як залежну змінну величину від незалежних чинників, що її формують.
- *Метод виробничих функцій.* За допомогою виробничих функцій описують статистичну залежність результатів виробництва від витрат ресурсів (трудових, капітальних, матеріальних) з урахуванням впливу на них НТП.
- *Експертний метод.* За цим методом інформаційний масив даних для прогнозу формують як набір заповнених експертами таблиць і анкет, що відображають відношення експертів до можливостей розвитку, до того чи іншого напрямку розвитку чи ситуації в економіці загалом або в окремих її сферах, секторах, галузях і підсистемах тощо.

- *Аналогові та пошукові методи* полягають у використанні досвіду інших країн у галузі розвитку найефективніших напрямів науково-технічних розробок, організаційно-економічних структур, структурних перетворень, систем управління тощо.
- *Методи оптимального моделювання.* За допомогою цих методів вирішують завдання пошуку максимально можливого рівня прогнозного показника за наявності певних соціально-економічних обмежень для його досягнення у прогнозному періоді.
- *Економетричне моделювання.* На основі *економетричних моделей*, які є набором рівнянь, що описують поведінку економіки і вплив інструментів економічної політики на соціально-економічний розвиток, оцінених рівнянь на підставі статистичних даних за попередні роки, визначають і обґрунтовують основні макроекономічні показники та обґрунтовують і оцінюють заходи економічної політики.

До часто застосовуваних *методів* обґрунтування показників прогнозів соціально-економічного розвитку зачисляють також і традиційні методи: метод *техніко-економічних розрахунків (нормативний метод)* та *балансовий метод*.

Для сучасного перехідного періоду з нестабільною економікою найраціональнішими є методи *аналогових пошуків* та *техніко-економічних розрахунків*.

Техніко-економічні розрахунки за допомогою *норм і нормативів* дають змогу обґрунтувати і встановити взаємозв'язки між суміжними ланками економіки та показниками, що їх ідентифікують. За допомогою норм і нормативів визначають потреби у виробництві продукції, можливості задоволення цих потреб, оцінюють ефективність використання ресурсів тощо.

Економічні довготермінові нормативи:

- Нормативи виплат: плати за природні ресурси (у вигляді ренти в місцеві бюджети); відсотки за кредит; орендної плати тощо.
- Нормативи відрахувань: ПДВ або з продажу; прибутковий податок (або на валовий дохід); у різноманітні фонди від валового доходу або прибутку (бюджетні чи позабюджетні); вищій структурі для створення централізованих фондів тощо.

- Нормативи економічного стимулювання: норми прискореної амортизації, пільгового кредитування сільськогосподарських виробників, пільгового оподаткування певних операцій тощо.

3.3. Макроекономічне індикативне планування

Макроекономічне планування – це науково передбачене і обґрунтоване бачення розвитку та результатів функціонування суспільного відтворення, яке ґрунтується на виявленні його закономірностей, тенденцій, соціального і науково-технічного процесу, об'єктивних закономірностей причинно-наслідкових зв'язків у народному господарстві. Загальнодержавне планування визначає основні напрями розвитку соціально-економічних систем, одночасно встановлює конкретні задачі і заходи з досягнення довготермінових цілей.

Необхідність державного планування зумовлена такими чинниками:

1. Тільки завдяки державному плану можливий цілеспрямований розвиток соціально-економічної системи країни шляхом налагодження стабільних і достатньо вертикальних зв'язків галузей, великих підприємств і їхніх об'єднань.
2. Державний план дає змогу пов'язати структурну, інноваційну та інвестиційну політику держави з цілями регіональної, демографічної, соціальної, економічної, зовнішньоекономічної і військово-стратегічної політики.
3. Державний план необхідний, щоб усі заходи з державного регулювання соціально-економічної політики держави (стратегії розвитку) були спрямовані на виконання стратегії розвитку.

Зміст макроекономічного планування полягає в обґрунтуванні конкретних цілей і пріоритетів розвитку, виявлення матеріальних, трудових і фінансових можливостей реалізації програм.

Об'єктом макроекономічного планування (чи державного) є розширене відтворення в єдності всіх його ланок або інтегральний кругообіг сукупного продукту відтворення як нерозривна єдність руху товарної і грошової маси.

У процесі макроекономічного планування вирішують такі **основні завдання**:

- визначення суспільних потреб;
- виявлення можливих для їхнього задоволення матеріальних, трудових і фінансових ресурсів;
- обґрунтування найраціональніших напрямів використання ресурсів відповідно до поточних і перспективних потреб;
- забезпечення збалансованості між окремими сферами народного господарства (матеріальне виробництво і невиробнича сфера), галузями і видами виробництва, між економічними районами країни;
- підвищення ефективності, використання всіх видів ресурсів для досягнення максимально можливих результатів економічної діяльності.

Директивне (адміністративно-командне) планування передбачає розробку вищою за рівнем ланкою системи управління народним господарством централізованих планових показників (обсягу та складу продукції, матеріальних витрат і трудових ресурсів, капітальних вкладень тощо), подальше їхнє доведення до нижчих за рівнем для виконання в обов'язковому порядку. Виробничі показники задають переважно у натуральному виразі, а їхнє виконання забезпечують виділенням відповідних фондів через систему матеріального постачання на основі планових балансів.

Розвиткові командно-адміністративних методів управління сприяв державний монополізм, який охоплював як внутрішні економічні процеси, так і зовнішньоекономічні зв'язки. У таких умовах директивне планування не тільки виключало можливість використання в економіці ринкових важелів розвитку національної економіки, а й отримало право ухвалювати мікроекономічні рішення на макрорівні.

Індикативне планування – це централізовано рекомендоване визначення стратегічних цілей і першочергових завдань у сфері економічного і соціального розвитку країни, а також шляхів і строків їхнього виконання; розробка відповідної державної політики: науково-технічної, інвестиційної, податкової, кредитної, соціальної тощо.

Головний **зміст індикативного планування** полягає в обґрунтуванні цілей, завдань, напрямів і методів реалізації державної соціально-економічної політики, є дієвою формою організації взаємодії всіх ланок системи органів управління між собою і з регіональними органами управління в інтересах удосконалення всієї

економічної системи, а також окремих її елементів відповідно до задач соціально-економічного розвитку.

Індикативні плани дають змогу взаємопов'язано поєднати в єдиному документі концепції соціально-економічної політики держави, прогнози функціонування економіки, державні програми, систему економічних регуляторів, програми державних постачань, державних капітальних вкладів, питання управління державними підприємствами.

Індикативне планування застосовують *на рівні держави, галузі і регіону*. На рівні підприємств різних форм власності складають і використовують бізнес-плани.

Уперше ідею державного індикативного макроекономічного планування висвітлив **К. Ландауер** у книзі “Теорія національного економічного планування” (1944). Суть цього планування полягає в тому, що уряд впливає на розвиток економіки не шляхом вказівок і затвердження директивних обов'язкових завдань для товаровиробника, а за допомогою координації діяльності виробників та їхнього забезпечення інформацією про господарську кон'юнктуру, напрями економічної політики держави, тенденції розвитку економіки, мотиваційні режими тощо.

В Україні індикативне планування запроваджено з 1993 р. Сьогодні його використовують у формі розробки та реалізації Державної програми економічного і соціального розвитку України на короткотерміновий період (ДПЕСР).

Індикативний макроекономічний план має складатися з трьох великих розділів:

- економічна кон'юнктура;
- економічна політика;
- державне регулювання економіки.

Загальна схема організації розробки індикативних планів у країні має бути такою:

- на плановий період формують економічну політику, її цілі і пріоритети на рівні держави, визначають економічні та правові підйоми, потребу сектора загальнодержавного управління у товарах і послугах, після чого їх через міністерства й територіальні органи управління доводять до відома підприємств;

- інституціональні одиниці всіх форм власності з урахуванням централізованих замовлень та потреб ринку розробляють та скеровують відповідним галузевим міністерствам і територіальним органам бізнес-плани, що є основою для діяльності цих одиниць у плановому періоді;
- територіальні органи з урахуванням планів галузевих міністерств розробляють і скеровують урядові країни проекти комплексних планів (програм) для відповідної території;
- за дорученням уряду Міністерство економічного розвитку і торгівлі спільно з Міністерством фінансів, Міністерством соціальної політики, Національним банком, Антимонопольним комітетом розробляють і вносять на розгляд уряду проект плану (програми) на наступний рік;
- одночасно з проектом плану розробляють проект державного бюджету, який враховує також проекти регіональних бюджетів.

У сучасній методології і методиці індикативний макроекономічний план виконує низку взаємопов'язаних **функцій**:

- впливає на поштовхування розвитку економіки через використання економічних правових та адміністративних важелів;
- створює основу для формування бюджету;
- визначає напрями проведення монетарної політики НБУ.

Розглядають і схвалюють економічні індикативні плани (у випадку України сьогодні це – Державна програма економічного і соціального розвитку України на короткотерміновий період (рік)) Кабінет Міністрів України.

3.4. Державне економічне програмування та цільові комплексні програми

Найпоширеніша форма планування у сучасному світі – це державне програмування – передбачає як розробку комплексних програм соціально-економічного розвитку, так і цільових програм для вирішення окремих проблем.

Цільова програма – це сукупність напрямів дій, пов'язаних у просторі та часі, орієнтованих на досягнення єдиної цілі в контексті вирішення масштабної проблеми країни. Програми визначають

основні напрями структурної, інвестиційної, соціальної, науково-технічної політики держави і є документом, якому властива певна ступінь директивності.

Усі завдання, що вирішують програмним методом, взаємопов'язані економічно – у цьому полягає головне призначення програм державного рівня, які є інструментом вирішення гострих проблем суспільства шляхом зміни вектора використання ресурсів. Отже, цільові програми покликані вирішувати відносно вузьке коло проблем, які слід вирішувати негайно.

Кожна програма має свій **паспорт**, що налічує такі елементи:

- найменування програми;
- рішення про розробку програми;
- державний замовник;
- основні автори програми;
- цілі і задачі програми;
- строки і механізми реалізації;
- основні напрями робіт з визначенням відповідальних;
- об'єми засобів і джерела фінансування;
- очікувані кінцеві результати реалізації;
- система управління і контролю.

Програма соціально-економічного розвитку – це комплексна система цільових завдань і планованих державою ефективних шляхів і засобів досягнення поставлених цілей, термінів виконання цих завдань, їхніх виконавців і джерел фінансування у різних сферах діяльності (наукової, проектно-конструкторської, будівельної, виробничої тощо).

Об'єктами державного економічного програмування виступають галузі, регіони, сектори і сфери економіки, різні напрями наукових досліджень тощо та економіка загалом. Основні принципи державного прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України зображено у таблиці 3.2.

Загалом розрізняють національні, національно-регіональні, регіональні і комплексні програми соціально-економічного розвитку. **Національні** програми розробляють для вирішення важливих загальнодержавних проблем і фінансують із бюджету. **Національно-регіональні** програми спрямовані на вирішення регіональних проблем, що здійснюють вплив на економіку всієї країни.

Таблиця 3.2

ПРИНЦИПИ ДЕРЖАВНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ ТА РОЗРОБЛЕННЯ ПРОГРАМ ЕКОНОМІЧНОГО І СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Назва	Трактування
Принцип цілісності	Забезпечують шляхом розроблення взаємоузгоджених прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку України, окремих галузей економіки та окремих адміністративно-територіальних одиниць на коротко- та середньостроковий періоди
Принцип об'єктивності	Прогнозні та програмні документи економічного і соціального розвитку України розробляють на основі даних органів державної статистики, уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань економічної політики, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також звітних даних із офіційних видань Національного банку України
Принцип науковості	Забезпечують шляхом розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку на науковій основі, постійного удосконалення методології та використання світового досвіду в галузі прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку
Принцип рівності	Полягає в дотриманні прав та врахуванні інтересів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання усіх форм власності
Принцип гласності	Прогнозні та програмні документи економічного і соціального розвитку є доступними для громадськості. Інформування про цілі, пріоритети та показники цих документів забезпечує суб'єктів підприємницької діяльності необхідними орієнтирами для планування власної виробничої діяльності
Принцип самостійності	Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень відповідають за розроблення, затвердження та виконання прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць. Прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку забезпечує координацію діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування
Принцип дотримання загальнодержавних інтересів	Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування повинні здійснювати розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку, виходячи з необхідності забезпечення реалізації загальнодержавної соціально-економічної політики та економічної безпеки держави

Регіональні програми можуть бути як локальними, так і частиною республіканських чи загальнодержавних програм; затверджують їх органи виконавчої влади і діють вони в межах певних адміністративно-територіальних одиниць.

Цільові комплексні програми – це планові документи, які розробляють на основі програмно-цільового методу планування для вирішення найважливіших проблем. Сутність цього методу полягає у виборі цілей соціально-економічного розвитку об'єкта, визначенні задач для кожного етапу і конкретних заходів щодо їхнього досягнення. Важлива умова розробки цільових програм – адекватне визначення пріоритетів для кожного періоду часу і об'єктів управління різного рівня.

Комплексні державні економічні програми можна класифікувати за певними ознаками.

За кількістю охоплених галузей їх поділяють на:

- *багатоцільові комплексні програми* (Державна програма соціально-економічного розвитку України на короткостроковий період; програми соціально-економічного розвитку регіонів тощо);
- *одноцільові комплексні програми* (це так звані проблемні та продуктові програми, які стосуються вирішення окремих соціально-економічних проблем: програма вирівнювання платіжного балансу, програма забезпечення енергетичної безпеки України, державна програма приватизації, програма розвитку авіаційної промисловості).

За змістом проблем до вирішення програми поділяють на:

- *соціально-економічні (соціальні)*: спрямовані на вирішення проблем підвищення матеріального і культурного рівня життя населення, вдосконалення способу життя тощо;
- *організаційно-господарські (економічні)*: спрямовані на вдосконалення організації управління господарськими системами тощо;
- *науково-технічні*: передбачають вирішення наукових і технологічних проблем, впровадження досягнення науково-технічного прогресу у господарську діяльність тощо;
- *виробничо-економічні*: спрямовані на вирішення великих міжгалузевих проблем у сфері виробництва та підвищення його ефективності і якісних характеристик, розвиток нових

виробництв, збільшення обсягів виробництва певних видів продукції, підвищення якості продукції тощо;

- *територіальні (регіональні)*: передбачають комплексне господарське освоєння нових територій або перетворення існуючих районів країни; спрямовані на підвищення ефективності функціонування та розвитку регіональних господарських систем, реструктуризацію економіки регіонів тощо;
- *екологічні*: передбачають комплекс заходів природоохоронного і природоперетворювального характеру тощо;
- *інституційні*: спрямовані на реформування відносин власності, адміністративно-територіального устрою тощо.

За сферою дії виокремлюють:

- *спеціальні програми розвитку окремих галузей, функціональних підсистем або регіонів* (державна програма розвитку вугільної промисловості; державна програма ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС; державна програма розвитку житлового будівництва тощо);
- *програми вирішення загальнонаціональних проблем* (державна програма зайнятості; державна програма соціального захисту населення, державна програма приватизації; державна програма боротьби з бідністю тощо);
- *програма для досягнення економічної рівноваги*: програми стабілізації економіки та виведення її з кризи; фінансові програми.

За строками, термінами дії:

- *короткострокові (річні)*, спрямовані на вирішення поточних проблем;
- *середньострокові (до 5 років)*, призначені для розв’язання тактичних завдань;
- *довгострокові (до 10–15 років)*, спрямовані на досягнення стратегічних цілей.

Алгоритм розробки програм. Розробка програми відбувається у такій послідовності:

1. *Формують перелік найважливіших проблем.* Виокремлюють певну проблему та окреслюють завдання на розробку програми для її (проблеми) вирішення, в якому визначають: мету програми, ліміти

ресурсів, учасників реалізації програми та іншу необхідну інформацію.

2. *Уточнюють кількісні параметри*, що характеризують цілі програми, і визначають завдання її реалізації за окремими *періодами*. Генеральну мету програми, зазвичай, поділяють на складові, утворюючи впорядковану ієрархію завдань, які відображають внутрішню структуру як проблеми, так і програми.

3. *Формують перелік завдань і комплекс заходів для реалізації програми*. Перелік основних завдань програми встановлюють відповідно до побудованої ієрархії цілей. Для кожного завдання розробляють послідовні етапи їхнього виконання.

4. *Розраховують основні показники і ресурсне забезпечення програми*. Здійснюють оцінку нових затрат ресурсів та капітальних інвестицій на реалізацію програми. Формують переліки матеріальних ресурсів із переліком постачальників і отримувачів, визначають економічний ефект.

5. *Оформляють програмні документи, узгодження і затвердження програми*.

Розробка річної державної програми економічного та соціального розвитку України (ДПЕСР) України передбачає:

- 1) аналіз стану економіки і прогноз очікуваного виконання поточних плану (програми) та бюджету;
- 2) розрахунок макроекономічних показників, моделювання макроекономічних пропорцій, планування доходів та видатків державного бюджету і позабюджетних фондів;
- 3) планування державних потреб у продукції (товарах, роботах, послугах);
- 4) підготовка проектів держконтрактів з підприємствами на поставки продукції для задоволення державних потреб;
- 5) розробка проектів галузевих та регіональних соціально-економічних програм;
- 6) формування організаційно-економічного механізму реалізації цілей та завдань ДПЕСР України;
- 7) розробка проекту ДПЕСР України.

Значними недоліками програм є:

- їхня велика кількість, більшість із них не виконують до кінця;
- механізм їхньої реалізації не придатний до ринкових умов;
- слабка перспективна спрямованість.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. *Формування громадянського суспільства, подолання бідності, формування середнього класу, формування механізмів розв'язання соціальних проблем тощо є:*

- а) економічними цілями;
- б) соціальними цілями;
- в) цілями, спрямованими на формування та розвиток системи демократії;
- г) цілями щодо розвитку міжнародних економічних зв'язків держави.

2. *Боротьба з бюрократизмом, корупцією, адмініструванням, авторитаризмом тощо є:*

- а) економічними цілями;
- б) соціальними цілями;
- в) цілями, спрямованими на формування та розвиток системи демократії;
- г) цілями щодо розвитку міжнародних економічних зв'язків держави.

3. *Прискорене економічне зростання; формування раціональної структури економіки; формування постіндустріального технологічного способу виробництва тощо є:*

- а) економічними цілями;
- б) соціальними цілями;
- в) цілями, спрямованими на формування та розвиток системи демократії;
- г) цілями розвитку міжнародних економічних зв'язків держави.

5. *Основними напрямками довгострокової і поточної економічної і соціальної політики, що здійснює держава, є:*

- а) інвестиційна політика;
- б) політика інституційних перетворень;
- в) антимонопольно-конкурентна політика;
- г) всі відповіді вірні.

6. *На якій стадії у процесі соціально-економічного прогнозування здійснюються дослідження історії розвитку об'єкта прогнозування з метою отримання його систематизованого опису:*

- а) діагнозу;

- б) ретроспекції;
- в) перспекції;
- г) підготовчий ?

7. На якій стадії у процесі соціально-економічного прогнозування здійснюють розробку прогнозу об'єкта дослідження, оцінку його вірогідності, обґрунтованості та точності:

- а) діагнозу;
- б) ретроспекції;
- в) перспекції;
- г) підготовчий ?

8. За принципом обробки інформації прогнози поділяють на:

- а) фактографічні, експертні, комбіновані;
- б) нормативні, пошукові;
- в) статистичні, аналогії, експертні оцінки, випереджаючі;
- г) макроекономічний, структурний тощо.

9. Як поділяють прогнози за масштабом прогнозування:

- а) фактографічні, експертні, комбіновані;
- б) нормативні, пошукові;
- в) статистичні, аналогії, експертні оцінки, випереджаючі;
- г) макроекономічний, структурний, прогнози розвитку

народногосподарських комплексів тощо ?

10. За функціональною ознакою прогнози поділяють на:

- а) фактографічні, експертні, комбіновані;
- б) нормативні, пошукові;
- в) статистичні, аналогії, експертні оцінки, випереджаючі;
- г) макроекономічний, структурний, прогнози розвитку

народногосподарських комплексів тощо ?

11. За допомогою яких методів вирішують завдання пошуку максимально можливого рівня прогнозного показника за наявності певних соціально-економічних обмежень для його досягнення у прогнозному періоді:

- а) економетричний метод;
- б) балансовий метод;
- в) нормативний метод;
- г) оптимального моделювання ?

12. Які методи соціально-економічного прогнозування полягають у використанні досвіду інших країн у галузі розвитку найефективніших

напрямів науково-технічних розробок, організаційно-економічних структур, структурних перетворень, систем управління тощо:

- а) економетричний метод;
- б) аналогові та пошукові методи;
- в) нормативний метод;
- г) оптимального моделювання ?

13. Необхідність державного планування продиктована такими чинниками:

а) державний план дає змогу пов'язати структурну, інноваційну та інвестиційну політику держави з цілями регіональної, демографічної, соціальної, економічної, зовнішньоекономічної і військово-стратегічної політики;

б) тільки завдяки державному плану можливий цілеспрямований розвиток соціально-економічної системи країни шляхом налагодження стабільних і достатньо вертикальних зв'язків галузей, великих підприємств і їхніх об'єднань;

в) державний план необхідний, щоб всі заходи з державного регулювання соціально-економічної політики держави були спрямовані на виконання стратегії розвитку;

г) усі відповіді вірні.

14. Планування, яке передбачає розробку вищою за рівнем ланкою системи управління народним господарством централізованих планових показників, подальше їхнє доведення до нижчих за рівнем для виконання в обов'язковому порядку, називають:

- а) директивним;
- б) індикативним;
- в) рекомендаційним;
- г) наказовим.

15. За змістом проблем до вирішення комплексні державні програми поділяють на:

- а) багатоцільові, одноцільові;
- б) соціально-економічні, організаційно-господарські, науково-технічні, виробничі тощо;
- в) національні, регіональні;
- г) спеціальні програми розвитку окремих галузей, програми вирішення загальнонаціональних проблем, програми для досягнення економічної рівноваги.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Бодров В. Г.* Державне регулювання економіки та економічна політика : [навч. посіб.] / В. Г. Бодров, О. М. Сафронова, Н. І. Балдич – К. : Академвидав, 2010. – С. 175–186.
2. *Михасюк І.* Державне регулювання економіки : підручник / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка, З. Залога. – К. : Атіка, Ельга-Н, 2000. – С. 67–159.
3. *Планування та прогнозування в умовах ринку* : [навч. посіб.] / за ред. Г. В. Воронкової. – К. : Професіонал, 2006. – С. 111–129.
4. *Практикум з державного регулювання економіки* : [навч. посіб.] / [А. Ф. Мельник, А. Ю. Васіна, О. П. Дудкіна та ін.] ; за ред. А. Ф. Мельник. – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – С. 31–85.
5. *Стеченко Д. М.* Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / Д. М. Стеченко. – К. : МАУП, 2000. – С. 152–158.
6. *Швайка Л. А.* Державне регулювання економіки : підручник / Л. А. Швайка. – К. : Знання, 2008. – С. 66–132.
7. *Яцура В. В.* Соціально-економічне прогнозування : [навч. посіб.] / В. В. Яцура, О. С. Сенишин, М. О. Горинь. – Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. – С. 68–78.

Тема 4

Об'єкти та суб'єкти державного регулювання економіки

- 4.1. Об'єкти державного регулювання економіки та їхня характеристика
- 4.2. Система органів (суб'єкти) державного регулювання економіки
- 4.3. Президент України, його правовий статус і функції у сфері державного регулювання економіки
- 4.4. Верховна Рада України та її повноваження стосовно питань державного регулювання економіки
- 4.5. Кабінет Міністрів України, його правовий статус і функції у сфері державного регулювання економіки
- 4.6. Центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом

ТЕРМІНИ

Антимонопольний комітет України
Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України
Комітет телебачення і радіомовлення України
Міністерство
- економічного розвитку і торгівлі
- фінансів України
Національне агентство України з питань державної служби

Об'єкти державного регулювання економіки
Суб'єкти державного регулювання економіки
- ВРУ
- КМУ
- Президент України
- центральні органи виконавчої влади
Фонд державного майна України

4.1. Об'єкти державного регулювання економіки та їхня характеристика

Об'єкти державного регулювання економіки – умови, процеси, відносини, елементи і сектори національної економіки, на які спрямовують регулювальний вплив держави з метою реалізації цілей відповідної державно-управлінської діяльності.

Об'єктами державного регулювання можуть бути: економіка країни загалом або її окремих галузей, сфер, секторів, регіонів, областей, міст, районів; економічні умови, процеси (економічний цикл, інвестиційні та інноваційні процеси, грошовий обіг, інфляція, ціни, платіжний баланс, державний бюджет, зайнятість, процеси роздержавлення, приватизації, демонополізації, виробництва, розподілу, обміну і споживання); секторальна, галузева, регіональна, відтворювальна, соціальна структури господарства; економічні відносини (виробничі, трудові, розподільчі, соціальні) тощо.

Найтиповіші групи об'єктів державного регулювання можна виокремити за певними важливими класифікаційними ознаками (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

КЛАСИФІКАЦІЯ ОБ'ЄКТІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

№ з/п	Ознака	Види об'єктів ДРЕ
1.	<i>Цільове призначення</i>	Спрямовані на: - Задоволення державних і суспільні потреби; - Задоволення потреб окремих організацій, господарюючих суб'єктів, домашніх господарств, громадян; - Отримання доходів, сприяння економічному зростанню; - Збереження і примноження національного багатства; - Стабільний розвиток економіки, забезпечення економічної та військової безпеки країни
2.	<i>Форма власності</i>	- Об'єкти державної власності; - Об'єкти муніципальної (комунальної) власності; - Об'єкти приватної власності
3.	<i>Сутність</i>	- Матеріальні, природні ресурси; - Людський потенціал; - Фінансові ресурси; - Інформація, інтелектуальні цінності, засоби комунікацій

Основними об'єктами державного регулювання економіки є:

- економічний цикл;
- секторальна, галузева і регіональна структура господарства;
- умови накопичення капіталу;
- зайнятість;
- грошовий обіг;
- платіжний баланс;
- ціни;
- НДДКР (науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи, що мають на меті розробку і реалізацію наукових ідей);
- умови конкуренції;
- соціальні відносини, включаючи відносини між роботодавцями і працівниками, а також соціальне забезпечення;
- підготовка і перепідготовка кадрів;
- навколишнє середовище;
- зовнішньоекономічні зв'язки.

Очевидно, що перелічені об'єкти можуть бути абсолютно різними: вони охоплюють макроекономічні процеси (господарський цикл, накопичення капіталу в масштабах країни, окремі галузі, територіальні комплекси) і навіть відносини між суб'єктами (умови конкуренції, відносини між профспілками і об'єднаннями підприємств, між державними регулюючими органами).

Розглянемо найважливіші з них. Суть *державної антициклічної політики*, або регулювання господарської кон'юнктури, полягає в тому, щоб під час криз слід стимулювати попит на товари і послуги, капіталовкладення і зайнятість. Для цього приватному капіталу надають додаткові фінансові пільги, збільшують державні витрати та інвестиції.

Державне регулювання економіки в області *галузевої і територіальної структури* також здійснюють за допомогою фінансових стимулів і державних капіталовкладень, які забезпечують привілейовані умови окремим галузям і регіонам. В одних випадках підтримку виявляють галузям і територіальним одиницям, що знаходяться в стані затяжної кризи; в інших – заохочують розвиток нових галузей і видів виробництва – носіїв науково-технічного прогресу, покликаних сприяти прогресивним структурним змінам

всередині галузей, між галузями і в усьому народному господарстві загалом, підвищенню його ефективності і конкурентоспроможності.

Найважливішим об'єктом державного регулювання економіки є *накопичення капіталу*. Виробництво, привласнення і капіталізація прибутку завжди слугують головною метою господарської діяльності в ринковій економіці. Одночасно державне регулювання накопичення опосередковано слугує і іншим об'єктам державного регулювання економіки. Створюючи додаткові стимули і можливості в різний час усім інвесторам або їхнім окремим групам за галузями та територіями, що регулюють, органи впливають на економічний цикл і структуру.

Регулювання зайнятості – це підтримка нормального, з точки зору ринкової економіки, співвідношення між попитом і пропозицією робочої сили. Співвідношення це повинно задовольняти потребу економіки в кваліфікованих і дисциплінованих працівниках, заробітна плата яких слугує для них достатньою мотивацією до праці. Однак співвідношення між попитом і пропозицією не повинно спричиняти надмірного зростання заробітної плати, яке може негативно відобразитися на національній конкурентоспроможності.

Іншим об'єктом ДРЕ є *грошовий обіг*. Головна спрямованість регулювання грошового обігу – боротьба з інфляцією. Регулювання грошового обігу опосередковано впливає і на інші об'єкти – умови накопичення, ціни, соціальні відносини.

Стан платіжного балансу є об'єктивним показником економічного розвитку держави. У всіх країнах з ринковим господарством держава постійно здійснює оперативне і стратегічне регулювання платіжного балансу шляхом впливу на експорт і імпорт, рух капіталу, підвищення і зниження курсів національних валют, торгово-договірної політики і участі в міжнародній економічній інтеграції.

Ще один з головних об'єктів регулювання – *ціни*. Динаміка і структура цін відображає стан економіки. Водночас саме ціни значною мірою впливають на структуру господарства, умови капіталовкладень, стійкість національної валюти, соціальну атмосферу.

Також об'єкти державного регулювання економіки розрізняють залежно від рівня розв'язуваних ними завдань. Це такі ієрархічні рівні: рівень фірми; регіону; галузі; сектора економіки (промисловість, сільське господарство, послуги тощо); господарства загалом

(господарський цикл; грошовий обіг; НДДКР; ціни тощо); глобальний (соціальні відносини, екологія та ін.); наднаціональний (економіко-політичні відносини із зарубіжними країнами, інтеграційні процеси тощо).

4.2. Система органів (суб'єкти) державного регулювання економіки

Державне регулювання економіки є системою типових заходів законодавчого, виконавчого та судового характеру, за допомогою яких держава в особі її відповідних органів впливає на розвиток економіки країни і забезпечує реалізацію соціально-економічних цілей розвитку суспільства. Систему державних органів, що відповідають за формування та реалізацію економічної політики держави слід розглядати як суб'єкти ДРЕ.

Суб'єкти державного регулювання економіки – органи державної влади та інституції, діяльність яких забезпечує регулювальний вплив держави на умови, процеси, відносини, елементи і сектори національної економіки.

Суб'єктами ДРЕ в Україні є органи державної, місцевої і судової влади, побудовані за ієрархічним принципом, а також Центральний (Національний) банк.

В Україні центральну ланку суб'єктів державного регулювання макроекономічного рівня формують Верховна Рада, Президент, Кабінет Міністрів, Конституційний Суд. Їхній правовий статус і основні функції у сфері державного регулювання економіки закріплені у Конституції України. Також до цієї ланки суб'єктів державного регулювання економіки України належать: центральні органи державної виконавчої влади (міністерства, державні комітети, центральні органи зі спеціальним статусом) та урядові органи у їхньому складі, Генеральна прокуратура, Верховний Суд, Вищі спеціалізовані суди (з розгляду цивільних та кримінальних справ, господарський, адміністративний).

Верховна Рада України є вищим законодавчим органом, до компетенції якого належить: прийняття та зміна законів, постанов та інших законодавчих актів, контроль за їхнім виконанням; визначення основ економічної політики держави загалом, та за окремими її напрямками (податкової, соціальної, зовнішньоекономічної, грошово-

кредитної, цінової, структурної тощо); затвердження державного бюджету країни тощо.

Президент є главою держави і виступає від її імені та здійснює управлінські функції за допомогою указів, постанов, розпоряджень тощо.

Кабінет Міністрів є вищим органом виконавчої державної влади в країні, центральним урядом. Він виконує основні функції щодо державного регулювання економіки у країні: забезпечує реалізацію законодавчих та інших нормативних актів, які передбачають запровадження і застосування економічних регуляторів, адміністративні та організаційні заходи регулювання. Кабміну підпорядковані міністерства та інші органи центральної виконавчої влади, наділені спеціальним титулом, а також місцеві та інші підвідомчі органи виконавчої влади.

Центральні органи державної виконавчої влади створюють з метою реалізації відповідних напрямів соціально-економічної політики.

Провідне місце в структурі суб'єктів державного регулювання цього рівня посідає *Міністерство економічного розвитку і торгівлі України*, утворене 09 грудня 2010 року¹ шляхом реорганізації Міністерства економіки України.

На міністерство покладені функції з реалізації державної регуляторної політики, державної політики з питань розвитку підприємництва, регулювання цінової політики (крім питань реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців).

Міністерство економічного розвитку і торгівлі України (Мінекономрозвитку України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовують і координують Кабінетом Міністрів України. Мінекономрозвитку України входить до системи органів виконавчої влади і є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики економічного і соціального розвитку, цінової, промислової, інвестиційної, зовнішньоекономічної політики, державної політики у сфері торгівлі, державної регіональної політики, державної політики з питань розвитку підприємництва, технічного

¹ Указ Президента України № 1085/2010 від 9 грудня 2010 року “Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади”.

регулювання та захисту прав споживачів, а також міжвідомчої координації з питань економічного і соціального співробітництва України з Європейським Союзом. Мінекономрозвитку України є спеціально уповноваженим органом у сфері державних закупівель, метрології, з питань державно-приватного партнерства, державної регуляторної політики, ліцензування, дозвільної системи у сфері господарської діяльності, оборонного замовлення тощо.

Через нього Кабінет Міністрів України спрямовує і координує діяльність таких центральних органів виконавчої влади:

1. Державної служби експортного контролю України.
2. Державної служби статистики України.
3. Державної служби України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва.
4. Державної служби технічного регулювання України.
5. Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України.
6. Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами України.
7. Державного агентства резерву України.
8. Державного агентства України з управління державними корпоративними правами та майном.
9. Державної інспекції України з питань захисту прав споживачів.

Міністерство фінансів України здійснює фінансово-бюджетне і податкове регулювання, покликане забезпечувати фінансування держави загалом і державних регуляторних заходів зокрема, у тім числі і державних цільових програм та державних видатків, визначених законом “Про Державний бюджет України”. Міністерство фінансів України бере безпосередню участь у розробленні, організуванні виконання, контролі за виконанням, підготовці пропозицій про внесення змін, складанні звітів про виконання державного бюджету, разом із державною податковою службою і митною службою виконує практичні завдання з його формування і використання.

Положення про Міністерство фінансів України затверджене Указом Президента України №446/2011 від 8 квітня 2011 року².

² Указ Президента України № 446/2011 від 08 квітня 2011 року “Про Положення про Міністерство фінансів України”.

Міністерство через нормативно-правове регулювання формує та забезпечує реалізацію державної політики у сферах:

- фінансів, бюджету, податків, митної справи;
- державного фінансового контролю, казначейського обслуговування бюджетних коштів;
- бухгалтерського обліку;
- випуску і проведення лотерей;
- організації та контролю за виготовленням цінних паперів, документів суворої звітності;
- видобутку, виробництва, використання та зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння, їхнього обігу та обліку;
- запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму.

Міністерством керує Міністр фінансів України.

Через Міністерство фінансів України КМУ спрямовує і координує діяльність таких центральних органів виконавчої влади³, як:

1. Державна казначейська служба України.
2. Державна пробірна служба України.
3. Державна служба фінансового моніторингу України.
4. Державна фінансова інспекція України.

Президентом України проведено реорганізацію Державної податкової служби та Державної митної служби у Міністерство доходів і зборів (укази № 726/2012 від 24 грудня 2012 року та № 141/2013 від 18 березня 2013 року).

Основними **завданнями** Міністерства доходів і зборів є:

- забезпечення формування єдиної державної податкової, державної митної політики в частині адміністрування податків і зборів, митних платежів та реалізація єдиної державної податкової, державної митної політики, а також боротьба з правопорушеннями під час застосування податкового та митного законодавства, здійснення в межах своїх повноважень контролю за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків і зборів та інших платежів;

³ Указ Президента України № 1085/2010 від 09 грудня 2010 року “Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади”.

- забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів;
- забезпечення формування та реалізація державної політики з адміністрування єдиного внеску, а також боротьба з правопорушеннями при застосуванні законодавства з питань сплати єдиного внеску;
- забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установленій законом строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), а також за наявності ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону, торгових патентів.

Питання реалізації політики в різних сферах і галузях економіки перебувають у компетенції інших міністерств та органів, які належать до центрального рівня суб'єктів державного регулювання економіки. Це, зокрема: Міністерство соціальної політики України, Державна інспекція України з питань праці (колишнє Міністерство праці та соціальної політики), Міністерство аграрної політики та продовольства України (колишнє Міністерство аграрної політики), Міністерство промислової політики України (колишнє Державне агентство України з управління державними корпоративними правами та майном), Міністерство енергетики та вугільної промисловості України (колишні Міністерство промислової політики та Міністерство вугільної промисловості), Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України (колишні Міністерство з питань житлово-комунального господарства та Міністерство регіонального розвитку і будівництва), Державне агентство рибного господарства України (колишній Державний комітет рибного господарства), Державне агентство лісових ресурсів України (колишній Державний комітет лісового господарства тощо)). До цього рівня також належать центральні органи державної влади, наділені спеціальним статусом (колишні НБУ, ДПАУ, АМКУ, ФДМУ, Рахункова палата):

- Антимонопольний комітет України;
- Державний комітет телебачення і радіомовлення України;
- Фонд державного майна України;

- Адміністрація Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації;
- Національне агентство України з питань державної служби (Нацдержслужба України).

Органи місцевої (регіональної) влади й управління поділяють на органи місцевого самоврядування (обласні, міські, районні, селищні ради) та органи виконавчої влади на місцях (державні адміністрації відповідного рівня). Вони наділені усією повнотою державної влади на своїй території; здійснюють розпорядження і користування природними ресурсами; керують місцевими бюджетами; створюють умови для виконання державних і регіональних програм; забезпечують дотримання мінімальних соціальних стандартів; гарантують фінансову самостійність місцевого самоврядування.

Судові та правові органи (арбітражу, юстиції, прокуратури, нотаріату, адвокатури) управління (різних рівнів) стежать за виконанням законів, розглядають і вирішують спірні, конфліктні ситуації, претензії суб'єктів економічних відносин тощо.

Існують також і **недержавні органи управління економікою**: ради експертів; асоціації (наприклад, комерційних банків), об'єднання (наприклад, підприємців, товаровиробників, представників малого бізнесу тощо), спілки (професійні, захисту прав споживачів, молодіжні, екологічні, ветеранів тощо).

4.3. Президент України, його правовий статус і функції у сфері державного регулювання економіки

Статус Президента, Гаранта Конституції, закріплений у Конституції України, як державного службовця вищої категорії, покладає на нього обов'язок припиняти антиконституційні дії законодавчої, виконавчої та судової влади, які прямо чи опосередковано порушують Основний закон України. Для виконання цього обов'язку Президент наділений відповідними повноваженнями: він може призупинити рішення органів влади, застосувати право вето до законів, за які проголосувала Верховна Рада України.

Президент є *Гарантом* державного суверенітету та територіальної цілісності України. Його повноваження у цій сфері визначені статті 102 Конституції України та покладають на Президента обов'язок приймати рішення та виконувати дії, спрямовані на захист і

зміцнення державного суверенітету, збереження цілісності та недоторканності території України у межах існуючих кордонів.

Згідно зі статтею 102 Конституції України, як гарант прав та свобод громадян, Президент наділений повноваженнями виконувати необхідні дії щодо ставлення до гілок та структур влади, до рішень, які вони приймають, з метою захисту прав та свобод громадян.

Згідно зі статтею 106 Конституції України **Президент:**

1) забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави;

2) звертається з посланнями до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до ВРУ про внутрішнє і зовнішнє становище України;

3) представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України;

4) приймає рішення про визнання іноземних держав;

5) призначає та звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях; приймає вірчі і відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав;

6) призначає всеукраїнський референдум щодо змін Конституції України відповідно до статті 156 цієї Конституції, проголошує всеукраїнський референдум за народною ініціативою;

7) призначає позачергові вибори до ВРУ у строки, встановлені цією Конституцією;

8) припиняє повноваження ВРУ, якщо протягом тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися;

9) призначає за згодою ВРУ Прем'єр-міністра України; припиняє повноваження Прем'єр-міністра України та приймає рішення про його відставку;

10) призначає за поданням Прем'єр-міністра України членів КМУ, керівників інших центральних органів виконавчої влади, а також голів місцевих державних адміністрацій та припиняє їхні повноваження на цих посадах;

11) призначає за згодою ВРУ на посаду Генерального прокурора України та звільняє його з посади;

12) призначає половину складу Ради НБУ;

13) призначає половину складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення;

14) призначає на посади та звільняє з посад за згодою ВРУ Голову Антимонопольного комітету України, Голову Фонду державного майна України, Голову Державного комітету телебачення і радіомовлення України;

15) утворює, реорганізовує та ліквідує за поданням Прем'єр-міністра України міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, діючи в межах коштів, передбачених на утримання органів виконавчої влади;

16) скасовує акти КМУ та акти Ради міністрів Автономної Республіки Крим;

17) є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави;

18) очолює Раду національної безпеки і оборони України;

19) вносить до ВРУ подання про оголошення стану війни та приймає рішення про використання Збройних Сил України у разі збройної агресії проти України;

20) приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України;

21) приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації – з наступним затвердженням цих рішень ВРУ;

22) призначає третину складу Конституційного Суду України;

23) утворює суди у визначеному законом порядку;

24) присвоює вищі військові звання, вищі дипломатичні ранги та інші вищі спеціальні звання і класні чини;

25) нагороджує державними нагородами; встановлює президентські відзнаки та нагороджує ними;

26) приймає рішення про прийняття до громадянства України та припинення громадянства України, про надання притулку в Україні;

27) здійснює помилування;

28) створює у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби;

29) підписує закони, прийняті ВРУ;

30) має право вето щодо прийнятих ВРУ законів із подальшим поверненням їх на повторний розгляд ВРУ;

31) здійснює інші повноваження, визначені Конституцією України.

Повноваження Президента щодо проведення *внутрішньої політики* закріплено ст. 106 Конституції України, згідно з якою Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази та розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України. Взаємодіючи з усіма гілками влади, Президент призначає та звільняє членів уряду та інших органів виконавчої влади, може брати участь у засіданнях уряду, а також мати своїх представників у Кабінеті Міністрів, Конституційному Суді, Верховній Раді.

У *зовнішній політиці* повноваження Президента визначено статтею 102 Конституції України. Президент, як Глава Держави, виступає від її імені, представляє Україну у міжнародних відносинах, веде переговори та укладає міжнародні договори, а також керує всією зовнішньополітичною діяльністю держави.

Президент є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України згідно зі ст. 106 Конституції України. У разі збройної агресії проти України Президент приймає рішення щодо застосування Збройних Сил України з метою оборони держави від ворога. Як гарант державного суверенітету та територіальної незалежності України Президент очолює Раду національної безпеки та оборони України.

Президент здійснює свої конституційні повноваження через вертикаль влади, до складу якої входять: Адміністрація Президента, Консультативна рада, Рада національної безпеки і оборони та місцеві адміністрації.

4.4. Верховна Рада України та її повноваження стосовно питань державного регулювання економіки

Верховна Рада України (ВРУ) – єдиний законодавчий орган державної влади України, який має колегіальну будову і складається з

чотирьохсот п'ятдесяти народних депутатів України, обраних строком на п'ять років на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

ВРУ є єдиним органом законодавчої влади, що уповноважений приймати закони.

Повноваження ВРУ реалізують спільною діяльністю народних депутатів України на засіданнях ВРУ під час її сесій.

Повноваження народних депутатів України визначено Конституцією та законами України. Народні депутати України можуть добровільно об'єднуватися у фракції за умови, що до складу кожної з них входить не менш як 15 депутатів.

Керівництво ВРУ здійснює *Голова Верховної Ради України*, якого обирає народні депутати таємним голосуванням. Згідно зі статтею 88 Конституції України, **Голова ВРУ:**

- веде засідання ВРУ;
- організовує підготовку питань до розгляду на засіданнях ВРУ;
- підписує акти, прийняті ВРУ;
- представляє ВРУ у зносинах з іншими органами державної влади України та органами влади інших держав;
- організовує роботу ВРУ;
- проводить засідання Ради голів фракцій і Ради голів комітетів, на яких обговорюють порядок денний сесії. Остаточний порядок денний роботи сесії затверджують на засіданні ВРУ.

До **повноважень та завдань ВРУ** належать:

- внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII цієї Конституції;
- призначення всеукраїнського референдуму з питань, визначених ст. 73 цієї Конституції;
- прийняття законів;
- затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього; контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання;
- визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики;
- затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля;
- призначення виборів Президента України у строки, передбачені цією Конституцією;

- заслуховування щорічних та позачергових послань Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України;
- оголошення за поданням Президента України стану війни і укладення миру, схвалення рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України;
- усунення Президента України з поста в порядку особливої процедури (імпічменту), встановленому статтею 111 Конституції;
- розгляд і прийняття рішення щодо схвалення Програми діяльності КМУ;
- надання згоди на призначення Президентом України Прем'єр-міністра України;
- здійснення контролю за діяльністю КМУ відповідно до цієї Конституції;
- затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їхнім використанням;
- призначення чи обрання на посади, звільнення з посад, надання згоди на призначення і звільнення з посад осіб у випадках, передбачених цією Конституцією;
- призначення на посади та звільнення з посад Голови та інших членів Рахункової палати;
- призначення на посаду та звільнення з посади Уповноваженого ВРУ з прав людини, заслуховування його щорічних доповідей про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні;
- призначення на посаду та звільнення з посади Голови НБУ за поданням Президента України;
- призначення та звільнення половини складу Ради НБУ;
- призначення половини складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення;
- призначення на посаду та припинення повноважень членів Центральної виборчої комісії за поданням Президента України;

- затвердження загальної структури, чисельності, визначення функцій Збройних Сил України, Служби безпеки України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також Міністерства внутрішніх справ України.

У своїй діяльності ВРУ керується Конституцією України, Законами України, Регламентом ВРУ (який приймають відповідним законом), Законом про вибори народних депутатів, а також міжнародними Актами.

4.5. Кабінет Міністрів України, його правовий статус і функції у сфері державного регулювання економіки

Кабінет Міністрів України – вищий орган у системі органів виконавчої влади України. КМУ відповідальний перед Президентом України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених Конституцією України.

КМУ у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, а також указами Президента України та постановами ВРУ. До складу КМУ входять Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр, три віце-прем'єр-міністри, міністри.

Діяльність КМУ забезпечує КМУ.

У Конституції України (стаття 116) вказані основні **функції КМУ**:

- забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України;
- вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина;
- забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;
- розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України;
- забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності; здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону;

- розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого ВРУ Державного бюджету України, подає ВРУ звіт про його виконання;
- здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю;
- організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи;
- спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади;
- виконує інші функції, визначені Конституцією та законами України, актами Президента України.

4.6. Центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом

Як уже зазначено вище, центральними *органами виконавчої влади зі спеціальним статусом* є:

- Антимонопольний комітет України;
- Державний комітет телебачення і радіомовлення України;
- Фонд державного майна України;
- Адміністрація Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації;
- Національне агентство України з питань державної служби (Нацдержслужба України).

Антимонопольний комітет України (АМКУ) відповідно до ст. 3 Закону України “Про Антимонопольний комітет України”, виконує такі *завдання*:

- здійснює державний контроль за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції на засадах рівності суб'єктів господарювання перед законом та пріоритету прав споживачів; запобігає, виявляє і припиняє порушення законодавства про захист економічної конкуренції;
- контролює за концентрацією, узгоджує дії суб'єктів господарювання та регулює ціни (тарифи) на товари, що виробляють (реалізують) суб'єкти природних монополій;
- сприяє розвитку добросовісної конкуренції;
- здійснює методичне забезпечення застосування законодавства про захист економічної конкуренції;

- здійснює контроль щодо створення конкурентного середовища та захисту конкуренції у сфері державних закупівель.

Антимонопольний комітет України здійснює свою діяльність відповідно до Конституції України, законів України “Про захист економічної конкуренції”, “Про захист від недобросовісної конкуренції”, інших законів та нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до цих законів. Якщо міжнародним договором, згоду на обов’язковість якого надано Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що їх містить законодавство України, то застосовують правила міжнародного договору.

Державний комітет телебачення і радіомовлення України (Держкомтелерадіо) – орган виконавчої влади, відповідальний за інформаційну політику в державі (зокрема, за мовну політику, видавничу справу, захист суспільної моралі, доступ до публічної інформації).

Основними **завданнями Комітету** є:

- участь у формуванні та забезпечення реалізації державної політики в інформаційній та видавничій сферах;
- аналіз і прогнозування тенденцій розвитку інформаційного простору України, ринку друкованої, теле- і радіопродукції;
- координація діяльності державних засобів масової інформації, зокрема: Національної телекомпанії України, Національної радіокомпанії України, державної телерадіокомпанії “Крим”, обласних телерадіокомпаній, Київської та Севастопольської регіональних державних телерадіокомпаній, видавництв, з метою забезпечення поширення офіційної інформації щодо найважливіших політичних, економічних, а також інших питань та суспільних процесів у державі;
- розробка і реалізація заходів, спрямованих на підтримку і розвиток видавничої справи, вітчизняних засобів масової інформації, інших виробників інформаційної продукції.

Комітет створено під назвою Державний комітет інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України відповідно до Указу Президента України № 919/2000 від 25 липня 2000 року шляхом об’єднання Державного комітету інформаційної політики України та Державного комітету телебачення і радіомовлення України, з наступним перейменуванням у Державний комітет телебачення і радіомовлення України.

Фонд державного майна України (ФДМУ) є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, що реалізує державну політику у сфері приватизації, оренди, використання та відчуження державного майна, управління об'єктами державної власності, у тому числі корпоративними правами держави щодо об'єктів державної власності, що належать до сфери його управління, а також у сфері державного регулювання оцінки майна, майнових прав та професійної оціночної діяльності.

Фонд державного майна України відповідальний перед Президентом України.

Діяльність Фонду державного майна України спрямовує і координує Кабінет Міністрів України.

До основних *завдань Фонду державного майна України* належать:

1) реалізація державної політики у сфері приватизації, оренди, використання та відчуження державного майна, а також у сфері державного регулювання оцінки майна, майнових прав та професійної оціночної діяльності;

2) організація виконання Конституції та законів України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України, інших актів законодавства та здійснення контролю за їхнім виконанням;

3) управління об'єктами державної власності, зокрема корпоративними правами держави у статутних капіталах господарських товариств, щодо яких прийнято рішення про приватизацію та затверджено план приватизації або план розміщення акцій; товариств, утворених у процесі перетворення (у тому числі шляхом корпоратизації) державних підприємств, що належать до сфери його управління, а також товариств, утворених за участю Фонду державного майна України;

4) захист майнових прав державних підприємств, установ та організацій, а також корпоративних прав держави на території України та за її межами;

5) здійснення контролю у сфері організації та проведення приватизації державного майна, відчуження державного майна у випадках, встановлених законодавством, передачі державного майна в оренду та користування; повернення у державну власність державного майна, що було приватизоване, відчужене або вибуло з державної власності з порушенням законодавства; управління корпоративними правами держави, які перебувають у сфері його управління;

6) державне регулювання у сфері оцінки майна, майнових прав та професійної оціночної діяльності;

7) сприяння процесу монополізації економіки і створенню умов для конкуренції виробників;

8) співробітництво з міжнародними організаціями у реалізації державної політики у сфері приватизації, оренди, використання та відчуження державного майна у межах покладених на нього повноважень, управління корпоративними правами держави, а також у сфері державного регулювання оцінки майна, майнових прав та професійної оціночної діяльності.

Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України – державний орган спеціального призначення, який забезпечує інформаційну безпеку у контексті національної безпеки України. Створена на матеріально-технічній базі Департаменту спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації Служби Безпеки України.

Основними **завданнями** Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України є:

- забезпечення в установленому порядку урядовим зв'язком Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України, інших посадових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування, органів військового управління, керівників підприємств, установ і організацій у мирний час, в умовах надзвичайного та воєнного стану, а також у разі виникнення надзвичайної ситуації;
- забезпечення захисту державних інформаційних ресурсів в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах, криптографічного та технічного захисту інформації;
- забезпечення функціонування, безпеки та розвитку державної системи урядового зв'язку;
- забезпечення функціонування, безпеки та розвитку Національної системи конфіденційного зв'язку;
- здійснення державного контролю за станом криптографічного та технічного захисту інформації, яка є власністю держави, або інформації з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом, а також за додержанням вимог

законодавства у сфері надання послуг електронного цифрового підпису.

Національне агентство України з питань державної служби (Нацдержслужба України) є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, що забезпечує формування та реалізацію єдиної державної політики у сфері державної служби, здійснює функціональне управління державною службою.

Агентство утворене 18 липня 2011 року Президентом України шляхом реорганізації Головдержслужби України.

Перелічимо основні **завдання** Нацдержслужби України:

- участь у формуванні єдиної державної політики у сфері державної служби та забезпеченні її реалізації;
- забезпечення функціонального управління державною службою;
- розроблення заходів щодо підвищення ефективності державної служби, координація та здійснення контролю за їхнім виконанням;
- забезпечення методичного керівництва діяльністю кадрових служб з питань проведення конкурсного відбору, атестації, щорічної оцінки виконання державними службовцями і посадовими особами місцевого самоврядування покладених на них завдань, формування кадрового резерву для державної служби і служби в органах місцевого самоврядування та здійснення заходів щодо запобігання проявам корупції серед державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування;
- участь у проведенні адміністративної реформи;
- організація функціонального обстеження органів виконавчої влади та підготовка пропозицій щодо підвищення ефективності державного управління;
- здійснення контролю за дотриманням умов, визначених законодавством про державну службу, та реалізацією громадянами права на державну службу;
- забезпечення дотримання єдиних вимог до професійної відповідності кандидатів на зайняття вакантної посади державного службовця;

- організація підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування;
- розроблення типових професійно-кваліфікаційних характеристик посад державних службовців.

Відповідно до Закону України “Про службу в органах місцевого самоврядування” на Нацдержслужбу покладено консультативне та методичне забезпечення служби в органах місцевого самоврядування.

Основними **функціями** Національного агентства України з питань державної служби є:

- формування єдиної державної політики;
- функціональне управління;
- методичне керівництво діяльністю кадрових служб;
- контроль за дотриманням законів про державну службу;
- дотримання єдиних вимог до професійної відповідності кандидатів на зайняття вакантної посади;
- підготовка та професійний розвиток державних службовців тощо.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Економіка країни загалом або її окремих галузей, сфер, секторів, регіонів, областей, міст, районів; економічні умови, процеси; секторальна, галузева, регіональна, відтворювальна, соціальна структури господарства; економічні відносини тощо є:

- а) суб'єктами;*
- б) процесом;*
- в) системою;*
- г) об'єктами ДРЕ.*

2. За цільовим призначенням об'єкти державного регулювання економіки класифікують так:

- а) об'єкти державної, муніципальної, приватної власності;*
- б) покликані задовольняти державні, суспільні потреби; призначені задовольняти потреби окремих організацій, господарюючих суб'єктів, домашніх господарств, громадян тощо;*
- в) матеріальні, природні ресурси; людський потенціал; фінансові ресурси; інформація, духовні, інтелектуальні цінності, засоби комунікації;*
- г) економічний цикл; секторальна, галузева і регіональна структура господарства; умови накопичення капіталу; зайнятість; грошовий обіг; платіжний баланс; ціни тощо.*

3. Як поділяють об'єкти державного регулювання економіки за формами власності:

- а) об'єкти державної, муніципальної, приватної власності;*
- б) покликані задовольняти державні, суспільні потреби; призначені задовольняти потреби окремих організацій, господарюючих суб'єктів, домашніх господарств, громадян тощо;*
- в) матеріальні, природні ресурси; людський потенціал; фінансові ресурси; інформація, духовні, інтелектуальні цінності, засоби комунікації;*
- г) економічний цикл; секторальна, галузева і регіональна структура господарства; умови накопичення капіталу; зайнятість; грошовий обіг; платіжний баланс; ціни тощо ?*

4. За своєю сутністю об'єкти державного регулювання економіки поділяють на:

а) матеріальні, природні ресурси; людський потенціал; фінансові ресурси; інформація, духовні, інтелектуальні цінності, засоби комунікації;

б) покликані задовольняти державні, суспільні потреби; призначені задовольняти потреби окремих організацій, господарюючих суб'єктів, домашніх господарств, громадян тощо;

в) об'єкти державної, муніципальної, приватної власності;

г) економічний цикл; секторальна, галузева і регіональна структура господарства; умови накопичення капіталу; зайнятість; грошовий обіг; платіжний баланс; ціни тощо.

5. В Україні центральну ланку суб'єктів державного регулювання макроекономічного рівня формують:

а) Антимонопольний комітет України; Державний комітет телебачення і радіомовлення України; Фонд державного майна України;

б) судові та правові органи;

в) Президент України, ВРУ, КМУ, Конституційний Суд України;

г) центральні органи виконавчої влади.

6. В Україні вищим органом виконавчої державної влади, що виконує основні функції щодо державного регулювання економіки, є:

а) Верховна Рада України;

б) Конституційний Суд;

в) Міністерство економічного розвитку і торгівлі;

г) Кабінет Міністрів України.

7. До центральних органів державної влади, наділених спеціальним статусом, належать:

а) НБУ, ДПСУ, АМКУ, ФДМУ, Рахункова палата;

б) АМКУ, ФДМУ, Рахункова палата;

в) АМКУ, ФДМУ, Державний комітет телебачення і радіомовлення України; Адміністрація Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації; Національне агентство України з питань державної служби;

г) АМКУ, ФДМУ, Державний комітет телебачення і радіомовлення України.

8. Який із нижчеперелічених органів виконавчої влади розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання:

- а) Міністерство фінансів України;
- б) Кабінет Міністрів України;
- в) Міністерство економічного розвитку і торгівлі ?
- г) немає правильної відповіді.

9. Діяльність Кабінету Міністрів України забезпечує:

- а) Секретаріат;
- б) Департамент;
- в) Адміністрація;
- г) міністерства.

10. Повноваження Президента щодо проведення внутрішньої політики закріплено у:

- а) ст. 102 Конституції України;
- б) ст. 105 Конституції України;
- в) ст. 106 Конституції України;
- г) ст. 107 Конституції України.

11. Якою статтею Конституції України регулюють основні функції Кабінету Міністрів України:

- а) ст. 114;
- б) ст. 115;
- в) ст. 116;
- г) ст. 117?

12. До повноважень та завдань Верховної Ради України належать:

- а) прийняття законів;
- б) внесення змін до Конституції України;
- в) затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього; контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання;
- г) усі відповіді правильні.

13. У якій статті Закону України "Про Антимонопольний комітет України" зазначені завдання Антимонопольного комітету України:

- а) ст. 3;

б) ст. 4;

в) ст. 5;

г) правильна відповідь відсутня.

14 Повноваження Верховної Ради України реалізуються:

а) спільною діяльністю народних депутатів України;

б) Головою ВРУ;

в) діяльністю більшості народних депутатів України;

г) окремими депутатами.

15. Основними функціями Національного агентства України з питань державної служби є:

а) формування єдиної державної політики;

б) дотримання єдиних вимог до професійної відповідності кандидатів на зайняття вакантної посади;

в) підготовка та професійний розвиток державних службовців;

г) усі відповіді правильні.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : станом на 12 червня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
2. Про Антимонопольний комітет України : Закон України № 5463-17 станом на 16 жовтня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
3. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України станом № 224-18 на 14 травня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
4. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України № 1085/2010 станом на 09 грудня 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
5. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України № 370/2011 станом на 06 квітня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
6. Про Положення про Міністерство фінансів України : Указ Президента України № 446/2011 станом на 8 квітня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
7. *Барінов В. В.* Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / В. В. Барінов, Г. І. Скорик. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. – С. 67–76.
8. *Ковтун О. І.* Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / О. І. Ковтун. – Львів : Новий Світ – 2000, 2006. – С. 96–103; 131–147.
9. *Михасюк І.* Державне регулювання економіки : підручник / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка, З. Залога. – К. : Атіка, Ельга-Н, 2000. – С. 19–21.
10. Практикум з державного регулювання економіки : [навч. посіб.] / [А. Ф. Мельник, А. Ю. Васіна, О. П. Дудкіна та ін.] ; за ред. А. Ф. Мельник. – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – С. 16–22.

11. *Третяк Г. С.* Державне регулювання економіки та економічна політика : [навч. посіб.] / Г. С. Третяк, К. М. Бліщук – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. – С. 22–24.
12. *Швайка Л. А.* Державне регулювання економіки : підручник / Л. А. Швайка. – К. : Знання, 2008. – С. 58–64.

Тема 5

Фінансова та грошово-кредитна політика держави

- 5.1. Сутність фінансової системи країни
- 5.2. Державний бюджет і його характеристика
- 5.3. Податкове регулювання у системі державного регулювання економіки
- 5.4. Поняття, цілі та засоби грошово-кредитної політики
- 5.5. Грошово-кредитна інфраструктура

ТЕРМІНИ

Бюджет

- державний
- зведений

Бюджетна резолюція

Валютна інтервенція

Валютна політика

- девізна
- дисконтна

Грошова емісія

Грошово-кредитна політика

- “дешевих грошей”
- “дорогих грошей”

Державний бюджет

- дефіцит
- профіцит
- секвестр

Дотації

Національний банк України

Норма обов'язкових резервів

Операції з державними борговими зобов'язаннями

Податки

Податкові пільги

Ставка міжбанківського кредиту

Субвенції

Субсидії

Трансферти

Фінансова політика держави

- автоматична
- дискреційна

5.1. Сутність фінансової системи країни

Заходи держави щодо мобілізації фінансових ресурсів, їхнього розподілу та використання на основі фінансового законодавства для реалізації соціально-економічних цілей розвитку суспільства становлять **фінансову політику держави**. Основними елементами державної фінансової політики є:

- політика державних видатків;
- фіскальна політика.

На сучасному етапі економічного розвитку України фінансова політика держави спрямована на:

- боротьбу з бідністю та реалізацію соціальних програм;
- стимулювання виробництва;
- мобілізацію фінансових ресурсів та їхнє ефективне розміщення у галузях економіки та регіонах;
- розширення споживчого ринку;
- поліпшення відтворення капіталу;
- наукові дослідження, пов'язані з можливістю переходу до інноваційного типу розвитку економіки.

Існують 2 типи державної фінансової політики:

- **дискреційна**, тобто безпосередня, яку здійснюють за допомогою таких прямих засобів впливу, як держконтракт, держзамовлення, державні інвестиції, соціальні трансферти, зміни у податковому регулюванні, фінансування державних програм або громадських робіт тощо.
- **автоматична**, на основі так званих стабілізаторів (податків, соціальних виплат тощо).

Фінансова система країни – це сукупність різноманітних фондів грошових ресурсів у державі і способів їхнього формування та використання. Вона охоплює у своїй структурі такі елементи, як:

- державний бюджет;
- позабюджетні цільові (спеціальні) фонди;
- фінанси підприємств;
- місцеві фінанси (місцеві бюджети);
- фондів ринок.

Основним елементом фінансової системи країни, який виступає одним з найважливіших комплексних регуляторних засобів у

контексті державної фінансової політики, є державні фінанси. Власне через державні фінанси перерозподіляють значну частину ВВП з метою і в контексті забезпечення реалізації регуляторних функцій держави.

Основу системи державних фінансів становить бюджетна система. Через неї проходять основні фінансові потоки доходів та видатків держави. Бюджетна система охоплює центральний бюджет, регіональні та місцеві бюджети.

5.2. Державний бюджет і його характеристика

Державний бюджет (ДБ) – це річний кошторис державних видатків і джерел їхнього фінансового покриття.

Згідно з Бюджетним Кодексом України¹, *бюджет* трактують як план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюють, відповідно, органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Структура бюджетної системи України охоплює: Державний бюджет України, бюджет АР Крим, місцеві бюджети одиниць (областей, міст, районів, сіл тощо).

Сума усіх бюджетів бюджетної системи є *зведеним бюджетом*. Цей бюджет використовують для аналізу і визначення засад державної економічної політики та розрахунку прогнозних макроекономічних показників економічного й соціального розвитку держави.

Верховна Рада України визначає головні напрями бюджетної політики, розглядає проект державного бюджету, вносить зміни та доповнення до нього, затверджує, контролює його виконання, затверджує звіт про використання бюджетних коштів.

Спеціальну постанову Верховної Ради України, яка визначає головні напрями та пріоритети бюджетної політики на наступний рік, називають *бюджетною резолюцією*.

Доходи бюджетів різних рівнів формують за рахунок надходжень від сплати фізичними і юридичними особами податків, зборів та інших платежів, а також надходжень з інших джерел, передбачених законодавством України.

¹ Бюджетний Кодекс України : станом на 08 липня 2010 р. № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

Доходи бюджетів України поділяють на доходи Державного бюджету України та місцевих бюджетів.

Доходи Державного бюджету формують за рахунок податків, акцизних зборів і мита, надходжень від державної власності і державного підприємництва, внесків у державні цільові фонди соціального страхування, інших доходів, установлених законодавством України і віднесених до доходів Державного бюджету.

Згідно з бюджетною класифікацією, усі бюджетні надходження можна поділити на 10 груп:

1. Податок на доходи:

- податок з доходів фізичних осіб;
- податок на прибуток підприємств.

2. Збори за спеціальне використання природних ресурсів:

- плата за використання лісових ресурсів;
- плата за спеціальне користування водними ресурсами;
- плата за користування надрами;
- плата за користування іншими природними ресурсами.

3. Внутрішні податки на товари і послуги:

- ПДВ;
- акцизний збір з вітчизняних та імпортованих товарів;
- ліцензії на діяльність.

4. Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції:

- ввізне мито;
- вивізне мито;
- кошти, отримані від консульських дій.

5. Доходи від власності та підприємництва:

- рентні платежі за видобуток нафти і газ та їхнє транспортування;
- частина прибутку господарських організацій, що вилучають до бюджету;
- доходи від продажу грошово-речових лотерей;
- дивіденди та інші доходи на власність держави;
- інші надходження.

6. Адміністративні збори і платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу:

- державне мито;
- виконавчий збір;

- штрафи;
- митні збори і платежі.

7. Неподаткові надходження і доходи від операцій з капіталом, що перебуває у державній власності – доходи від приватизації та реалізації держмайна, внутрішні позики, перевищення доходів над видатками НБУ, повернені державі позики, відсотки за наданими державою позиками та кредитами, надходження від продажу конфіскованого й успадкованого державою майна, дорогоцінних металів та каменів, державних запасів.

8. Офіційні трансферти.

9. Внески у державні цільові фонди (платежі до фондів соціального забезпечення, збір за забруднення навколишнього природного середовища та інші фонди, визначені національним законодавством);

10. Інші доходи, визначені законодавством України і віднесені до доходів Державного бюджету України.

Згідно з Бюджетним кодексом України, **трансферти** – це кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі.

Перелічимо головних суб'єктів фінансово-бюджетного регулювання виступають:

- Міністерство фінансів України;
- Міністерство економічного розвитку та торгівлі;
- Державна фінансова інспекція України;
- Державна казначейська служба України²;
- Міністерство доходів і зборів України, що є правонаступником Державної податкової служби України та Державної митної служби України³.

Видатки бюджетів усіх рівнів поділяють на:

² Про Положення про Державну казначейську службу України : Указ Президента України № 460/2011 станом на 13 квітня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

³ Про Положення про Міністерство доходів і зборів України : Указ Президента України № 141/2013 станом на 18 березня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

- *поточні (споживання)* – це видатки бюджетів на фінансування мережі підприємств, установ, організацій, які діють на початок поточного року, а також на фінансування заходів соціального захисту населення;
- *видатки розвитку* – це видатки бюджетів на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності, зокрема: фінансування капіталовкладень, структурної перебудови, субвенцій та інші видатки, пов'язані з розширеним відтворенням.

Узагальнюючи, витрати державного бюджету можна класифікувати за такими типовими напрямками (за призначенням):

- витрати на *соціальні послуги*: охорону здоров'я, освіту, соціальну допомогу, субсидії місцевим бюджетам;
- видатки на *господарські потреби* (у вигляді державних кредитів, дотацій, державних субсидій, гарантій, замовлень і закупівель (контрактів), прямого державного фінансування державних програм тощо);
- видатки на *озброєння і матеріальне забезпечення зовнішньої політики*;
- *адміністративно-управлінські витрати* на утримання державних органів, міліції, юстиції і т.п.;
- *обслуговування і платежі з державного боргу*.

За функціональною ознакою видатки ДБ можна згрупувати так:

- фінансування державних послуг загального призначення: державного управління; утримання законодавчих, виконавчих і судових органів; оборони, забезпечення громадського порядку, міжнародної діяльності тощо;
- фінансування суспільних товарів: освіти, науки, культури, мистецтва, охорони здоров'я, фізичної культури, спорту, соціального захисту, соціального забезпечення, ЖКГ, ЗМІ тощо;
- фінансування державних послуг, пов'язаних з економічною діяльністю: економічного зростання та структурних зрушень в економіці; реалізації цільових комплексних програм; розвитку окремих галузей (промисловості, АПК, лісового господарства, транспорту і зв'язку) тощо;
- видатки державних цільових (спеціальних) фондів;

- інші видатки: створення резервних фондів; обслуговування державного боргу, трансферти загального характеру тощо.

Економічні форми, в яких здійснюють державні видатки, пов'язані з фінансовим забезпеченням виконання державою своїх функцій, можуть бути такими:

- пряме фінансування закупівель товарів та послуг, оплати праці держслужбовців, соціальних виплат, обслуговування державного боргу тощо;
- прямі державні інвестиції та чисте кредитування шляхом надання позик і придбання акцій;
- дотації, субсидії, субвенції.

Дотації – це асигнування з ДБ, яке проводять на безповоротній і безоплатній основі з метою збалансування доходів і видатків місцевих бюджетів, покриття касових збитків окремих держпідприємств.

Субсидії – це допомоги, що виплачують на підтримку населення та певних видів підприємницької діяльності, сфер і галузей національної економіки за рахунок коштів Державного бюджету.

Субвенції – це фінансова допомога місцевим органам виконавчої влади на конкретні цілі.

Необхідною умовою фінансово-бюджетної політики є збалансованість бюджетів, що входять до складу бюджетної системи держави.

Перевищення доходів над видатками створює **профіцит (надлишок) бюджету**. Він може бути використаний для дострокових виплат, погашення державного боргу, кредитування або бути переведений у дохід наступного бюджетного періоду.

Перевищення видатків над доходами утворює **дефіцит бюджету**.

Дефіцит ДБ можна покривати за рахунок: посилення оподаткування; продажу державних цінних паперів (облігацій внутрішніх державних позик, казначейських зобов'язань) та зовнішньої державної позики; продажу державного майна; емісії (додаткової емісії готівкових грошей). Нестача коштів для фінансування видатків ДБ передбачає також можливість і необхідність здійснення **секвестру** (пропорційного скорочення) витрат Державного бюджету, окрім спеціально захищених статей, з метою збалансування бюджету.

Нагромадження сум бюджетного дефіциту формують **державний борг**.

Зовнішній борг – борг іноземним державам (урядам), *міжнародний борг* – борг своєму населенню, банкам-кредиторам, власникам державних ЦП.

Особливе місце в рамках фінансової політики займають **цільові (спеціальні) загальнодержавні фонди** як складова Державного бюджету. Вони мають цільове призначення і формуються за рахунок спеціальних внесків або відрахувань. До них належать: фонди соціального страхування (страхування від безробіття і на випадок тимчасової втрати працездатності унаслідок хвороби, народження дитини тощо); фонд сприяння зайнятості населення; пенсійний фонд та інші.

5.3. Податкове регулювання у системі державного регулювання економіки

Одним із найважливіших засобів державного впливу на соціально-економічний розвиток країни є податки та податкові пільги. Економічна історія свідчить, що саме податки завжди використовувала держава як найдієвіший важіль регулювання економічних процесів.

Податки – це система обов’язкових платежів підприємств, організацій, населення, які є одним із джерел доходів державного бюджету.

Податки також є інструментами фіскальної політики держави. Розрізняють стимулюючу фіскальну політику, яку спрямовують на стимулювання суспільного виробництва шляхом зменшення податків і збільшення державних видатків (зокрема, на збільшення державних закупівель), і стримуючу фіскальну політику, яку спрямовують на стримування зростання суспільного виробництва (зокрема, через збільшення податків).

Податкова система – це сукупність податків, зборів і інших платежів, принципів встановлення податкових ставок, форм і методів їхнього формування, а також контролю та відповідальності за порушення чинного податкового законодавства. Головною складовою податкової системи є податок (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

ЕЛЕМЕНТИ ОПОДАТКУВАННЯ

Вид	Елементи	Трактування
Основні	<i>Суб'єкти оподаткування</i>	Платники (фізичні чи юридичні особи), які безпосередньо сплачують податки
	<i>Об'єкти оподаткування</i>	Доходи (прибуток), додана вартість продукції (робіт, послуг), спеціальне використання природних ресурсів, майно юридичних і фізичних осіб, інші об'єкти, визначені законодавством про оподаткування
	<i>Податкова ставка</i>	Розмір податку з одиниці об'єкта оподаткування
Додаткові	<i>Податкові пільги</i>	Умови, що створює держава з метою стимулювання економічної діяльності. Податкові пільги набувають таких форм: неоподатковуваний мінімум об'єкта оподаткування, звільнення від сплати податків окремих осіб або категорій населення, зниження податкових ставок, звільнення від оподаткування окремих елементів об'єкта оподаткування, відрахування від податкової бази, податковий кредит, податкові канікули
	<i>Джерело сплати</i>	Джерело, за рахунок якого сплачують той чи інший податок (заробітна плата, прибуток тощо)
	<i>Податкова база</i>	Грошова сума, з якої стягують податок, конкретно визначений розмір об'єкта оподаткування, до якого застосовують встановлену податкову ставку
	<i>Податкова квота</i>	Частка податку в доході платника податку, що може бути визначена в абсолютному розмірі та відносному виразі; характеризує рівень оподаткування, податкове навантаження

Також до **елементів податкової системи** країни належать:

- платник податків або суб'єкт податку – юридична або фізична особа, на яку чинним законодавством покладене зобов'язання платити податок або податки;
- об'єкт податку – дохід або майно, на яке нараховують податок;
- податкова база – сума, з якої стягують податок;
- податкова ставка – частина податкової бази, яку платник податків зобов'язаний виплатити у вигляді того або іншого податку;
- податкові пільги – зменшення податкових ставок або цілковите звільнення від податків;
- податкові платежі – види та групи податків;
- податковий тягар – величина податкової суми.

У процесі державного регулювання економіки за допомогою розробки та реалізації податкового законодавства, а також податкової

політики необхідно враховувати низку принципів побудови податкової системи країни. Зокрема:

- податкову ставку необхідно встановлювати з урахуванням можливостей платника податків і рівня доходності;
- оподаткування прибутків повинно мати однократний характер;
- обов'язковість сплати податків;
- простота та зручна форма виплати податків;
- гнучкість і адаптованість податкової системи до умов, які змінюються;
- забезпечення регулюючої функції податків.

Об'єктами оподаткування виступають: дохід (прибуток); вартість товарів; окремі види діяльності платників податків; користування природними ресурсами; передача майна; операції з цінними паперами; інші об'єкти, встановлені законодавством. **Суб'єктами оподаткування** є платники податків.

Податкові пільги використовують як основний інструмент оперативного регулювання економічної ситуації і мають в Україні такі види:

- неоподатковуваний мінімум об'єкта податку;
- вилучення з оподаткування певних елементів об'єкта податку;
- зниження податкових ставок;
- вирахування податкової бази.

Існують такі **види податкових систем**:

- класична система подвійного оподаткування, коли податком обкладають прибуток корпорацій і дивіденди, які отримують власники акцій – фізичні особи (Україна, США, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Швеція та ін.);
- система повного звільнення прибутку корпорацій від податків, (Греція, Норвегія) або звільнення акціонерів від податків на прибутки, що отримують вони за акції (Австралія, Нова Зеландія, Італія, Фінляндія тощо);
- система зниження оподаткування на рівні компанії, за якої прибуток, що розподіляють, оподатковують за дещо нижчою ставкою корпоративного податку (Австрія, Німеччина, Португалія, Японія) або частково звільняють від обкладення (Іспанія, Ісландія тощо);
- система зниження оподаткування на рівні акціонерів, коли акціонерів частково звільняють від сплати податку на

прибуток, отриманий за рахунок дивідендів (Данія, Канада, Японія), або податок, який сплачує компанія з прибутку, що розподіляють частково, тобто податковий кредит (Велика Британія, Ірландія, Франція).

Перелік законів, які регламентують порядок обчислення та сплати різних податків, формує єдиний **Податковий кодекс**⁴.

У системі ДРЕ податки виконують такі **функції**:

- *фіскальну* – полягає у забезпеченні фінансування суспільних видатків (державних витрат);
- *соціальну* – полягає у підтримуванні соціальної рівноваги через зменшення надто великої різниці реальних доходів окремих верств населення;
- *розподільчу* – полягає у перерозподілі доходів та багатства з метою забезпечення певного стандарту добробуту в суспільстві та у коригуванні ринкового розподілу ресурсів з метою приведення структури суспільного продукту у відповідність до структури суспільних потреб;
- *інформативну* – полягає в інформуванні суб'єктів економічної системи як суб'єктів оподаткування про пріоритети економічної політики держави, що знаходить своє втілення у запровадженні відповідних податкових пільг, диференціації податкових платежів тощо;
- *регуляторну* – полягає у встановленні і зміні системи оподаткування, визначенні податкових ставок, їхньої диференціації, наданні податкових пільг, що дає змогу активно впливати на економічну кон'юнктуру, структурні зрушення, інвестиційну активність, інноваційний процес та науково-дослідні роботи тощо.

Національна система оподаткування передбачає певну класифікацію податків.

Залежно від методів визиску податки можна поділити на такі види:

- **прямі** (податок з доходів фізичних осіб, податок на прибуток підприємств, плата за землю, податок із власників транспортних засобів тощо);
- **непрямі** (ПДВ, мито, акцизний збір);

⁴ Податковий Кодекс України : станом на 02 грудня 2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

- умовно-прямі (відрахування до Пенсійного фонду України, у фонди соціального страхування).

Залежно від бюджетного устрою та спрямування податків виділяють:

- податки, які сплачують у місцеві бюджети за місцем розташування платника податку (єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва та фіксований податок (крім частини цих податків, що зараховують до Пенсійного фонду України, та відрахувань на обов'язкове соціальне страхування) і у повному обсязі фіксований сільськогосподарський податок; податок з доходів фізичних осіб; плата за землю; податок на транспортні засоби; місцеві податки і збори, зокрема комунальний збір, готельний збір, збір за паркування транспортних засобів, ринковий збір тощо);
- централізовані податки, які сплачують у Державний бюджет (ПДВ, акцизний збір, мито, державне мито, ресурсні платежі, платежі у цільові державні фонди та ін.).

За рівнем бюджетної системи (за рівнем стягнення, масштабом дії):

- загальнодержавні податки і збори (податок з доходів фізичних осіб, податок на прибуток підприємств, ПДВ, акцизний збір, митні платежі, плата за землю, плата за використання лісових ресурсів, плата за спеціальне користування водними ресурсами, плата за користування надрами, збір за забруднення навколишнього природного середовища, внески у державні цільові фонди та інші);
- місцеві податки (комунальний збір, готельний збір, податок з реклами, збір за паркування автотранспорту, ринковий збір тощо).

За суб'єктом оподаткування:

- податки з фізичних осіб (податок з доходів фізичних осіб, податок на промисел, податок з власників транспортних засобів, на майно, на землю тощо);
- податки з юридичних осіб (податок на прибуток підприємств, ПДВ, акцизний збір, плата за землю, податок з транспортних засобів тощо).

За формою оподаткування (залежно від розміру ставки податку):

- пропорційні;

- прогресивні;
- регресивні;
- змішані (пропорційно-прогресивні, пропорційно-регресивні).

Основними видами податкових платежів, за рахунок яких формують доходи Державного бюджету України, є *загальнодержавні податки та збори*: податок з доходів фізичних осіб, податок на прибуток підприємств, ПДВ, акцизний збір, митні платежі, плата за землю, плата за використання лісових ресурсів, плата за спеціальне користування водними ресурсами, плата за користування надрами, збір за забруднення навколишнього природного середовища, а також до них зачислено внески у державні цільові фонди.

5.4. Поняття, цілі та засоби грошово-кредитної політики

Грошово-кредитна політика – це комплекс заходів у грошово-кредитній сфері, спрямованих на забезпечення економіки стабільною національною грошовою одиницею, на контролювання інфляції, стимулювання економічного зростання, забезпечення високого рівня зайнятості населення та вирівнювання платіжного балансу.

Суб'єктами проведення грошово-кредитної політики з боку держави є Національний банк країни, Міністерство фінансів, державна скарбниця, органи нагляду за діяльністю банків і контролю за грошовим обігом, установи зі страхування депозитів тощо. *Центральний (Національний) банк* є основним (центральним) суб'єктом здійснення державної грошово-кредитної політики. Він очолює банківську систему, регулює грошово-кредитну систему країни, володіє монопольним правом на грошову емісію, здійснює грошово-кредитну політику в інтересах національної економіки.

Грошово-кредитне регулювання використовує держава для:

- стимулювання ділової активності;
- створення умов мотивації інвестицій та виробництва;
- здійснення заходів щодо недопущення розвитку інфляційних процесів;
- реалізації платіжного і торгового балансів;
- формування валютних курсів;
- регулювання переливання коштів (капіталу);
- зміцнення фінансово-кредитної та грошової систем;
- стимулювання підприємництва тощо.

Існують два **типи грошово-кредитної політики**:

- “політика дорогих грошей”;
- “політика дешевих грошей”.

Політику “дорогих грошей” реалізують шляхом зменшення грошової пропозиції для того, щоб стримувати сукупний суспільний попит у випадку загрози інфляційного зростання економіки.

Політику “дешевих грошей” здійснюють шляхом збільшення грошової пропозиції для того, щоб стимулювати сукупний суспільний попит, а, отже, і виробництво у випадку економічної стагнації та спаду виробництва, тобто за умов неповної зайнятості.

Під час застосування грошово-кредитних засобів впливу на економіку слід звернути увагу на **загальні принципи грошово-кредитної політики**:

- застосування грошово-кредитних інструментів справляє на економіку опосередкований та загальний вплив;
- для грошово-кредитних інструментів характерним є часовий розрив між їхнім використанням та досягненням ефекту, тому необхідно враховувати ефект запізнення між застосуванням регуляторних заходів і реакцією на них грошово-кредитної системи;
- неприпустимим є застосування різких змін параметрів грошово-кредитних агрегатів у ході регуляторних заходів, що обумовлено інерційністю економіки загалом і грошово-кредитної сфери зокрема, оскільки це може призвести до дестабілізації грошового обігу та погіршення умов функціонування економіки загалом у довгостроковому періоді;
- враховуючи курс на інтеграцію національної економіки у світову економічну систему, обов’язково необхідно узгоджувати грошово-кредитну та валютну політику.

Засобами (регуляторами) грошово-кредитної політики є:

1. **Засоби прямого впливу:**

- грошова емісія;
- встановлення межі кредиту Національного банку, який надають урядові та банківським установам;
- пряме регулювання позичкових операцій банків;
- операції з ОВДП тощо.

2. **Засоби опосередкованого впливу:**

- ставка міжбанківського кредиту, рефінансування комерційних банків, процентна політика;
- норма обов'язкових резервів;
- операції Нацбанку з держоблігаціями на ринку цінних паперів;
- дисконтна валютна політика, валютні інтервенції.

Грошова емісія становить комплекс заходів Національного банку стосовно випуску в обіг додаткових грошей, що призводить до збільшення грошової маси і підвищення ділової активності в економіці.

До **заходів прямого регулювання позичкових операцій банків** можна зачислити: визначення (встановлення) маржі; визначення вартості кредитних ресурсів, що виділяють згідно з пріоритетами макроекономічної політики для фінансування окремих галузей економіки; кількісні обмеження кредитів комерційними банками клієнтам, у тім числі обмеження споживчого кредиту; валютні обмеження тощо.

Ставка міжбанківського кредиту, облікова ставка (відсоток за кредит, який Національний банк надає всім іншим банкам для поповнення їхніх надлишкових резервів). Застосовують для регулювання інфляційного процесу, сповільнення приросту обсягу грошової маси та для впливу на курс акцій і рівень інвестиційної та ділової активності.

Норма обов'язкових резервів. Відповідно до неї розраховують грошову суму, яку комерційний банк не має права давати у борг і зобов'язаний тримати на своєму рахунку в Національному банку для забезпечення ліквідності своїх боргових зобов'язань.

Зауважимо, що під час інфляції, коли треба зменшити зростання грошової маси в обігу, Національний банк підвищує норму обов'язкових резервів. Якщо ситуація змінюється і є необхідність збільшити кількість грошей в обігу, Нацбанк вчиняє навпаки – норму резервів зменшує і комерційні банки, розморозивши частину своїх коштів, перетворюють їх у кредити, а у подальшому – в інвестиції.

Операції з державними борговими зобов'язаннями, облігаціями внутрішньої державної позики, емітованими урядом в умовах дефіцитного фінансування держаних витрат. Купівля Національним банком облігацій внутрішньої державної позики є засобом збільшення обсягу грошей в обігу і поживавлення інвестиційного попиту та ділової активності. Продаж – зменшення обсягу грошей в обігу та

гальмування інфляційних тенденцій. Крім інструменту монетарної політики, операції з облігаціями внутрішньої державної позики виконують функцію обслуговування державного боргу, пов'язаного з дефіцитним фінансуванням державних витрат. Власне регулювання грошового обігу через операції з облігаціями внутрішньої державної позики на відкритому ринку є продовженням функції фінансування державних витрат та обслуговування державного боргу.

Окрім облігацій внутрішньої державної позики, НБУ на відкритому ринку може здійснювати операції з *іншими ЦП*: казначейськими зобов'язаннями, власними зобов'язаннями (депозитними сертифікатами), комерційними векселями, визнаними Правлінням НБУ, іншими цінними паперами, та борговими зобов'язаннями, регламентованими чинним законодавством і визнаними НБУ.

Особливе місце в контексті грошово-кредитної політики займає *валютне регулювання*, зміст якого полягає у відповідній корекції курсу національної грошової одиниці.

До компетенції НБУ у питанні валютного регулювання належить:

- видання нормативних актів щодо ведення валютних операцій;
- видача та відкликання ліцензій на здійснення операцій з валютними цінностями;
- здійснення контролю за діяльністю банків, що отримали ліцензію на здійснення валютних операцій;
- установлення лімітів відкритої валютної позиції для банків, що купують та продають іноземну валюту.

Зазначимо, що курсова політика в Україні ґрунтується на застосуванні плаваючого валютного курсу. Офіційний курс національної валюти визначають на підставі торгів на *Українській міжбанківській валютній біржі* (УМВБ). А для впливу на валютний курс з боку НБУ, залежно від моделі валютної політики, застосовують методи *девальвації* та *ревальвації* національної валюти.

Девальвація стосується дій, спрямованих на зниження обмінних курсів національної валюти країни щодо іноземних валют. *Ревальвація* пов'язана з діями щодо підвищення курсу національної валюти стосовно іноземних валют. Девальвацією стимулюють експорт та споживчий попит на внутрішньому ринку. Ревальвацією стимулюють імпорт і приплив іноземних інвестицій.

Дисконтна валютна політика полягає у зміні Національним банком відсоткових ставок за кредит з метою регулювання попиту на позичковий капітал. Підвищення відсоткових ставок завдяки збільшенню попиту на іноземну валюту зумовлює зростання її курсу; їхнє зниження – веде до зменшення курсу іноземних валют завдяки збільшенню попиту на позичковий капітал.

Девізна валютна політика полягає у регулюванні валютного курсу національної валюти через купівлю та продаж власної або іноземної валюти (валютну інтервенцію) на фінансових ринках, що впливає на зміну попиту і пропозиції на валютному ринку певної грошової одиниці.

Валютну інтервенцію здійснюють за рахунок використання золотовалютних резервів Національного банку України: банківського золота, іноземної валюти або коштів на рахунках за кордоном, цінних паперів в іноземній валюті, спеціальних прав запозичення, резервної позиції тощо.

5.5. Грошово-кредитна інфраструктура

Грошово-кредитну систему утворюють банки, страхові компанії, фонди профспілок та інших організацій, які володіють правом грошово-кредитної діяльності.

Банківська система становить ядро кредитної інфраструктури. Найефективнішою є її двоярусна побудова. **1-й ярус** займає центральний (Національний) банк, який несе всю повноту відповідальності за стан грошового обігу у країні; **2-й ярус** – це інші як державні, так і недержавні комерційні банки різних видів та форм власності, серед яких можна виокремити прості комерційні, іпотечні (дають гроші під заставу нерухомості), інноваційні (кредитують розробку й освоєння технологічних нововведень), інвестиційні банки тощо.

Комерційні банки не обмежуються лише прийняттям вкладів і перетворенням їх у кредити. Вони виконують десятки інших операцій, передбачених законодавством, головними серед яких є:

- залучення тимчасово вільних грошових коштів підприємств і громадян на депозити;
- кредитування суб'єктів підприємницької діяльності та громадян за рахунок залучених коштів;

- касове та розрахункове обслуговування;
- валютні операції;
- інкасові операції;
- чекові операції;
- гарантійні операції;
- акредитивні операції;
- продаж і розміщення цінних паперів;
- засновницька діяльність;
- траттівські операції тощо.

Банки у своїй діяльності керуються Господарським кодексом України, Законом України “Про банки і банківську діяльність”, іншими законодавчими актами.

Національний банк України – центральний банк України, який є центральним органом державного управління. Йому належить основна роль у грошово-кредитному регулюванні національної економіки та організації банківської справи у країні.

Статутний капітал Національного банку є державною власністю та водночас політично автономним, незалежним від виконавчої влади, і регламентують його діяльність тільки Законом “Про Національний банк України”. Суть автономності Національного банку України полягає у тому, що:

- для досягнення своїх цілей, визначених статутними положеннями, Національний банк здійснює самостійну політику;
- рішення Національного банку не можуть бути скасовані іншими державними структурами.

Водночас Національний банк України є підзвітним Президенту та Верховній Раді України в межах їхніх конституційних повноважень.

Національний банк України – юридична особа, що має відокремлене майно, яке є об’єктом державної власності, проте перебуває у його господарському розпорядженні.

Вищим органом управління НБУ є *Рада НБУ*. Керівний орган НБУ – *Правління НБУ*, яке очолює Голова НБУ.

До системи НБУ входять центральний апарат, територіальні управління (філії), розрахункові палати, Банкотно-монетний двір, банкотно-фабрика, Державна скарбниця України, Центральне сховище, спеціалізовані підприємства, банківські навчальні заклади та

інші структурні підрозділи, необхідні для виконання Національним банком його функцій.

В економічному сенсі Національний банк є також самостійною структурою, яка здійснює витрати за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису, але в деяких випадках це може відбуватися і за рахунок Державного бюджету.

Доходи і витрати НБУ відображаються в його кошторисі доходів та витрат, який повинен забезпечувати виконання покладених на нього функцій. Перевищення доходів над витратами, затвердженими на поточний бюджетний рік НБУ вносить до Державного бюджету наступного року, а перевищення витрат над доходами відшкодовує за рахунок Державного бюджету наступного за звітним року.

НБУ не повинен виконувати не властиві йому функції, такі як кредитування підприємств, що є функцією комерційних банків, та фінансування витрат Державного бюджету. Національному банку необхідно мати справу лише з комерційними банками.

Головними **цільми** Національного банку України є:

- захист і забезпечення стабільності національної грошової одиниці;
- розвиток і зміцнення банківської системи;
- створення сприятливих умов для ефективного функціонування економіки загалом та окремих суб'єктів господарювання;
- забезпечення ефективних розрахунків між різними господарськими суб'єктами.

Реалізація цих цілей зумовлює виконання НБУ таких **функцій**:

- розробка і впровадження разом з урядом ефективної грошово-кредитної політики;
- здійснення грошові емісії та контроль за грошовим обігом;
- здійснення міжбанківських розрахунків;
- кредитування комерційних банків та уряду;
- регулювання, нагляд та контроль за діяльністю комерційних банків та інших кредитних організацій;
- захист інтересів вкладників та кредиторів;
- здійснення валютного регулювання і забезпечення конвертованості національної валюти;
- зберігання та регулювання золотовалютних резервів;
- управління державним боргом тощо.

Особливим пунктом в регуляторній діяльності Національного банку є питання *регулювання банківської системи*. У цьому аспекті регуляторна діяльність НБУ спрямована на забезпечення стабільності та безпеки банківської системи, захист інтересів вкладників та кредиторів і передбачає :

- реєстрацію кредитних організацій, видачу ліцензій на банківську діяльність;
- встановлення єдиних правил проведення банківських операцій, ведення бухгалтерського обліку та статистичної звітності;
- визначення порядку формування обов'язкових резервних фондів;
- встановлення обов'язкових економічних нормативів діяльності кредитних організацій;
- регулювання ризику та ліквідності банківських операцій.

Отже, головною метою банківського регулювання і нагляду є безпека та фінансова стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. *Фінансову політику, яку здійснюють за допомогою таких прямих засобів впливу, як держконтракт, держзамовлення, державні інвестиції, соціальні трансферти, зміни у податковому регулюванні, фінансування державних програм або громадських робіт тощо, називають:*

- а) дискреційна;
- б) автоматична;
- в) монетарна;
- г) фіскальна.

2. *Згідно з Бюджетним Кодексом України, бюджет трактують як:*

а) річний кошторис державних видатків і джерел їхнього фінансового покриття;

б) план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюють, відповідно, органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду;

в) грошове вираження збалансованого розпису доходів і видатків держави, адміністративно-територіальної одиниці (області, району, міста, села), підприємства, установи за певний період;

г) це система грошових відносин, яка виникає між державою, з одного боку, і, передусім, релігійними організаціями, підприємствами, фірмами, організаціями та населенням, з іншого, з метою формування та використання централізованого фонду грошових ресурсів для задоволення духовних суспільних потреб.

3. *Сума усіх бюджетів бюджетної системи є:*

- а) бюджетним кошторисом;
- б) бюджетною резолюцією;
- в) зведеним бюджетом країни;
- г) сумарним бюджетом країни.

4. *Спеціальну постанову Верховної Ради України, яка визначає головні напрями та пріоритети бюджетної політики на наступний рік, називають:*

- а) бюджетною постановою;
- б) бюджетною програмою;

- в) бюджетною резолюцією;
- г) кошторисною постановою.

5. Кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі, – це:

- а) субвенції;
- б) трансферти;
- в) дотації;
- г) субсидії.

6. Головні суб'єкти фінансово-бюджетного регулювання:

- а) Міністерство фінансів України;
- б) Міністерство економічного розвитку та торгівлі;
- в) Міністерство доходів і зборів України;
- г) усі відповіді вірні.

7. Видатками на господарські потреби є:

- а) витрати на охорону здоров'я, освіту, соціальну допомогу, субсидії місцевим бюджетам;
- б) витрати на утримання державних органів, міліції, юстиції і т. п.;
- в) видатки у вигляді державних кредитів, дотацій, державних субсидій, гарантій, замовлень і закупівель (контрактів), прямого державного фінансування державних програм тощо;
- г) витрати на озброєння і матеріальне забезпечення зовнішньої політики.

8. Адміністративно-управлінські витрати – це:

- а) витрати на охорону здоров'я, освіту, соціальну допомогу, субсидії місцевим бюджетам;
- б) витрати на утримання державних органів, міліції, юстиції і т. п.;
- в) видатки у вигляді державних кредитів, дотацій, державних субсидій, гарантій, замовлень і закупівель (контрактів), прямого державного фінансування державних програм тощо;
- г) витрати на озброєння і матеріальне забезпечення зовнішньої політики.

9. Економічними формами, в яких здійснюють державні видатки, пов'язані з фінансовим забезпеченням виконання державою своїх функцій, є:

- а) дотації, субсидії, субвенції;

б) прямі державні інвестиції та чисте кредитування шляхом надання позик і придбання акцій;

в) пряме фінансування закупівель товарів та послуг, оплати праці держслужбовців, соціальних виплат, обслуговування державного боргу тощо;

г) всі відповіді правильні.

10. Асигнування з Державного бюджету, яке здійснюють на безповоротній і безоплатній основі з метою збалансування доходів і видатків місцевих бюджетів, покриття касових збитків окремих держпідприємств, називають:

а) субвенціями;

б) дотаціями;

в) трансфертами;

г) субсидіями.

11. Допомоги, що виплачують на підтримку населення та певних видів підприємницької діяльності, сфер і галузей національної економіки за рахунок коштів Державного бюджету, визначають як:

а) субвенції;

б) дотації;

в) трансферти;

г) субсидії.

12. Фінансову допомогу місцевим органам виконавчої влади на конкретні цілі прийнято називати:

а) субвенціями;

б) дотаціями;

в) трансфертами;

г) субсидіями.

13. Пропорційне скорочення витрат Державного бюджету, окрім спеціально захищених статей, з метою збалансування бюджету визначають як:

а) профіцит;

б) секвестр;

в) збалансованість;

г) дефіцит Державного бюджету.

14. Нагромадження сум бюджетного дефіциту формують борг:

а) зовнішній;

б) міжнародний;

в) державний;

г) внутрішній.

15. До елементів податкової системи країни належать:

а) податкові пільги;

б) податкові платежі;

в) податкова база;

г) усі відповіді правильні.

16. Залежно від бюджетного устрою та спрямування податків виокремлюють:

а) прямі, непрямі, умовно-прямі податки;

б) загальнодержавні та місцеві податки;

в) податки з фізичних та юридичних осіб;

г) податки, які сплачують у місцеві бюджети за місцем розташування платника податку, та централізовані податки, які сплачують у Державний бюджет.

17. За рівнем бюджетної системи вирізняють такі види податків:

а) прямі, непрямі, умовно-прямі;

б) загальнодержавні та місцеві;

в) податки з фізичних та юридичних осіб;

г) податки, які сплачують у місцеві бюджети за місцем розташування платника податку, та централізовані податки, які сплачують у Державний бюджет.

18. За формою оподаткування (залежно від розміру ставки податку) податки поділяють на:

а) прямі, непрямі, умовно-прямі;

б) загальнодержавні та місцеві;

в) пропорційні, прогресивні, регресивні та змішані;

г) податки, які сплачують у місцеві бюджети за місцем розташування платника податку, та централізовані податки, які сплачують у Державний бюджет.

19. За суб'єктом оподаткування вирізняють:

а) прямі, непрямі, умовно-прямі податки;

б) пропорційні, прогресивні, регресивні та змішані податки;

в) податки з фізичних та юридичних осіб;

г) податки, які сплачують у місцеві бюджети за місцем розташування платника податку, та централізовані податки, які сплачують у Державний бюджет.

20. Головними засобами грошово-кредитної політики опосередкованого впливу є:

- а) норма обов'язкових резервів;
- б) пряме регулювання позичкових операцій банків;
- в) грошова емісія;
- г) встановлення межі кредиту НБУ, який надають урядовим і банківським установам.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бюджетний Кодекс України : станом на 08 липня 2010 р. № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум.: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
2. Податковий Кодекс України : станом на 02 грудня 2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум.: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
3. Про банки і банківську діяльність : Закон України № 2121-III станом на 07 грудня 2000 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
4. *Барінов В. В.* Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / В. В. Барінов, Г. І. Скорик. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. – С. 173–190.
5. *Бодров В. Г.* Державне регулювання економіки та економічна політика : [навч. посіб.] / В. Г. Бодров, О. М. Сафронова, Н. І. Балдич. – К. : Академвидав, 2010. – С. 328–370.
6. *Ковтун О. І.* Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / О. І. Ковтун. – Львів : Новий Світ – 2000, 2006. – С. 148–173.
7. *Михасюк І.* Державне регулювання економіки : підручник / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка, З. Залога. – К. : Атіка, Ельга-Н, 2000. – С. 183–232.
8. Практикум з державного регулювання економіки : [навч. посіб.] / [А. Ф. Мельник, А. Ю. Васіна, О. П. Дудкіна та ін.] ; за ред. А. Ф. Мельник. – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – С. 86–101.
9. *Стеченко Д. М.* Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / Д. М. Стеченко. – К. : МАУП, 2000. – С. 87–95.
10. *Третьак Г. С.* Державне регулювання економіки та економічна політика 0: [навч. посіб.] / Г. С. Третьак, К. М. Бліщук – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. – С. 43–60.
11. *Швайка Л. А.* Державне регулювання економіки : підручник / Л. А. Швайка. – К. : Знання, 2008. – С. 285–318.

Тема 6

Державне регулювання цін та інфляції

6.1. Ціни як інструмент державного регулювання економіки

6.2. Система органів державного регулювання цін

6.3. Антиінфляційне регулювання

ТЕРМІНИ

Державна інспекція України з контролю за цінами

Державне регулювання цін

Заходи антиінфляційного регулювання

Інфляція

- галопуюча
- гіпер
- помірна
- попиту
- пропозиції (витрат)

Ціни

- державні регульовані
- вільні
- фіксовані

6.1. Ціни як інструмент державного регулювання економіки

У системі державного регулювання одне із головних місць займають ціни. Тому фундаментальне дослідження цін як інструменту державного регулювання належить до числа найважливіших аспектів економічної політики держави.

Відповідно до Закону України “Про ціни і ціноутворення”, *ціна* – це виражений у грошовій формі еквівалент одиниці товару, а *ціноутворення* – це процес формування та встановлення цін.

Ціна виконує такі функції: облікову, розподільну, стимулюючу і регулюючу. *Облікова* функція забезпечує еквівалентність обміну, *розподільна* – виражає напрями розподілу доходу на користь виробника і споживача, *стимулююча* – зацікавлює товаровиробника у випуску прогресивних видів продукції, *регулююча* – балансує попит і пропозицію.

У сучасній економічній літературі існують різноманітні класифікації цін за різними класифікаційними ознаками. Однак, відповідно до вищезазначеного Закону, суб’єкти господарювання під час провадження господарської діяльності використовують такі види цін: *вільні ціни* та *державні регульовані ціни*. Щодо вільних цін, то їх встановлюють суб’єкти господарювання самостійно за згодою сторін на всі товари, крім тих, щодо яких здійснюють державне регулювання цін. Державні регульовані ціни запроваджують на товари, які визначною мірою впливають на загальний рівень і динаміку цін, мають істотну соціальну значущість, а також на товари, що виробляють суб’єкти, які займають монопольне (домінуюче) становище на ринку.

Державні регульовані ціни можуть запроваджувати на товари суб’єктів господарювання, які порушують вимоги законодавства про захист економічної конкуренції. Крім того, державні регульовані ціни повинні бути економічно обґрунтованими (забезпечувати відповідність ціни на товар витратам на його виробництво, продаж (реалізацію) та прибуток від його продажу (реалізації)). Зміну рівня державних регульованих цін здійснюють у порядку і строки, що визначають органи, які, відповідно до Закону “Про ціни і ціноутворення”, здійснюють державне регулювання цін.

Також до вищеназваних видів цін можна додати ще один – **фіксована ціна** – обов’язкова для застосування суб’єктами господарювання ціна, встановлена КМУ, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування відповідно до їхніх повноважень.

Державне регулювання цін є діяльністю держави, на встановлення і збереження такого рівня цін, який забезпечуватиме рентабельну діяльність суб’єктів господарювання, паритет цін різних галузей економіки, реальність заробітної платні, стабільність валюти та інші економічні параметри в державі.

Місце державного регулювання цін в економіці зображено на рис. 6.1.

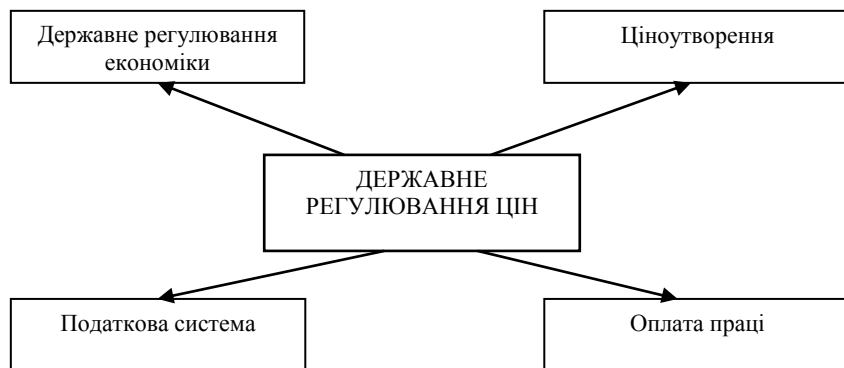

Рис.6.1. Місце державного регулювання цін в економіці

Головними **цілями** державного регулювання цін є:

- розвиток національної економіки та підприємницької діяльності;
- протидія зловживанню монопольним (домінуючим) становищем у сфері ціноутворення;
- розширення сфери застосування вільних цін;
- збалансованість ринку товарів та підвищення їхньої якості;
- забезпечення соціальних гарантій населенню в разі зростання цін;
- забезпечення необхідних економічних гарантій для виробників;

- орієнтація цін внутрішнього ринку товарів на рівень цін світового ринку.

Ціни регулюють прямими і непрямими методами. *Пряме регулювання цін* передбачає встановлення цін і тарифів на продукцію і послуги підприємств державної власності, а також ПДВ, розробку переліку акцизних товарів і встановлення розмірів акцизного збору, встановлення граничних цін і тарифів на певні товари, обмеження розмірів надбавок (націнок) у торговельних організаціях, встановлення дотацій виробникам і споживачам та ін. До *непрямого* регулювання відносять методи впливу на ціни через закони антимонопольного і антидемпінгового характеру та ін.

На процес ціноутворення держава впливає кількома шляхами:

- 1) установленням обов'язкових для застосування суб'єктами господарювання:
 - фіксованих цін;
 - граничних цін;
 - граничних рівнів торговельної надбавки (націнки) та постачальницько-збутової надбавки (постачальницької винагороди);
 - граничних нормативів рентабельності;
 - розміру постачальницької винагороди;
 - розміру доплат, знижок (знижувальних коефіцієнтів).
- 2) запровадженням процедури декларування зміни ціни та / або реєстрації ціни.

Державне регулювання цін під час проведення експортних (імпортних) операцій здійснюють у такий спосіб:

1. Під час проведення експортних (імпортних) операцій у розрахунках з іноземними суб'єктами господарювання застосовують контрактні (зовнішньоторговельні) ціни, що формують відповідно до цін і умов світового ринку.
2. Міждержавний обмін товарами здійснюють за цінами, визначеними відповідно до міжнародних договорів України, згоду на обов'язковість яких надано ВРУ.

6.2. Система органів державного регулювання цін

В Україні державне регулювання цін здійснюють КМУ, органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування відповідно до їхніх повноважень. Їхню діяльність регулюють Конституція України, Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Податковий кодекс України, закони України “Про природні монополії”, “Про захист економічної конкуренції”, Закону України “Про ціни і ціноутворення” та інші нормативно-правові акти.

Держава в особі відповідних органів здійснює постійний контроль за здійсненням так званої державної дисципліни цін. Головні функції в державному регулюванні економіки виконують органи виконавчої влади. Найвищим органом в системі органів виконавчої влади є **Кабінет Міністрів України**. КМУ – колективний орган, який координує роботу міністерств і інших органів виконавчої влади. До повноважень Кабінету Міністрів України згідно зі статтею 5 Закону України “Про ціни і ціноутворення”, у сфері ціноутворення відносять:

- 1) забезпечення проведення державної цінової політики;
- 2) здійснення державного регулювання цін, визначення повноважень органів виконавчої влади щодо формування, встановлення та застосування цін, якщо інше не визначено законом або міжнародним договором України, згоду на обов’язковість якого надано ВРУ;
- 3) визначення переліку товарів, державних регульованих цін, які затверджують відповідні органи виконавчої влади, якщо інше не визначено законом.

Президент України здійснює правове забезпечення цінової політики за допомогою указів.

ВРУ, як найвищий законодавчий орган, виконує такі функції у сфері управління економікою: приймає закони, які регламентують розвиток економіки і системи ціноутворення; визначає положення внутрішньої і зовнішньої економічної політики; затверджує перелік об’єктів приватизації.

Головним завданням *Міністерства економічного розвитку і торгівлі*, утвореного 09 грудня 2010 року¹, є визначення шляхів ефективного розвитку економіки, що забезпечують соціально-економічний прогрес в Україні, розробка основних напрямів цінової політики. Міністерство економічного розвитку і торгівлі забезпечує розробку і реалізацію єдиної державної політики цін в Україні.

Важливу роль в макроекономічному регулюванні виконує *Національний Банк України, Міністерство доходів і зборів України та Міністерство фінансів України*, яке здійснює грошово-кредитну політику, що є вагомим важелем дії на ціни на рівні держави.

Крім того, до складу центральних органів виконавчої влади, які впливають на проведення цінової політики і регулювання цін, зачислено такі центральні органи виконавчої влади: *Антимонопольний комітет України (АМКУ) та Національна комісія з цінних паперів і фондового ринку (НКЦПФР)* тощо.

На регіональному рівні регулювання цін у межах наявних повноважень здійснюють місцеві органи виконавчої влади. Місцеві органи влади регулюють ціни в межах своєї компетенції на продукцію і послуги згідно з переліком, встановленим КМУ. Наприклад, до повноважень органів місцевого самоврядування у сфері ціноутворення відносять забезпечення реалізації державної цінової політики у межах повноважень, визначених чинним законодавством.

Отже, державне регулювання цін здійснюють КМУ, органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування відповідно до їхніх повноважень шляхом:

- установлення обов'язкових для застосування суб'єктами господарювання: фіксованих цін; граничних цін; граничних рівнів торговельної надбавки (націнки) та постачальницько-збутової надбавки (постачальницької винагороди); граничних нормативів рентабельності; розміру постачальницької винагороди; розміру доплат, знижок (знижувальних коефіцієнтів);
- запровадження процедури декларування зміни ціни та / або реєстрації ціни.

¹ Указ Президента України № 1085/2010 від 09 грудня 2010 року “Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади”.

Органами державного контролю (нагляду) та спостереження у сфері ціноутворення є:

- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з контролю за цінами;
- інші органи, визначені законом.

До складу органів державного контролю (нагляду) та спостереження у сфері ціноутворення входить **Державна інспекція України з контролю за цінами** (Держцінінспекція України). Вона є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовує і координує КМУ через Міністра економічного розвитку і торгівлі України.

Головними завданнями Держцінінспекції України є:

1) реалізація державної політики з контролю за цінами шляхом:

- проведення постійного моніторингу, аналізу і дослідження динаміки цін (тарифів) на споживчому ринку та оперативне забезпечення Кабінету Міністрів України, органів державної влади прогнозно-аналітичними матеріалами щодо очікуваних змін цінової ситуації в державі;
- внесення Міністрові, центральним і місцевим органам виконавчої влади пропозицій щодо визначення методів впливу на економічні процеси та цінову ситуацію на споживчому ринку;
- надання у випадках, передбачених законодавством, висновків щодо економічного обґрунтування витрат під час формування цін (тарифів) на товари, роботи і послуги, щодо яких запроваджено державне регулювання цін (тарифів);

2) внесення на розгляд Міністра пропозицій щодо формування державної політики з контролю за цінами.

Функціями Держцінінспекції України є:

- виконання контрольно-наглядових функцій за дотриманням вимог щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін;
- здійснення державного спостереження у сфері ціноутворення;
- запобігання порушенням у сфері ціноутворення.

Також Держцінінспекція України відповідно до покладених на неї завдань:

1) здійснює цінові спостереження, проводить моніторинг цін (тарифів) на соціально значущі товари та послуги, забезпечує на

постійній основі оперативною інформацією про результати моніторингу Міністра для подальшого інформування Кабінету Міністрів України, заінтересованих органів державної влади;

2) проводить моніторинг прийнятих центральними і місцевими органами виконавчої влади, уповноваженими вирішувати питання ціноутворення, рішень щодо формування, встановлення та застосування цін (тарифів);

3) вносить на розгляд Міністра прогнозно-аналітичні матеріали щодо розвитку цінової ситуації на споживчому ринку, пропозиції щодо запровадження або скасування державного регулювання цін (тарифів) на товари, роботи і послуги, крім тих, ціни (тарифи) на які регулюють національні комісії, що здійснюють державне регулювання природних монополій;

4) подає органам Антимонопольного комітету України відомості, що можуть свідчити про порушення державної дисципліни цін та законодавства про захист економічної конкуренції;

5) вносить центральним і місцевим органам виконавчої влади, уповноваженим вирішувати питання ціноутворення, пропозиції щодо вдосконалення порядку формування, встановлення та застосування цін (тарифів), а також скасування в установленому порядку цін (тарифів), встановлених з порушенням вимог законодавства;

6) надає висновки щодо розрахунків економічно обґрунтованих планованих витрат під час формування оптово-відпускних цін для суб'єктів господарювання, які провадять діяльність з виробництва соціально значущих продовольчих товарів, зміни цін на які підлягають декларуванню;

7) надає висновки щодо економічної обґрунтованості розрахунків оптово-відпускних цін на лікарські засоби або вироби медичного призначення, що закуповують за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів;

8) надає суб'єктам господарювання висновки щодо розрахунків економічно обґрунтованих планованих витрат під час формування тарифів на окремі види житлово-комунальних послуг;

9) погоджує за поданням видавця (редакції) довідку про плановану та фактичну собівартість виготовлення одного примірника передплатного видання на відповідний рік;

10) узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення

законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств та подає їх Міністрові в установленому порядку;

11) взаємодіє з місцевими органами виконавчої влади з питань реалізації державної політики з контролю за цінами;

12) сприяє органам місцевого самоврядування у здійсненні ними повноважень щодо контролю за дотриманням цін (тарифів);

13) виконує в межах повноважень функції з управління об'єктами державної власності, що належать до сфери її управління;

14) забезпечує інформування громадськості про реалізацію державної політики з контролю за цінами тощо.

Повноваження та порядок діяльності органів державного контролю, права та обов'язки їхніх посадових осіб, які здійснюють державний контроль (нагляд) за дотриманням суб'єктами господарювання вимог щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін та державне спостереження у сфері ціноутворення, визначаються законами України "Про ціни і ціноутворення" та "Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності", іншими законодавчими актами.

6.3. Антиінфляційне регулювання

Загалом під **інфляцією** розуміють зростання загального рівня цін у країні впродовж певного періоду часу, що супроводжується знеціненням національної грошової одиниці.

Залежно від рівня змін розрізняють три види інфляції: помірну, галопуючу та гіперінфляцію (рис. 6.2).

Залежно від причин і механізму зростання загального рівня цін розрізняють інфляцію попиту та інфляцію витрат (пропозиції), що зображено у табл. 6.1.

Інфляція попиту простежується тоді, коли сукупний попит зростає швидше, ніж виробничий потенціал економіки. Порушену рівновагу між попитом і пропозицією відновлюють шляхом підвищення цін.

Інфляція витрат (пропозиції) виникає внаслідок збільшення витрат за високого рівня безробіття і неповного використання виробничих ресурсів.

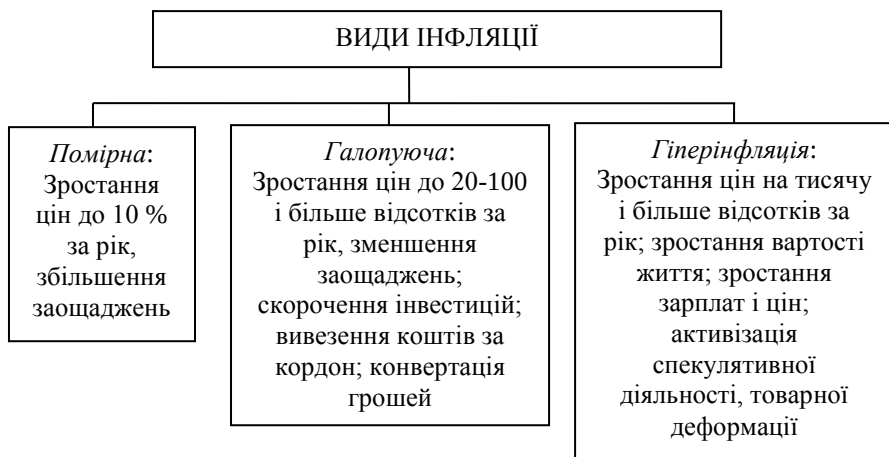

Рис. 6.2. Види інфляції залежно від рівня змін

Антиінфляційне регулювання охоплює насамперед два основних *методи усунення інфляції*: скорочення бюджетного дефіциту, регулювання цін і доходів.

Мета антиінфляційного регулювання економіки полягає у встановленні контролю за інфляцією і досягненні прийнятних для економіки темпів її зростання.

Антиінфляційна політика спрямовується на досягнення трьох основних **цілей**:

- розвиток ринкового механізму, оскільки саме ринок здатний найефективніше і найшвидше відновлювати порушений з розвитком інфляційних процесів баланс між грошовою і товарною масою;
- проведення глибоко продуманої політики грошового регулювання, здійснюваного насамперед центральним банком країни і спрямованої на забезпечення оптимальної зміни грошової маси;
- скорочення бюджетного дефіциту до рівня, що не спричиняє великомасштабних негативних змін в економіці країни.

Таблиця 6.1

ВИДИ ІНФЛЯЦІЇ ЗАЛЕЖНО ВІД ПРИЧИН ЇЇ ВИНИКНЕННЯ

Види інфляції	Причини виникнення	Особливості протікання	Механізм регулювання
<i>Інфляція попиту</i>	Надмірне зростання грошової маси	Призводить до пропорційного зростання цін на товари	Заморожування зарплати. Фіксація цін
	Надмірні державні витрати	Збільшується дефіцит бюджету	Посилення контролю за державними витратами
	Зростання чистого експорту	Підвищує сукупний попит	Митне регулювання. Квотування
	Структурні зрушення	Зростання попиту в одному з секторів економіки не супроводжується зниженням цін в іншому	Обмеження монополізму. Протекціонізм
<i>Інфляція витрат (пропозиції)</i>	Зростання номінальної заробітної плати	Здорожчує виробництво продукції	Стимування росту заробітної плати
	Зростання відсоткових ставок	Здорожчує виробництво продукції	Зменшення відсоткових ставок
	Зростання податків	Здорожчує виробництво продукції. Знижує ефективність економіки	Зменшення податків. Активізація ринкових відносин
	Мілітаризація економіки	Спотворює розподіл ресурсів в економіці. Зменшує сукупну пропозицію	Зменшення витрат у ВПК
	Монополізм в окремих галузях економіки	Необґрунтовано зростають ціни	Заходи антимонопольної політики
	Інфляційні очікування	Зростають ціни заздалегідь з метою зниження ризику	Погашення інфляційних очікувань

Розрізняють **прямі** і **непрямі методи** боротьби з інфляцією.

До *непрямих* методів належать:

- регулювання загальної маси грошей через управління ними Центральним банком;
- регулювання позикового та облікового процесу комерційних банків через управління ними Центральним банком;
- обов'язкові резерви комерційних банків, операції Центрального банку на відкритому ринку цінних паперів.

До **прямих** методів регулювання купівельної спроможності грошової одиниці, тобто боротьби з інфляцією, зачислено:

- пряме і безпосереднє регулювання державою кредитів та грошової маси;
- державне регулювання цін;
- державне (за угодою з профспілками) регулювання заробітної плати;
- державне регулювання зовнішньої торгівлі, ввезення і вивезення капіталу;
- державне регулювання валютного коридору.

Ще одним зі способів боротьби з інфляцією є *індексація*. Індиксація – встановлений актами законодавства України механізм підвищення грошових доходів громадян, що дає змогу частково або повністю відшкодувати їм подорожчання споживчих товарів і послуг. Індиксація є частиною державної системи соціального захисту громадян, спрямованою на підтримання купівельної спроможності їхніх грошових доходів, особливо соціально вразливих верств населення – пенсіонерів, інвалідів, неповних і багатодітних сімей, а також молоді, яка навчається.

Вирізняють такі **заходи антиінфляційного регулювання**:

- розробка та втілення в життя комплексних державних програм розвитку економіки, передусім галузей і підприємств, які сприяють становленню конкурентного, високотехнологічного та наукомісткого виробництва;
- проведення послідовної антимонопольної політики та створення широкої мережі економічної інформації для підприємств;
- посилення стимулів виробничого накопичення, включаючи субсидії, що здатні підтримати процес накопичення коштів у підприємств та населення;

- зміну структури виробничих фондів з метою розширення виробництва товарів народного споживання, тобто створення умов для переливу капіталу з однієї до іншої галузі суспільного виробництва;
- стимулювання кредитної та інвестиційної діяльності банків та обмеження покриття дефіциту коштів за рахунок банківського кредиту;
- вдосконалення податкової системи;
- створення умов для припинення імпорту інфляції. З цією метою забезпечити перетворення закордонних доларових запасів у товари виробничого призначення, які, потрапивши у нашу країну, були б в змозі пожвавити інвестиційний процес;
- підвищення ефективності грошово-кредитної політики, яка повинна забезпечити тісний взаємозв'язок усіх елементів ринкового механізму товарно-грошових відносин.

Отже, проведення антиінфляційної політики залежить від співвідношення багатьох економічних процесів та ступеня їхньої активності. Найбільшої ефективності можна досягти лише за умов комплексного використання всіх можливих способів боротьби з інфляцією.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. *Яке із визначень ціни є правильним:*

- а) ціна – виражений у грошовій формі еквівалент одиниці товару;
- б) ціна – виражений у грошовій формі показник якості товару;
- в) ціна – виражений у грошовій формі показник значимості товару;
- г) ціна – натуральний показник вартості товару?

2. *Ціноутворення це:*

- а) переміщення кривої попиту;
- б) перетин попиту і пропозиції;
- в) процес формування та встановлення цін;
- г) переміщення кривої пропозиції.

3. *До найважливіших принципів ціноутворення відносять принцип:*

а) справедливості, доцільності, системності, економічної вигоди, дольової участі;

б) системності, адресності, наукової доцільності, контролю за дотриманням цін;

в) наукової обґрунтованості, цільової спрямованості, безперервності процесу ціноутворення, доцільності і справедливості;

г) наукової обґрунтованості, цільової спрямованості, безперервності процесу ціноутворення, єдності процесу ціноутворення та контролю за дотриманням цін.

4. *Фіксована ціна – це:*

а) обов'язкова для застосування суб'єктами господарювання ціна, встановлена Кабінетом Міністрів України, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування відповідно до їхніх повноважень;

б) ціна, встановлена на основі перетину кривої попиту і пропозиції;

в) ціна, встановлена Указом Президента України;

г) ціна, встановлена Постановою Верховної Ради України.

5. *Яке із вищенаведених тверджень є правильним:*

а) в Україні державне регулювання цін здійснюють КМУ, органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування відповідно до їхніх повноважень;

б) в Україні державне регулювання цін здійснюють ВРУ та КМУ;

в) в Україні державне регулювання цін здійснюють ВРУ та Конституційний суд України;

г) в Україні державне регулювання цін здійснюють КМУ та правоохоронні органи?

6. Повноваження та порядок діяльності органів державного контролю, права та обов'язки їхніх посадових осіб, які здійснюють державний контроль за дотриманням суб'єктами господарювання вимог щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін та державне спостереження у сфері ціноутворення, визначають:

а) Господарський і Кримінальний кодекси;

б) Конституція України;

в) Господарський кодекс;

г) закони України “Про ціни і ціноутворення” та “Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності”.

7. Основними функціями Держцінінспекції України є:

а) виконання контрольно-наглядових функцій за дотриманням вимог щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін, здійснення державного спостереження у сфері ціноутворення, запобігання порушенням у сфері ціноутворення;

б) виконання консультативних функцій за дотриманням вимог щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін, здійснення державного спостереження у сфері ціноутворення, запобігання порушенням у сфері ціноутворення;

в) виконання контрольно-наглядових функцій за дотриманням вимог щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін, здійснення державного спостереження у сфері ціноутворення, фіксація порушень у сфері ціноутворення;

г) виконання контрольно-наглядових функцій за дотриманням вимог щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін, здійснення громадського контролю у сфері ціноутворення, запобігання порушенням у сфері ціноутворення.

8. Чи має право Держцінінспекція України приймати рішення про застосування адміністративно-господарських санкцій за порушення вимог щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін:

а) не має;

б) має;

в) має тільки за рішенням суду;

г) має лише за поданням Міністерства доходів та зборів України?

9. Чи має право Держцінінспекція України в адміністративному порядку встановлювати ціни на продукцію суб'єктів підприємництва:

а) має;

б) має тільки за рішенням суду;

в) не має;

г) має лише за поданням Міністерства доходів та зборів України?

10. Залежно від рівня змін розрізняють такі види інфляції:

а) повзучу, галопуючу та суперінфляцію;

б) помірну, швидку та гіперінфляцію;

в) помірну, галопуючу та надінфляцію;

г) помірну, галопуючу та гіперінфляцію.

11. За помірної інфляції спостерігають:

а) зростання цін до 10 % за рік та збільшення заощаджень;

б) зростання цін до 10 % за рік та зменшення заощаджень;

в) зростання цін до 100 % за рік та збільшення заощаджень;

г) зростання цін до 70 % за рік та збільшення заощаджень.

12. Мета антиінфляційного регулювання економіки полягає у:

а) встановленні контролю за доходами і видатками державного бюджету;

б) регулюванні грошової маси в країні;

в) встановленні контролю за інфляцією і досягненні прийнятних для вітчизняної економіки темпів її зростання;

г) встановленні контролю за інфляцією та регулюванні бюджетних видатків.

13. Під антиінфляційним регулюванням розуміють:

а) способи контролю за інфляцією;

б) методи усунення інфляції;

в) методи прогнозування інфляції;

г) способи виживання при інфляції.

14. Інфляцію, яка виникає тоді, коли сукупний попит зростає швидше, ніж виробничий потенціал економіки, називають:

а) галопуючою;

б) помірною;

в) інфляцією попиту;

г) інфляцією витрат.

15. Інфляція, що виникає внаслідок збільшення витрат за високого рівня безробіття і неповного використання виробничих ресурсів – це:

- а) галопуюча;
- б) помірна;
- в) інфляція попиту;
- г) інфляція витрат.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : станом на 12 червня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
2. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України № 877-V станом на 05 квітня 2007 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
3. Про ціни та ціноутворення : Закон України № 5007-VI станом на 21 червня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
4. Про Положення про Державну інспекцію України з контролю за цінами : Указ Президента України № 236/2012 станом на 30 березня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
5. Бодров В. Г. Державне регулювання економіки та економічна політика : [навч. посіб.] / В. Г. Бодров, О. М. Сафронова, Н. І. Балдич. – К. : Академвидав, 2010. – С. 277–289.
6. Ковтун О. І. Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / О. І. Ковтун. – Львів : Новий Світ – 2000, 2006. – С. 174–184.
7. Михасюк І. Державне регулювання економіки : підручник / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка, З. Залога. – К. : Атіка, Ельга-Н, 2000. – С. 358–364.
8. Практикум з державного регулювання економіки : [навч. посіб.] / [А. Ф. Мельник, А. Ю. Васіна, О. П. Дудкіна та ін.] ; за ред. А. Ф. Мельник. – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – С. 231–240.
9. Стеченко Д. М. Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / Д. М. Стеченко. – К. : МАУП, 2000. – С. 96–100.
10. Третяк Г. С. Державне регулювання економіки та економічна політика : [навч. посіб.] / Г. С. Третяк, К. М. Бліщук – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. – С. 61–64.
11. Швайка Л. А. Державне регулювання економіки : підручник / Л. А. Швайка. – К. : Знання, 2008. – С. 319–337.

Тема 7

Державне регулювання підприємницької діяльності

- 7.1. Поняття підприємництва та принципи його здійснення
- 7.2. Класифікація видів та організаційних форм підприємництва
- 7.3. Державна політика у сфері підприємництва

ТЕРМІНИ

Виробничий кооператив
Державне замовлення
Державне регулювання підприємницької діяльності
- види
- поняття
- принципи
Державний контракт
Ліцензія
Підприємництво
- виробниче
- комерційне
- моделі
- ознаки
- організаційно-правова форма
- поняття
- принципи
- страхове
- умови виникнення
- фінансово-кредитне

Підприємницька діяльність
- види
- поняття
Підприємство
- державне
- державне комерційне
- державне унітарне
- з іноземними інвестиціями
- змішаної форми власності
- казенне
- колективне
- комунальне
- корпоративне
- приватне
- унітарне
- фіктивне
Сертифікація
Спеціальний торговий патент
Стандарт
Стандартизація

<i>Товариство</i>	- <i>непідприємницьке</i>
- <i>акціонерне</i>	- <i>підприємницьке</i>
- <i>з додатковою</i>	- <i>повне</i>
<i>відповідальністю</i>	- <i>поняття</i>
- <i>з обмеженою</i>	<i>Торговий патент</i>
<i>відповідальністю</i>	<i>Юридична особа</i>
- <i>командитне</i>	

7.1. Поняття підприємництва та принципи його здійснення

Вперше в науковий обіг поняття «підприємництво» було введено англійським вченим Річардом Канті Льоном (1680–1734).

Розвиток процесу наукового осмислення зазначеного поняття пройшов «три хвилі» розвитку. «Перша хвиля» пов'язана з працями Р. Кантільона, Й. Тюнена, Г. Мангольда, Ф. Найта і характеризувалась концентруванням уваги на несенні підприємцем ризику. «Друга хвиля» завдячує працям Й. Шумпетера і пов'язана з виділенням інноваційності як основної характерної риси підприємництва. Вагомий вплив на «Третю хвилю» мали дослідження Л. Мізека, Ф. Хайєка, І. Кирцнера. Вона пов'язана з обґрунтуванням поліфункціональної моделі підприємництва і відрізняється концентруванням уваги на особливих якостях підприємця. Сучасний етап розвитку теорії підприємницької функції вважають «четвертою хвилею», появу якої пов'язують з переносом акценту на управлінський аспект в аналізі дій підприємця, у тому числі внутрішньо-фірмовому підприємстві.

У західних країнах підприємництво розглядають як особливий тип господарювання, що базується на пошуку нових можливостей виробництва товарів і послуг на основі інновацій та уміння залучати ресурси із найрізноманітніших джерел.

У вітчизняній економічній науці **підприємництво** – це самостійна, ініціативна, на власний ризик і під свою майнову відповідальність діяльність з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг з метою одержання прибутку, а також інших вигод. Підприємництво як економічна категорія – є особливий тип господарювання, де головним суб'єктом є підприємець, який раціонально поєднує (комбінує) фактори виробництва на інноваційній основі і власній

відповідальності, організує і керує виробництвом з метою одержання підприємницького доходу.

Розрізняють **дві моделі підприємництва**:

- класичну;
- інноваційну.

Особливість *класичної моделі* полягає в тому, що вона орієнтується на максимізацію віддачі від наявних у певній фірмі ресурсів. Економічна зацікавленість, одержання прибутку є головними мотивами цього виду підприємництва. Схема дій цієї моделі така: оцінка наявних ресурсів; вивчення можливостей досягнення мети; використання тієї можливості, яка забезпечує максимальну віддачу від наявних ресурсів.

Інноваційна модель підприємництва передбачає використання будь-яких можливостей (у межах закону). Схема дій тут така: формулювання мети; вивчення зовнішнього середовища і пошук альтернативних можливостей; оцінка своїх ресурсів і зіставлення їх зі знайденими можливостями; пошук у зовнішньому середовищі додаткових джерел, якщо бракує власних ресурсів; дія відповідно до найвигіднішого альтернативного варіанта та залучення власних і зовнішніх ресурсів.

Виникнення і розвиток підприємництва передбачає наявність певних умов, які можна об'єднати в такі основні групи:

- економічні:
 - роздержавлення, приватизація, ліквідація монополізму;
 - необхідність існування ринкової інфраструктури (банки, біржі, постачально-збутові організації, транспортна система тощо);
 - самостійність, свобода вибору і прийняття рішень;
- політичні:
 - стабільність у країні і розвиток процесу демократизації;
 - підвищення авторитету уряду, довіри до нього народу;
- психологічні – наявність сприятливого психологічного клімату серед населення;
- юридичні – наявність юридичних законів, які сприяють розвитку підприємництва, захищають його, підтримують.

Підприємництво слід відрізнити від наукових досліджень, конструювання нових виробів, розробки дизайну чи торговельної марки, побудови типового технологічного процесу. Усі ці елементи

становлять підстави і передумови виробництва та бізнесу. Однак без підприємництва ці розробки не матеріалізуються, залишаючись на папері.

Для чіткого розмежування підприємництва та інших видів діяльності необхідно усвідомлювати **ознаки підприємницької діяльності**, до яких належать:

- самостійність;
- відповідальність за прийняття рішень, їхні наслідки;
- ризик;
- ініціативність;
- активний пошук нових, оригінальних рішень;
- орієнтація на досягнення комерційного успіху;
- прагнення до збільшення прибутків тощо.

Підприємницьку діяльність здійснюють відповідно до загальних принципів господарювання в Україні та спеціальних принципів підприємництва.

Загальними принципами господарювання є:

- забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання;
- свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом;
- вільний рух капіталів, товарів та послуг на території України;
- обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві;
- екологічний захист населення, захист прав споживачів та безпеки суспільства і держави;
- захист національного товаровиробника;
- заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб у господарські відносини.

Спеціальними принципами підприємницької діяльності є:

- право підприємців вільно вибирати види підприємницької діяльності, які не заборонені законом (перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, а також перелік видів діяльності, підприємництво в яких заборонено, встановлюють виключно законом);

- право самостійно формувати програми діяльності, вибір постачальників і споживачів продукції, що виробляють, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону;
- право вільного найму підприємцем працівників на підставі укладеного з ними трудового договору; при цьому обов'язком підприємця є забезпечення належних і безпечних умов праці, її своєчасна оплата на рівні, не нижчому від мінімального розміру, встановленого законом, а також забезпечення соціальних гарантій, включаючи соціальне і медичне страхування;
- право комерційного розрахунку та власного комерційного ризику – суб'єкт підприємництва самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями, пов'язаними із підприємницькою діяльністю;
- право вільного розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом;
- право самостійного здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

7.2. Класифікація видів та організаційних форм підприємництва

Підприємницька діяльність – різноманітна, як і різноманітні людські потреби. Усі численні прояви підприємницької діяльності можна поділити на три основні її **види**:

- виробниче підприємництво;
- комерційне підприємництво;
- фінансово-кредитне підприємництво.

Виробниче підприємництво є найважливішим, визначальним, провідним видом підприємницької діяльності, спрямованим на виробництво продукції, послуг, інформації, які підлягають реалізації споживачам. Цю діяльність здійснюють підприємства, що виготовляють різноманітну продукцію, виконують будівельні,

ремонтні та інші роботи, надають побутові, консультативні, інформаційні та інші послуги, створюють духовні блага.

Виробниче підприємництво належить до найскладніших, серйозних, суспільно необхідних і водночас важких видів бізнесу. З цим пов'язаний факт, що до виробничого підприємництва менше тяжіють, ніж до інших видів підприємницької діяльності, які значно швидше приносять прибутки. Для багатьох виробниче підприємництво не асоціюється з бізнесом. Для них бізнес – це комерція, а не виробництво. Однак без виробничого підприємництва торговельний бізнес не матиме матеріальної основи і матиме змогу торгувати лише імпортними товарами. У центрі виробничого підприємництва – виготовлення споживчих благ.

Отже, до виробничого підприємництва належать: заводи, фабрики, перукарні, кав'ярні, школи, ліцеї, агрофірми. Вони і самі можуть реалізувати свою продукцію, але їхня головна функція – виробництво. Виробниче підприємництво тісно пов'язане з бізнесом у сфері обігу, сприяє йому.

Комерційне підприємництво – це діяльність, пов'язана з обміном, розподілом та споживанням товарів і послуг. Його змістом є товарно-грошові та торговельно-обмінні операції. Комерція у вузькому розумінні слова – це торгівля, а комерсант – це працівник торгівлі. Торговельно-обмінні операції здійснюють у вигляді угоди з купівлі-продажу або перепродажу товарів і послуг. Представниками комерційного підприємництва є різні торговельні організації, що реалізують предмети споживання і засоби виробництва.

Суб'єктами комерційного підприємництва є магазини, речові та продовольчі ринки, біржі, виставки-продажі, аукціони, торговельні бази, інші заклади торгівлі. Різновид комерційного підприємництва – посередницький бізнес, який слугує сполучною ланкою між підприємцем і споживачем.

Фінансово-кредитне підприємництво – це діяльність, де об'єктом купівлі-продажу є специфічний товар – гроші, іноземна валюта, цінні папери. Сутність фінансово-кредитного підприємництва полягає в тому, що підприємець придбаває головний фактор підприємництва у вигляді різних грошових коштів (гроші, валюту, цінні папери) та продає покупцям за плату, що перевищує грошову суму, витрачену на придбання грошових коштів. Фінансово-кредитне підприємництво належить до найскладніших видів підприємницької діяльності. Воно

здатне приносити не менші доходи, ніж комерційне підприємництво, проте вимагає більш високих вимог до знань і досвіду підприємців, продавців і покупців грошових коштів. Агентами фінансово-кредитного підприємництва є комерційні банки, фондові біржі, окремі фірми.

Особливою формою фінансово-кредитного підприємництва є **страхове підприємництво**. Кожен підприємець діє на свій страх і ризик і не може обійтися без надійного страхування на випадок небезпеки. Страхування – це формування грошових фондів та їхнього використання на відшкодування збитків у разі непередбачуваних випадків і на допомогу громадянам у певні періоди життя. Найбільш відомі три види страхування: страхування життя і здоров'я, майна, відповідальності.

Під **організаційно-правовою формою підприємництва** розуміють сукупність майнових і організаційних відмінностей, способів формування майнової бази підприємства, особливостей взаємодії власників або уповноважених ними органів, підприємців і трудового колективу підприємства, їхньої відповідальності один перед одним та іншими учасниками господарських правовідносин.

Підприємництво в Україні здійснюють у будь-яких організаційних формах, передбачених законом, на вибір підприємця.

Основною організаційно-правовою формою підприємництва є підприємства різних форм власності – юридичні особи. Відповідно до Цивільного кодексу України, **юридичною особою** є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку.

Юридична особа, наділена цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді. Її можуть створювати у формі товариств, установ та в інших формах, встановлених законом.

Товариством є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі у цьому товаристві. Також товариство може створити одна особа, якщо інше не встановлено законом.

Товариства поділяють на підприємницькі та непідприємницькі.

До **підприємницьких** належать товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та подальшого його розподілу між учасниками (підприємницькі товариства); можуть бути створені лише як господарські товариства

(повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерне товариство) або виробничі кооперативи.

Непідприємницькими товариствами є товариства, які не мають на меті одержання прибутку з метою його подальшого розподілу між учасниками. Непідприємницькі товариства (кооперативи, крім виробничих, об'єднання громадян тощо) та установи можуть, поряд зі своєю основною діяльністю, здійснювати підприємницьку діяльність, якщо інше не встановлено законом і якщо ця діяльність відповідає меті, для якої вони були створені, та сприяє її досягненню.

Розглянемо детальніше кожен із видів підприємницьких товариств.

Повним є товариство, учасники якого, відповідно до укладеного між ними договору, здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями усім майном, яким вони володіють.

Особа може бути учасником тільки одного повного товариства. Учасник повного товариства не має права без згоди інших учасників вчиняти від свого імені та у своїх інтересах або в інтересах третіх осіб правочини, що є однорідними з тими, які становлять предмет діяльності товариства. У разі порушення цього правила товариство має право за своїм вибором вимагати від такого учасника або відшкодування завданих товариству збитків, або передання товариству усієї вигоди, набутої за такими правочинами.

Найменування повного товариства має містити імена (найменування) всіх його учасників, слова «повне товариство» або містити ім'я (найменування) одного чи кількох учасників з доданням слів «кі компанія», а також слова «повне товариство».

Товариством з додатковою відповідальністю є товариство, засноване однією або кількома особами, статутний капітал якого поділений на частки, розмір яких визначено статутом.

Учасники товариства з додатковою відповідальністю солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями своїм майном у розмірі, встановленому статутом товариства, що є однаково кратним для всіх учасників до вартості внесеного кожним учасником вкладу. У разі визнання банкрутом одного з учасників його відповідальність за зобов'язаннями

товариства розподіляють між іншими учасниками товариства пропорційно до їхніх часток у статутному капіталі товариства.

Найменування товариства з додатковою відповідальністю має містити найменування товариства, а також слова «товариство з додатковою відповідальністю».

Командитним товариством є товариство, в якому разом з учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном (повними учасниками), є один чи кілька учасників (вкладників), які несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах сум зроблених ними вкладів та не беруть участі в діяльності товариства.

Найменування командитного товариства має містити імена (найменування) всіх повних учасників, слова «командитне товариство» або містити ім'я (найменування) хоча б одного повного учасника з доданням слів «і компанія», а також слова «командитне товариство». Якщо у найменування командитного товариства включене ім'я вкладника, такий вкладник стає повним учасником товариства.

Товариством з обмеженою відповідальністю є засноване одним або декількома особами товариство, статутний капітал якого поділено на частки, розмір яких встановлено статутом.

Учасники товариства з обмеженою відповідальністю не відповідають за його зобов'язаннями і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах вартості своїх вкладів. Учасники товариства, які не повністю внесли вклади, несуть солідарну відповідальність за його зобов'язаннями у межах вартості невнесеної частини вкладу кожного з учасників.

Найменування товариства з обмеженою відповідальністю має містити найменування товариства, а також слова «товариство з обмеженою відповідальністю».

Акціонерне товариство – господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчують акції.

Акціонерне товариство самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями усім своїм майном. Акціонери не відповідають за зобов'язаннями товариства і несуть ризик збитків, пов'язаних з

діяльністю товариства, у межах вартості акцій, якими вони володіють. Акціонери, які частково оплатили акції, у випадках, встановлених статутом, відповідають за зобов'язаннями товариства у межах неоплаченої частини вартості належних їм акцій.

Гарантії захисту майнових прав акціонерів встановлюють законом.

Найменування акціонерного товариства має містити його найменування і зазначення того, що товариство є акціонерним.

В Україні поділ АТ на *публічні* (ПуАТ) і *приватні* (ПрАТ) відповідає практиці регулювання акціонерних відносин у праві Європейського Союзу. Зокрема, законодавством встановлено такі відмінності між типами АТ:

- кількісний склад: у ПрАТ склад обмежений – до 100 акціонерів, в ПуАТ – необмежений;
- види розміщення акцій: ПуАТ може застосовувати як публічне (відкрите), так і приватне (закрите) розміщення акцій, ПрАТ – лише приватне (закрите). ПрАТ може внести зміни до статуту щодо можливості публічного розміщення акцій, тобто змінити тип АТ з приватного на публічне, що не вважатимуть його перетворенням.

Виробничим кооперативом є добровільне об'єднання громадян на засадах членства для спільної виробничої або іншої господарської діяльності, яка базується на їхній особистій трудовій участі та об'єднанні його членами майнових пайових внесків.

Статутом кооперативу та законом може бути передбачено участь у діяльності виробничого кооперативу на засадах членства також інших осіб. Члени виробничого кооперативу несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями кооперативу у розмірах та порядку, встановлених статутом кооперативу і законом.

Найменування кооперативу має містити його назву, а також слова «виробничий кооператив».

Правовий статус виробничих кооперативів, права та обов'язки їхніх членів встановлюють Господарським Кодексом та іншими законами. Особливості створення і діяльності сільськогосподарських кооперативів можуть встановлювати законом.

У Господарському кодексі України зазначено, що в Україні можуть діяти підприємства таких **видів**:

- приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи);

- підприємство, що діє на основі колективної власності (підприємство колективної власності);
- комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади;
- державне підприємство, що діє на основі державної власності;
- підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності).

В Україні можуть діяти також інші види підприємств, передбачені законом.

Якщо ж у статутному капіталі підприємства іноземна інвестиція становить не менш як десять відсотків, його визнають **підприємством з іноземними інвестиціями**. Підприємство, в статутному капіталі якого іноземна інвестиція становить сто відсотків, вважають іноземним підприємством.

Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного капіталу, в Україні діють підприємства:

- **унітарні** – створює один засновник, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний капітал, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, якого він призначає, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. Унітарними є підприємства державні, комунальні, а також підприємства, засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника;
- **корпоративні** – утворюють, зазвичай, два або більше засновників за їхнім спільним рішенням (договором), діють на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їхнього спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, створені у формі господарського товариства, а також інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб.

Державне унітарне підприємство утворює компетентний орган державної влади в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини державної власності, зазвичай, без поділу її на частки, і входить до сфери його управління. Майно державного унітарного підприємства перебуває у державній власності і закріплюється за таким підприємством на праві господарського відання чи праві оперативного управління.

Найменування державного унітарного підприємства повинно містити слова «державне підприємство».

Державне унітарне підприємство не несе відповідальності за зобов'язаннями власника та органу влади, до сфери управління якого воно входить.

Органом управління державного унітарного підприємства є керівник підприємства; його призначає орган, до сфери управління якого входить підприємство, і він є підзвітним цьому органу.

Державні унітарні підприємства діють як державні комерційні підприємства або казенні підприємства.

Державне комерційне підприємство є суб'єктом підприємницької діяльності, діє на основі статуту або модельного статуту і несе відповідальність за наслідки своєї діяльності усім належним йому на праві господарського відання майном. Майно державного комерційного підприємства закріплюють за ним на праві господарського відання.

Статутний капітал державного комерційного підприємства утворює уповноважений орган, до сфери управління якого воно належить. Розмір статутного капіталу державного комерційного підприємства встановлює зазначений уповноважений орган. Статутний капітал державного комерційного підприємства підлягає сплаті до закінчення першого року з дня державної реєстрації такого підприємства.

Держава та орган, до сфери управління якого входить державне комерційне підприємство, не несуть відповідальності за його зобов'язаннями, крім випадків, передбачених Господарським Кодексом та іншими законами.

Збитки, завдані державному комерційному підприємству внаслідок виконання рішень органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, які було визнано судом неконституційними або недійсними, підлягають відшкодуванню зазначеними органами добровільно або за рішенням суду.

Державне унітарне комерційне підприємство може бути перетворене у державне акціонерне товариство, 100 відсотків акцій якого належать державі, у порядку, встановленому КМУ.

Казенні підприємства створюють у галузях економіки, в яких: законом дозволено здійснення господарської діяльності лише державним підприємствам; основним (понад п'ятдесят відсотків) споживачем продукції (робіт, послуг) є держава; за умовами господарювання неможлива вільна конкуренція товаровиробників чи споживачів; переважаючим (понад п'ятдесят відсотків) є виробництво суспільно необхідної продукції (робіт, послуг), яке за своїми умовами і характером потреб, що ним задовольняються, зазвичай, не може бути рентабельним; приватизацію майнових комплексів державних підприємств заборонено законом.

Казенне підприємство створюють за рішенням КМУ. У рішенні про створення казенного підприємства визначають обсяг і характер основної діяльності підприємства, а також орган, до сфери управління якого входить створене підприємство.

Реорганізацію і ліквідацію казенного підприємства проводять відповідно до вимог цього Кодексу за рішенням органу, до компетенції якого належить створення такого підприємства. Майно казенного підприємства закріплюють за ним на праві оперативного управління.

Казенне підприємство є юридичною особою, має відповідні рахунки в установах державного банку, печатку зі своїм найменуванням. Орган, до сфери управління якого входить казенне підприємство, затверджує статут підприємства, призначає його керівника, дає дозвіл на здійснення казенним підприємством господарської діяльності, визначає види продукції (робіт, послуг), на виробництво та реалізацію якої поширюється зазначений дозвіл.

Найменування казенного підприємства повинно містити слова «казенне підприємство».

Під **фіктивним підприємництвом** в українському законодавстві розуміють створення або придбання суб'єктів підприємницької діяльності (юридичних осіб) з метою прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона. Фіктивне підприємництво є злочином.

Використання тієї або іншої форми підприємництва залежить від того, діє підприємець самостійно чи в кооперації з іншими

підприємцями, використовує для бізнесу лише своє майно чи залучає і майно інших осіб, використовує лише особисту працю чи залучає і найманих робітників.

7.3. Державна політика у сфері підприємництва

Побудова ринкової системи господарювання за своїм цільовим спрямуванням повинна забезпечувати умови для ефективної, суспільно-продуктивної підприємницької діяльності. Однак перехід до нового типу економічних відносин є неоднозначним і суперечливим, що вимагає виваженої державної політики в сфері регулювання підприємництва.

Під *державним регулюванням підприємницької діяльності* розуміють систему правових, організаційних і регулятивно-контролюючих заходів держави, спрямованих на створення сприятливого підприємницького середовища й управління державним сектором для забезпечення ефективності та конкурентоспроможності національної економіки.

Побудова сучасного механізму регулювання підприємницької діяльності базується на використанні певних *принципів*.

По-перше, це – *доцільність*, яка передбачає:

- обґрунтовану необхідність втручання відповідних органів з метою вирішення існуючих проблем;
- поєднання адміністративно-правових та економічних важелів для взаємодії сформованої оптимальної організаційної структури та ефективного використання усіх ресурсів, на відміну від командно-адміністративного устрою;
- своєчасність та оперативність при вирішенні національних, регіональних і галузевих проблем державного регулювання підприємницької діяльності.

По-друге – *адекватність*, тобто:

- відповідність форм та рівня державного регулювання господарських відносин потребі у вирішенні існуючої проблеми та ринковим вимогам з урахуванням усіх прийнятних альтернатив;
- перерозподіл та корегування нерівності (економічної) суб'єктів господарювання на ринку через оподаткування, дотацій, обов'язкового страхування тощо;

- санкції за порушення та недотримання законодавчих та нормативних актів, виявлені під час регуляторно-контрольних дій, повинні бути пропорційні порушенню.

По-третє – *ефективність*, що передбачає:

- організаційне, правове, економічне та екологічне забезпечення державного регулювання підприємництва; його повинні здійснювати спеціальні органи з використанням відповідних важелів;
- функції державного управління повинні розподіляти відповідно: на вищих рівнях належить вирішувати тільки ті завдання, що неможливо вирішити на нижчих, а не навпаки;
- послідовність та раціональність регуляторної діяльності з можливим передбаченням кінцевого економічного ефекту.

По-четверте – *збалансованість*, під якою розуміють:

- державне регулювання необхідно здійснювати тільки у тих випадках, коли неможливе саморегулювання;
- підтримка розвитку та функціонування підприємництва шляхом уникнення диспаритету цін, нівелювання спадів виробництва, зменшення безробіття тощо;
- забезпечення у регуляторній діяльності балансу інтересів суб'єктів господарювання, громадян та держави, тобто комплексних підхід до вирішення соціальних, економічних та екологічних проблем;
- врахування системності у вирішенні економічних, соціальних, зовнішньоекономічних, науково-технічних, культурних, екологічних та інших проблем, пов'язаних із підприємницькою діяльністю.

По-п'яте – *передбачуваність*, тобто:

- відповідність регуляторної діяльності її цілям державної політики, для суб'єктів господарювання здійснювати планування їхньої діяльності;
- регулювання суб'єктів господарювання повинно бути необхідним, відповідним і ефективним у сучасних умовах, що постійно змінюються, а в разі можливих негативних наслідків необхідно корегувати, змінювати або скасовувати.

По-шосте – *прозорість*, яка передбачає:

- відкритість, простота та зрозумілість для суб'єктів господарювання поставлених завдань;

- розуміння прав та обов'язків суб'єктів господарювання та, відповідно, розуміння наслідків від їхнього порушення;
- обов'язковість і своєчасність доведення прийнятих регуляторних актів до відома суб'єктів підприємництва;
- інформування громадськості про необхідність здійснення регуляторної діяльності та обов'язкове врахування громадської думки та інтересів.

Держава регулює підприємницьку діяльність прямими та непрямыми методами.

Пряме регулювання – це безпосередній вплив держави на суб'єкти господарювання, а також розроблення державою нормативних актів, положень, заходів, що безпосередньо впливають на діяльність суб'єктів ринкових відносин. Основним *інструментом* регулювання економічних умов діяльності підприємств є прийняття законів і документів законодавчого спрямування.

Насамперед важливими для підприємств є законодавчі та інші нормативно-правові акти, відповідні норми господарського, цивільного, кредитно-фінансового, податкового, адміністративного, трудового та інших галузей чинного законодавства. Формування нормативно-правової бази передбачає:

- встановлення чітких правових гарантій, що забезпечуватимуть свободу та захист підприємницької діяльності;
- розроблення законодавчих та інших нормативних актів, спрямованих на правове забезпечення розвитку ринкових відносин;
- удосконалення чинних правових актів, що регулюють підприємницьку діяльність, з метою усунення внутрішньо-правових суперечностей і скасування положень, які гальмують розвиток приватної ініціативи та підприємництва.

Непряме регулювання підприємницької діяльності формує систему мотивації, створює стимулюючі умови для діяльності суб'єктів ринкових відносин і фігурує в таких формах, як податкова система, цінова і фінансово-кредитна політика, державне замовлення.

Головними **засобами регулюючого впливу** держави на діяльність суб'єктів господарювання, відповідно до чинного законодавства, є:

- державне замовлення;
- ліцензування, патентування і квотування;
- сертифікація та стандартизація;

- застосування нормативів та лімітів;
- регулювання цін і тарифів;
- надання інвестиційних, податкових та інших пільг;
- надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій.

Державне замовлення є засобом державного регулювання економіки шляхом формування на договірній (контрактній) основі складу та обсягів продукції (робіт, послуг), необхідної для пріоритетних державних потреб, розміщення державних контрактів на поставку (закупівлю) цієї продукції (виконання робіт, надання послуг) серед суб'єктів господарювання, незалежно від їхньої форми власності.

Державний контракт – це договір, укладений державним замовником від імені держави з суб'єктом господарювання – виконавцем державного замовлення, в якому визначаються економічні та правові зобов'язання сторін і регулюють їхні господарські відносини. Поставки продукції для пріоритетних державних потреб забезпечують за рахунок коштів Державного бюджету України та інших джерел фінансування, що залучають для цього, в порядку, визначеному законом. Придбання продукції для пріоритетних державних потреб за рахунок державних коштів здійснюють відповідно до вимог Закону України «Про здійснення державних закупівель».

Ліцензування, патентування певних видів господарської діяльності та квотування є засобами державного регулювання у сфері господарювання, спрямованими на забезпечення єдиної державної політики у цій сфері та захист економічних і соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів.

Правові засади ліцензування, патентування певних видів господарської діяльності та квотування визначають виходячи з конституційного права кожного на здійснення підприємницької діяльності, не забороненої законом, а також принципів господарювання.

Ліцензія – документ державного зразка, який засвідчує право суб'єкта господарювання – ліцензіата – на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом визначеного строку за виконання ліцензійних умов.

Відносини, пов'язані з ліцензуванням певних видів господарської діяльності, регулюють законом. У сферах, пов'язаних із торгівлею за

грошові кошти (готівку, чеки, як і з використанням інших форм розрахунків та платіжних карток на території України), обміном готівкових валютних цінностей (у тому числі операції з готівковими платіжними засобами, вираженими в іноземній валюті, та з платіжними картками), у сфері грального бізнесу та побутових послуг, інших сферах, визначених законом, можна здійснювати патентування підприємницької діяльності суб'єктів господарювання.

Торговий патент – це державне свідоцтво, яке засвідчує право суб'єкта господарювання займатися певними видами підприємницької діяльності впродовж встановленого строку.

Спеціальний торговий патент – це державне свідоцтво, яке засвідчує право суб'єкта господарювання на особливий порядок оподаткування відповідно до закону. Порядок патентування певних видів підприємницької діяльності встановлюють законодавчо.

У необхідних випадках держава застосовує **квотування**, встановлюючи граничний обсяг (квоти) виробництва чи обігу певних товарів і послуг. Порядок квотування виробництва та/або обігу (включаючи експорт та імпорт), а також розподілу квот встановлює КМУ відповідно до закону.

Сертифікація – діяльність уповноважених органів з підтвердження відповідності товару (роботи, послуги) обов'язковим вимогам стандарту і видачі документа відповідності. Для сертифікації продукції використовують різні нормативно-технічні документи, стандарти, а щодо експортної продукції, крім перелічених, міжнародні і національні стандарти інших країн.

Стандартизація – діяльність, що полягає у встановленні положень для загального і багаторазового застосування щодо наявних чи можливих завдань з метою досягнення оптимального ступеня впорядкування у певній сфері, результатом якої є підвищення ступеня відповідності продукції, процесів та послуг їхньому функціональному призначенню, усуненню бар'єрів у торгівлі і сприянню науково-технічному співробітництву.

Під **стандартизацією** розуміють діяльність, спрямовану на досягнення впорядкування у певній області за допомогою встановлення положень для загального і багатократного вживання відносно реально існуючих і потенційних завдань. Ця діяльність виявляється в розробці, публікації та застосуванні стандартів.

Стандартом називають документ, в якому в цілях добровільного багатократного використання встановлюють характеристики продукції, правила здійснення і характеристики процесів виробництва, експлуатації, зберігання, перевезення, реалізації та утилізації, виконання робіт або надання послуг.

Стандарт також може містити вимоги до термінології, символіки, упаковки, маркування або етикеток і правил їхнього нанесення.

Втручання державних органів у господарську діяльність підприємців не допускають, якщо вона не зачіпає передбачених законодавством України прав державних органів щодо здійснення контролю за діяльністю підприємців. Водночас підприємницьку діяльність можуть обмежувати. У різних країнах світу питання обмеженості у здійсненні підприємництва розв’язують по-різному.

В Україні, відповідно до чинного законодавства, обмежують діяльність, пов’язану з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів і прекурсорів. Це здійснюють відповідно до Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори».

Діяльність, пов’язану з охороною окремих особливо важливих об’єктів права державної власності, перелік яких визначають у встановленому КМУ порядку, а також діяльність, пов’язану з проведенням криміналістичних, судово-медичних, судово-психіатричних експертиз та розробленням, випробуванням, виробництвом та експлуатацією ракет-носіїв, у тому числі з їхніми космічними запусками із будь-якою метою, можуть здійснювати тільки державні підприємства та організації, а проведення ломбардних операцій – також і повні товариства.

Діяльність, пов’язану з виробництвом бензинів моторних сумішевих або з додаванням (змішуванням) біоетанолу та/або біокомпонентів на його основі до вуглеводневої основи (бензинів, фракцій, компонентів тощо), здійснюють підприємства, перелік яких визначає КМУ за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики в паливно-енергетичному комплексі.

Діяльність, пов’язану з виробництвом біоетанолу, здійснюють суб’єкти господарювання за наявності відповідної ліцензії.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Яке із нижченаведених тверджень є вірним щодо визначення підприємництва:

а) підприємництво – це самостійна, ініціативна, на власний ризик і під свою майнову відповідальність діяльність з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг з метою одержання прибутку, а також інших вигод;

б) підприємництво – це колективна, на власний ризик і під свою майнову відповідальність діяльність з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг з метою одержання прибутку, а також інших вигод;

в) підприємництво – це самостійна, ініціативна, на власний ризик і під державну майнову відповідальність діяльність з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг з метою одержання прибутку, а також інших вигод;

г) підприємництво – це самостійна, ініціативна, на власний ризик і під свою майнову відповідальність діяльність з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг з метою зростання конкуренції?

2. Яке із нижченаведених тверджень є вірним щодо визначення підприємництва як економічної категорії:

а) підприємництво як економічна категорія – особливий тип господарювання, де головним суб'єктом є підприємець, який раціонально поєднує (комбінує) фактори виробництва на інноваційній основі і власній відповідальності, організовує і керує виробництвом з метою одержання підприємницького доходу;

б) підприємництво як економічна категорія – особливий тип організації, де головним суб'єктом є менеджер, який раціонально поєднує (комбінує) фактори виробництва на інноваційній основі і власній відповідальності, організовує і керує виробництвом з метою одержання підприємницького доходу;

в) підприємництво як економічна категорія – особливий тип господарювання, де головним суб'єктом є менеджер, який раціонально поєднує (комбінує) фінансові ресурси на інноваційній основі і власній відповідальності, організовує і керує виробництвом з метою одержання підприємницького доходу;

г) підприємництво як економічна категорія – є особливий тип економічної системи, де головним суб'єктом є підприємець, який раціонально поєднує (комбінує) фактори виробництва на інноваційній основі і власній відповідальності, організовує і керує виробництвом з метою одержання підприємницького доходу.

3. Особливість класичної моделі підприємництва полягає в тому, що вона:

а) орієнтується на максимізацію віддачі від наявних у певній фірмі ресурсів;

б) передбачає використання будь-яких можливостей (у межах закону);

в) орієнтується на максимізацію віддачі від персоналу;

г) передбачає використання будь-яких можливостей.

4. Особливість інноваційної моделі підприємництва полягає у тому, що вона:

а) орієнтується на максимізацію віддачі від наявних у певній фірмі ресурсів;

б) передбачає використання будь-яких можливостей (у межах закону);

в) орієнтується на максимізацію віддачі від персоналу;

г) передбачає використання будь-яких можливостей.

5. Підприємницьку діяльність здійснюють відповідно до:

а) загальних принципів господарювання в Україні та спеціальних принципів підприємництва;

б) загальних принципів менеджменту;

в) принципів максимізації прибутку;

г) загальних принципів маркетингу.

6. Виробниче підприємництво – це:

а) вид підприємницької діяльності, спрямований на виробництво продукції, послуг, інформації, які підлягають реалізації споживачам;

б) діяльність, пов'язана з обміном, розподілом та споживанням товарів і послуг;

в) діяльність, де об'єктом купівлі-продажу є специфічний товар – гроші, іноземна валюта, цінні папери;

г) жоден із варіантів не є вірним.

7. Комерційне підприємництво – це:

а) вид підприємницької діяльності, спрямований на виробництво продукції, послуг, інформації, які підлягають реалізації споживачам;

б) діяльність, пов'язана з обміном, розподілом та споживанням товарів і послуг;

в) діяльність, де об'єктом купівлі-продажу є специфічний товар – гроші, іноземна валюта, цінні папери;

г) жоден із варіантів не є вірним.

8. Фінансово-кредитне підприємництво – це:

а) вид підприємницької діяльності, спрямований на виробництво продукції, послуг, інформації, які підлягають реалізації споживачам;

б) діяльність, пов'язана з обміном, розподілом та споживанням товарів і послуг;

в) діяльність, де об'єктом купівлі-продажу є специфічний товар – гроші, іноземна валюта, цінні папери;

г) жоден із варіантів не є вірним.

9. Товариством з додатковою відповідальністю є:

а) товариство, засноване однією або кількома особами, статутний капітал якого поділений на частки, розмір яких визначено статутом. Учасники товариства солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями своїм майном у розмірі, який встановлено статутом товариства і є однаково кратним для всіх учасників до вартості внесеного кожним учасником вкладу;

б) товариство, в якому разом з учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном (повними учасниками), є один чи кілька учасників (вкладників), які несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах сум зроблених ними вкладів та не беруть участі в діяльності товариства;

в) засноване одним або кількома особами товариство, статутний капітал якого поділений на частки, розмір яких встановлено статутом; учасники товариства не відповідають за його зобов'язаннями і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах вартості власних вкладів;

г) господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчують акції.

10. Командитним товариством є:

а) товариство, засноване однією або кількома особами, статутний капітал якого поділений на частки, розмір яких визначено статутом.

Учасники товариства солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями своїм майном у розмірі, який встановлено статутом товариства і є однаково кратним для всіх учасників до вартості внесеного кожним учасником вкладу;

б) товариство, в якому разом з учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном (повними учасниками), є один чи кілька учасників (вкладників), які несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах сум зроблених ними вкладів та не беруть участі в діяльності товариства;

в) засноване одним або кількома особами товариство, статутний капітал якого поділений на частки, розмір яких встановлено статутом; учасники товариства не відповідають за його зобов'язаннями і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах вартості власних вкладів;

г) господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчують акції.

11. Товариством з обмеженою відповідальністю є:

а) товариство, засноване однією або кількома особами, статутний капітал якого поділений на частки, розмір яких визначено статутом. Учасники товариства солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями своїм майном у розмірі, який встановлено статутом товариства і є однаково кратним для всіх учасників до вартості внесеного кожним учасником вкладу;

б) товариство, в якому разом з учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном (повними учасниками), є один чи кілька учасників (вкладників), які несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах сум зроблених ними вкладів та не беруть участі в діяльності товариства;

в) засноване одним або кількома особами товариство, статутний капітал якого поділений на частки, розмір яких встановлено статутом; учасники товариства не відповідають за його зобов'язаннями і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах вартості власних вкладів;

г) господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчують акції.

12. Акціонерне товариство – це:

а) товариство, засноване однією або кількома особами, статутний капітал якого поділений на частки, розмір яких визначено статутом. Учасники товариства солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями своїм майном у розмірі, який встановлено статутом товариства і є однаково кратним для всіх учасників до вартості внесеного кожним учасником вкладу;

б) товариство, в якому разом з учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном (повними учасниками), є один чи кілька учасників (вкладників), які несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах сум зроблених ними вкладів та не беруть участі в діяльності товариства;

в) засноване одним або кількома особами товариство, статутний капітал якого поділений на частки, розмір яких встановлено статутом; учасники товариства не відповідають за його зобов'язаннями і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах вартості власних вкладів;

г) господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчують акції.

13. Під державним регулюванням підприємницької діяльності слід розуміти:

а) систему правових, організаційних і регулятивно-контролюючих заходів держави, спрямованих на створення сприятливого підприємницького середовища й управління державним сектором для забезпечення ефективності та конкурентоспроможності національної економіки;

б) систему правових, організаційних і регулятивно-контролюючих заходів держави, спрямованих на створення сприятливого інвестиційного клімату;

в) систему правових, організаційних і регулятивно-контролюючих заходів держави, спрямованих на створення сприятливого конкурентного середовища;

г) систему правових, організаційних і регулятивно-контролюючих заходів держави, спрямованих на розвиток національної економіки.

14. Під прямим державним регулюванням підприємницької діяльності розуміють:

а) безпосередній вплив держави на суб'єктів господарювання шляхом розпоряджень, встановлення квот, тарифів, які є необхідними для виконання;

б) вплив на об'єкт керування через створення певної ситуації, у результаті чого буде досягнуте таке положення керованого, котре необхідно для держави;

в) безпосередній вплив держави на суб'єктів господарювання за допомогою податкової політики;

г) безпосередній вплив держави на суб'єктів господарювання за допомогою монетарної політики.

15. Під непрямым державним регулюванням підприємницької діяльності розуміють:

а) безпосередній вплив держави на суб'єктів господарювання шляхом розпоряджень, встановлення квот, тарифів, які є необхідними для виконання;

б) вплив на об'єкт керування через створення певної ситуації, у результаті чого буде досягнуте таке положення керованого, котре необхідно для держави;

в) безпосередній вплив держави на суб'єктів господарювання за допомогою податкової політики;

г) безпосередній вплив держави на суб'єктів господарювання за допомогою монетарної політики.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Барінов В. В.* Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / В. В. Барінов, Г. І. Скорик. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. – С. 219–234.
2. *Бодров В. Г.* Державне регулювання економіки та економічна політика : [навч. посіб.] / В. Г. Бодров, О. М. Сафронова, Н. І. Балдич – К. : Академвидав, 2010. – С. 216–229.
3. *Ковтун О. І.* Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / О. І. Ковтун. – Львів : Новий Світ – 2000, 2006. – С. 246–286.
4. *Михасюк І.* Державне регулювання економіки : підручник / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка, З. Залога. – К. : Атіка, Ельга-Н, 2000. – С. 296–327.
5. *Практикум з державного регулювання економіки* : [навч. посіб.] / [А. Ф. Мельник, А. Ю. Васіна, О. П. Дудкіна та ін.] ; за ред. А. Ф. Мельник. – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – С. 155–215.
6. *Стеченко Д. М.* Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / Д. М. Стеченко. – К. : МАУП, 2000. – С. 114–118.
7. *Третьяк Г. С.* Державне регулювання економіки та економічна політика : [навч. посіб.] / Г. С. Третьяк, К. М. Бліщук. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. – С. 81–87.

Тема 8

Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності

- 8.1. Поняття та види зовнішньоекономічної діяльності
- 8.2. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності: поняття, принципи та суб'єкти
- 8.3. Методи та засоби державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності
- 8.4. Поняття зовнішньоекономічної політики та особливості її реалізації
- 8.5. Платіжний баланс у системі державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності

ТЕРМІНИ

Баланс руху капіталів

і кредитів

Баланс послуг та

некомерційних платежів

Дебет кредитного балансу

Державне регулювання ЗЕД

- види

- органи

- принципи

- суб'єкти

- форми

- цілі

Зовнішньоекономічна

діяльність

- види

- ознаки

- показники

- принципи

- суб'єкти

Зовнішньоекономічна політика

- мета

- ознаки

- принципи

- форми

Кредит платіжного балансу

Методи державного

регулювання ЗЕД

- автономних рішень

- адміністративні	Нетарифне регулювання ЗЕД
- владних приписів	Платіжний баланс
- економічні	- види
- правові	- статті
- рекомендацій	- структура
Методи регулювання	Тарифне регулювання ЗЕД
платіжного балансу	Торговий баланс
Набір інструментів	
зовнішньоекономічної політики	

8.1. Поняття та види зовнішньоекономічної діяльності

Зовнішньоекономічні зв'язки сучасної держави є складовою частиною світового господарства та міжнародних економічних відносин. Зовнішньоекономічний сектор національної економіки є своєрідним індикатором, що показує ступінь залучення країни у міжнародний розподіл праці і відображає рівень економічного розвитку окремо взятого народно-господарського комплексу.

Зовнішньоекономічні зв'язки – це комплексна система різноманітних форм міжнародного співробітництва держав і їхніх суб'єктів у всіх галузях економіки.

Основні причини, що стимулюють розвиток зовнішньоекономічних зв'язків:

- нерівномірність економічного розвитку різних країн;
- відмінності в сировинних, людських і фінансових ресурсах;
- характер політичних відносин між країнами;
- різний рівень науково-технічного розвитку;
- специфіка географічного положення, природних і кліматичних умов.

Зовнішньоекономічні зв'язки як інструмент впливу на економічну систему держави реалізують через механізм зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД).

ЗЕД – це діяльність у сфері зовнішньої торгівлі, міграції капіталів і робочої сили, науково-технічного співробітництва, охорони навколишнього середовища тощо, що заснована на взаємовигідних економічних відносинах.

У статті 377 Господарського кодексу України визначено **ЗЕД суб'єктів господарювання** як господарську діяльність, яка у процесі її провадження потребує перетинання митного кордону України майном¹ та/або робочою силою.

Базовим нормативним документом, що регулює порядок здійснення ЗЕД, є Закон України “Про зовнішньоекономічну діяльність” (далі – Закон про ЗЕД). Цей Закон визначає основні правові та організаційні засади здійснення ЗЕД в Україні і спрямований на удосконалення правового регулювання усіх видів ЗЕД, включаючи зовнішню торгівлю, економічне, науково-технічне співробітництво, надання послуг відповідно до загальновизнаних засад, принципів, норм і правил міжнародної торгівлі та зобов'язань, взятих Україною в рамках міжнародних угод.

Ознаки ЗЕД:

- за своєю сутністю ЗЕД є господарською діяльністю, тобто “діяльністю суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямованою на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність” (частина 1 статті 3 Господарського кодексу України);
- ЗЕД побудована на відносинах між суб'єктами господарювання, що перебувають під юрисдикцією різних держав;
- ЗЕД здійснюють як на території України, так і за її межами, як з перетином митного кордону України, так і без перетину.

Відповідно до статті 4 Закону про ЗЕД, в Україні передбачені практично всі відомі в світовій практиці **види (об'єкти) ЗЕД** (рис. 8.1).

1. Зовнішня торгівля (експорт, імпорт товарів, послуг).
2. Наукова, науково-технічна, виробнича, навчальна та інша кооперація з іноземними суб'єктами господарської діяльності.

¹ Майно – це сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляють чи використовують у діяльності суб'єктів господарювання та відображають у їхньому балансі або враховують в інших, передбачених законом, формах обліку майна цих суб'єктів.

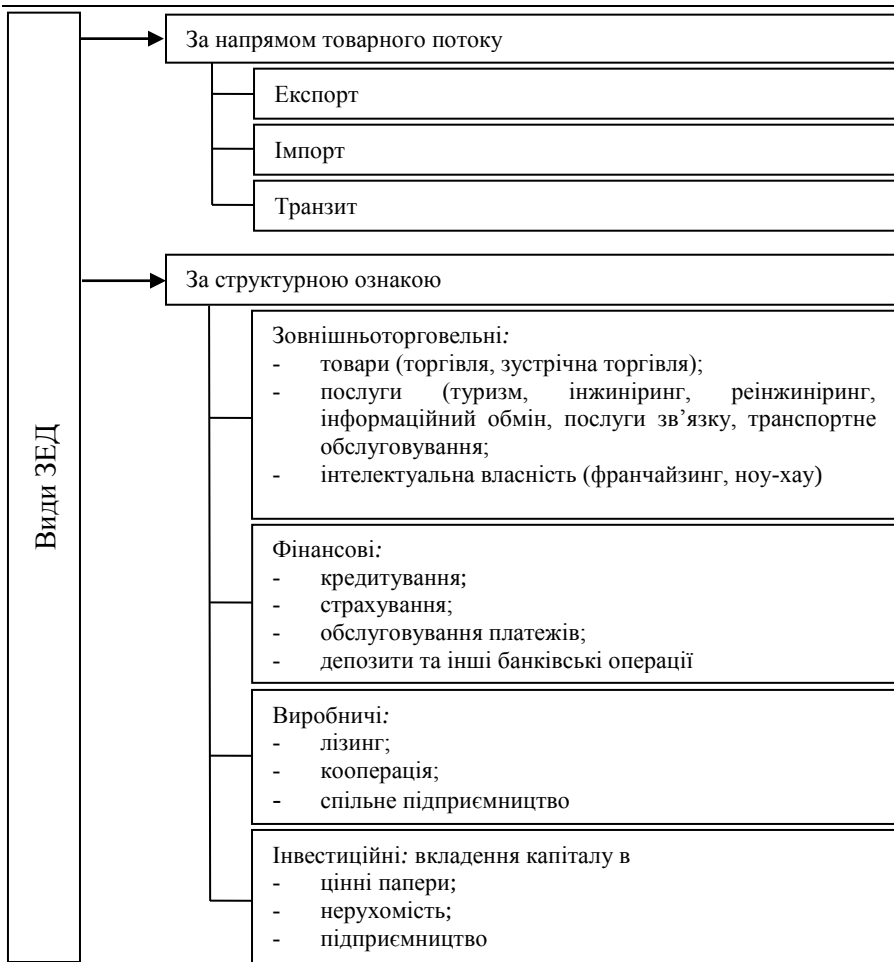

Рис. 8.1. Класифікація видів ЗЕД

3. Міжнародні фінансові операції та операції з цінними паперами.
4. Кредитні та розрахункові операції між суб'єктами ЗЕД.
5. Спільна підприємницька діяльність, що передбачає створення спільних підприємств, проведення спільних господарських операцій, спільне володіння майном.

6. Підприємницька діяльність, пов'язана з наданням ліцензій, патентів, ноу-хау, торговельних марок та інших нематеріальних об'єктів власності.
 7. Організація та здійснення діяльності в галузі проведення виставок, ярмарок, аукціонів, торгів, конференцій, семінарів та інших подібних заходів, які здійснюються на комерційній основі.
 8. Товарообмінні (бартерні) операції.
 9. Орендні операції.
 10. Операції з придбання, продажу, обміну валюти на валютних аукціонах, біржах, міжбанківському валютному ринку.
 11. Роботи на контрактній основі фізичних осіб.
 12. Інші види ЗЕД, не заборонені чинним законодавством.
- Класифікацію **суб'єктів ЗЕД** наведено у табл. 8.1.

Таблиця 8.1

КЛАСИФІКАЦІЯ СУБ'ЄКТІВ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Класифікаційна ознака	Види суб'єктів ЗЕД
За правовим статусом	- фізичні особи; - юридичні особи; - об'єднання фізичних, юридичних осіб, а також об'єднання фізичних і юридичних осіб, які не мають статусу юридичної особи; - структурні одиниці іноземних суб'єктів господарської діяльності, які не є юридичними особами
За місцем перебування та здійснення ЗЕД	- резиденти; - нерезиденти
За належністю капіталу	- національні; - іноземні; - змішані

Основні **принципи ЗЕД** визначені у статті 2 Закону про ЗЕД:

1. Принцип суверенітету народу України в здійсненні ЗЕД.
2. Принцип волі зовнішньоекономічного підприємництва.
3. Принцип юридичної рівності й недискримінації.
4. Принцип верховенства закону України.
5. Принцип захисту інтересів суб'єктів ЗЕД.
6. Принцип еквівалентності обміну, неприпустимості демпінгу при ввозі й вивозі товарів.

Для аналізу ЗЕД застосовують такі **показники**:

1. Показники обсягу зовнішньоекономічних зв'язків (ЗЕЗ):

- обсяг експорту (E);
- обсяг імпорту (I);
- зовнішньоторговельний обіг:

$$ЗТО = E + I; \quad (8.1)$$

- сальдо експорту – імпорту ($З = E - I$);

$$З = E - I; \quad (8.2)$$

- реекспорт;
- реімпорт.

2. Показники інтеграції країни (підприємства) в світову економіку:

- експортна квота (EK) – це показник, що характеризує значимість експорту для економіки (промисловості, галузі, підприємства, видів продукції):

$$EK = \frac{E}{ВВП(Q_p)} \cdot 100, \quad (8.3)$$

де $ВВП$ – вартість валового внутрішнього продукту;

Q_p – обсяг реалізованої продукції.

- імпортна квота (IK) характеризує значимість експорту для економіки країни, галузі, підприємства:

$$IK = \frac{I}{ВВП(Q_p)} \cdot 100; \quad (8.4)$$

- зовнішньоторговельна квота ($ЗК$) характеризує відкритість економіки країни, галузі, підприємства:

$$ЗК = \frac{(E + I) / 2}{ВВП(Q_p)} \cdot 100; \quad (8.5)$$

3. Показники динаміки зовнішньоекономічних зв'язків:

- темпи росту експорту (імпорту) на душу населення;
- темпи приросту експорту (імпорту) на душу населення;
- темпи росту (приросту) експорту (імпорту, зовнішньоторговельного обігу);
- коефіцієнт випередження (відставання) темпів росту експорту (імпорту) над темпами росту ВВП;
- коефіцієнт еластичності (залежності) приросту експорту (імпорту) на душу населення від приросту ВВП на душу населення:

$$KE = \frac{T_{\text{пр}E(I)}}{T_{\text{прВВП}}}, \quad (8.6)$$

де $T_{\text{пр}E(I)}$ і $T_{\text{прВВП}}$ – відповідно темпи приросту експорту (імпорту) на душу населення й ВВП на душу населення.

4. Показники структури зовнішньоекономічних зв'язків:
 - географічна структура – це розподіл зовнішньоекономічних операцій у групах країн і регіонах;
 - товарна структура – розподіл експорту й імпорту за основними товарними позиціями.
5. Показники результативності ЗЕД:
 - платіжний баланс;
 - експорт на душу населення;
 - імпорт на душу населення;
 - зовнішньоторговельний обіг на душу населення;
 - іноземні інвестиції на душу населення;
 - зовнішній борг країни.

Отже, *зовнішньоекономічна діяльність* – це сукупність відносин суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарювання, побудованих на принципах взаємної вигоди, еквівалентного обміну і дотримання положень міжнародного права.

8.2. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності: поняття, принципи та суб'єкти

Державне регулювання ЗЕД передбачає створення певних умов та механізмів для ефективного розвитку відносин суб'єктів господарювання.

Цілі державного регулювання ЗЕД:

- забезпечення збалансованості економіки та рівноваги внутрішнього ринку;
- стимулювання прогресивних структурних змін в економіці;
- створення найсприятливіших умов для залучення економіки України в систему світового поділу праці та її наближення до ринкових структур зарубіжних країн;
- захист економічних інтересів суб'єктів ЗЕД;
- створення рівних можливостей для всіх суб'єктів зовнішньоекономічних відносин незалежно від форм власності;

– заохочення до конкуренції та ліквідації монополізму.

Види державного регулювання ЗЕД наведено в табл. 8.2.

Таблиця 8.2

**ВИДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Класифікаційна ознака	Види державного регулювання ЗЕД
За рівнем впливу	- міжнародне (наднаціональне); - загальнодержавне (національне); - територіальне (регіональне)
За формою впливу	- адміністративне; - економічне
За способом впливу	- пряме; - непряме
За сферою впливу	- антимонopolьне; - валютне; - фінансово-кредитне; - митне; - податкове; - амортизаційне; - інноваційне; - інвестиційне; - інформаційне; - нормативне

Принципи державного регулювання ЗЕД:

- 1) адекватності національним інтересам та забезпеченню економічної безпеки країни;
- 2) врахування вимог сучасного світового розвитку, поділу праці, глобалізаційних процесів;
- 3) формування нової моделі зовнішньоекономічного розвитку, зорієнтованої на європейську інтеграцію, набуття повноправного членства в ЄС;
- 4) забезпечення, відповідно до світових стандартів і критеріїв, оптимальних параметрів відкритості національної економіки;
- 5) паритетності у відносинах з іншими державами;
- 6) демократизації, демонополізації та деідеологізації зовнішньоекономічних зв'язків;
- 7) підтримки експортного виробництва на основі критеріїв ефективності та конкурентоспроможності.

Суб'єктами державного регулювання ЗЕД є:

- держава;
- недержавні органи управління економікою (товарні, фондові, валютні біржі, торговельні палати, асоціації, спілки тощо), які діють на основі статутних документів;
- безпосередньо суб'єкти ЗЕД (підприємства, фірми, організації);
- міждержавні та міжрегіональні органи регулювання ЗЕД (СОТ, ГАТТ, ЄБРР, МВФ).

До **органів державного регулювання ЗЕД** належать:

- Верховна Рада України, яка, крім прийняття, зміни, скасування законів, затверджує головні напрями зовнішньоекономічної політики держави;
- Кабінет Міністрів України – вживає заходи щодо реалізації, координації ЗЕД; укладає міжурядові договори, забезпечує їхнє виконання; формує платіжний баланс, зведений валютний план держави;
- Національний банк України здійснює зберігання та використання золотовалютного резерву та інших коштовностей, регулює курс національної валюти до грошових одиниць інших держав, виконує облікові та представницькі функції;
- Міністерство економічного розвитку та торгівлі забезпечує проведення єдиної зовнішньоекономічної політики, здійснює заходи нетарифного регулювання, проводить антидемпінгові розслідування тощо;
- Міністерство доходів та зборів забезпечує митний контроль;
- Антимонопольний комітет виконує функції регулювання та контролю відповідно до своїх повноважень.

До територіальних органів державного регулювання ЗЕД належать місцеві Ради народних депутатів та їхні виконавчі й розпорядчі органи, а також територіальні підрозділи органів державного регулювання ЗЕД. Місцеві Ради народних депутатів та їхні виконавчі органи можуть виконувати свої зовнішньоекономічні функції лише через створені ними зовнішньоекономічні організації, які мають статус юридичної особи, і лише щодо суб'єктів підприємництва, розміщених на їхній території.

8.3. Методи та засоби державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності

ЗЕД за своєю суттю є господарською діяльністю, тобто для неї характерні такі загальні **методи регулювання**:

- *метод автономних рішень суб'єктів господарювання* передбачає добровільний вступ у зовнішньоекономічні зв'язки; здійснення будь-яких видів ЗЕД і зовнішньоекономічних операцій, окрім заборонених законом; укладення зовнішньоекономічних договорів та визначення зобов'язань за ними в межах законодавства тощо;
- *метод владних приписів*, згідно з яким діяльність суб'єктів господарювання підпорядкована обов'язковим моделям правовідносин, визначеним законодавством;
- за допомогою *методу рекомендацій* держава регулює поведінку суб'єктів господарських відносин шляхом рекомендованих моделей відповідних правовідносин.

Регулювання ЗЕД в Україні здійснюють за допомогою законів, актів тарифного та нетарифного регулювання, економічних заходів оперативного регулювання (валютно-фінансових, кредитних та ін.), рішень недержавних органів управління економікою відповідно до їхніх статутних документів, договорів, що укладають суб'єкти ЗЕД.

ЗЕД регулюють за допомогою правових, адміністративних та економічних методів. Адміністративні та правові методи безпосередньо впливають на господарські відносини, а економічні – діють через ринковий механізм.

Правові методи передбачають застосування положень законодавчих актів України, що регулюють ЗЕД: Митного та Податкового кодексів України, законів України “Про зовнішньоекономічну діяльність”, “Про державне мито” тощо.

Адміністративними методами є реєстрація учасників, ембарго (цілковита заборона зовнішньоекономічних операцій), ліцензування, квотування, специфічні вимоги до товарів (маркування, упакування). Їх найдоцільніше застосовувати за умов економічної нестабільності, зростання дефіциту та інфляції. Ними користуються, зазвичай, протягом короткого терміну з метою захисту економіки країни або її відродження через мобілізацію та оптимальне використання ресурсів.

До них належать ембарго (цілковита заборона ЗЕД), ліцензування, квотування, специфічні вимоги до товару та ін.

Економічні методи передбачають застосування митних тарифів, зборів, імпорتنих депозитів (у галузі імпорту), пільгових кредитів експортерам, гарантій, субсидій, звільнень від сплати податків тощо (у галузі експорту).

Засоби регулювання ЗЕД поділяють на тарифні та нетарифні.

Тарифне регулювання ЗЕД (рис. 8.2) передбачає застосування митних тарифів з метою отримання додаткових фінансових ресурсів, а також регулювання зовнішньоекономічних потоків. Головною проблемою введення тарифного регулювання є правильне визначення величини митного тарифу.

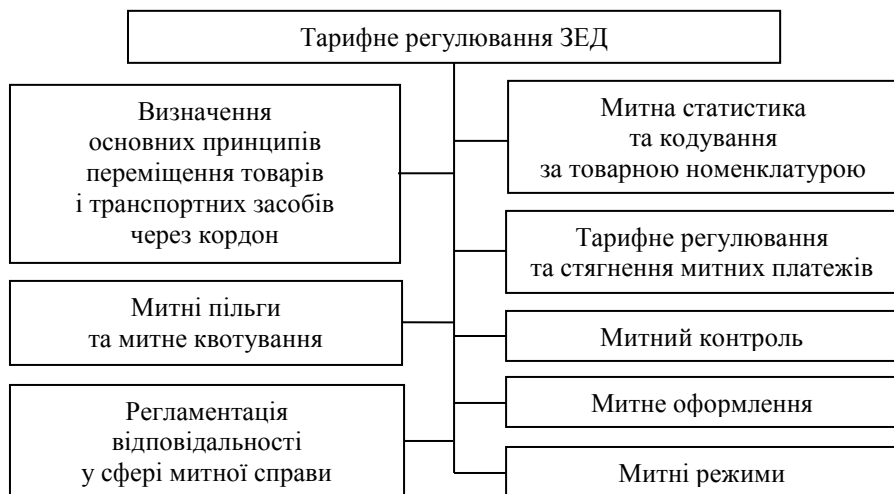

Рис. 8.2. Засоби тарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності

Нетарифне регулювання (рис. 8.3) передбачає застосування імпорتنих та експортних субсидій, експортного податку, податку на іноземні товари, прихованого субсидіювання, імпорتنих та експортних квот, ліцензування тощо.

Форми державного регулювання ЗЕД мають свій чітко визначений предмет регулювання:

- *Реєстрацію суб'єктів ЗЕД здійснюють з метою координації її видів та контролю за розвитком форм цієї діяльності в державі та за окремими територіями;*

Нетарифне регулювання	<i>Кількісні обмеження експорту та імпорту</i> ✓ Ліцензування (індивідуальна та генеральна ліцензія); ✓ Контингентування (індивідуальне та глобальне); ✓ «Добровільне» обмеження експорту
	<i>Фінансові засоби</i> ✓ Субсидіювання (пряме і непряме (податкові пільги, знижки, кредитування, відшкодування витрат, система компенсаційного фінансування); ✓ Імпортний депозит; ✓ Пріоритетна система розміщення державних замовлень
	<i>Валютні засоби</i> ✓ Механізм валютних курсів і валютний демпінг; ✓ Валютні обмеження і валютна блокада; ✓ Система множинності валютних курсів і подвійний валютний ринок
	<i>Податкові засоби</i> ✓ Податки, які стягують на кордоні (спеціальні імпорتنі податки, митні збори тощо) ✓ Внутрішні податки
	<i>Технічні засоби</i> ✓ Стандарти щодо норм охорони здоров'я і вимог безпеки; ✓ Промислові стандарти; ✓ Фармацевтичні стандарти; ✓ Вимоги до маркування та упаковки; ✓ Вимоги до документів; ✓ Адміністративні формальності; ✓ Система вимірювання; ✓ Екологічні норми
	<i>Спеціальні засоби</i> ✓ Спеціальне мито; ✓ Антидемпінгове мито; ✓ Компенсаційне мито

Рис. 8.3. Засоби нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності

- *Квотування і ліцензування експортно-імпортних товарів* вводять з метою встановлення раціональної структури та захисту внутрішнього ринку;
- *Індикативний план економічного і соціального розвитку* України містить розділ “Зовнішньоекономічна діяльність”, в якому розробляють заходи щодо розвитку зовнішнього ринку, розвитку спільних підприємств, використання іноземних інвестицій та кредитів;
- *Регулювання взаємних поставок найважливіших видів продукції* здійснюють на основі урядових узгоджень про економічне співробітництво між державами на принципах взаємовигідного обміну;
- *Митне регулювання* ЗЕД здійснюють згідно із Митним кодексом України;
- *Встановлення умов використання валюти*, отриманої суб’єктами господарювання від зовнішньоекономічних операцій;
- *Страхування зовнішньоекономічних операцій* здійснюють комерційні страхові компанії, а також інші суб’єкти ЗЕД, статутний предмет діяльності яких передбачає страхові операції;
- *Оподаткування суб’єктів ЗЕД* спрямоване на заохочення експорту продукції;
- З метою підтримки ЗЕД уповноважені державні банки здійснюють *державне кредитування її суб’єктів*.

8.4. Поняття зовнішньоекономічної політики та особливості її реалізації

Зовнішньоекономічна політика держави визначає державне регулювання ЗЕД. *Зовнішньоекономічна політика* (ЗЕП) – це політика держави, яку проводять з метою врегулювання платіжного балансу завдяки торговельній політиці.

Мета ЗЕП – це покращення становища країни у світовому господарстві, участь у міжнародному поділі праці, підтримка вітчизняних товаровиробників на світових ринках і ринках третіх країн та їхній захист на внутрішньому ринку. **Головне завдання ЗЕП** –

це створення сприятливих зовнішньоекономічних умов для розширеного відтворення всередині країни.

Ознаки ЗЕП:

- визначення і реалізація цілей ЗЕП;
- визначення національних інтересів держави та узгодження цих інтересів з інтересами інших держав;
- організаційно-інституціональне й концептуальне забезпечення ЗЕП.

ЗЕП здійснюють у двох **формах**:

- **протекціонізм** (лат. *protectionis* – заступництво, захист) означає політику захисту вітчизняного виробника від іноземних конкурентів;
- **лібералізм** (лат. *liberalis* – вільний) передбачає відкрити зовнішньоторговельну політику без торговельних бар'єрів (табл. 8.3).

Таблиця 8.3

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ФОРМ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Форма ЗЕП	Переваги	Недоліки
Протекціонізм	– Урівноважує торговельний баланс; – захищає від демпінгу; – захищає молоді галузі; – стимулює зростання виробництва; – збільшує зайнятість; – збільшує доходи державного бюджету; – забезпечує економічну безпеку країни	– Не використовують переваги міжнародного ринку праці; – виробництво відстає від НТП; – зростають ціни; – зменшується вибір товарів; – зменшується конкуренція та збільшується монополія; – знижується підприємницька ініціатива; – скорочується експорт і погіршується платіжний баланс
Лібералізм	– Стимулює конкуренцію; – зменшує монополізм національних фірм; – знижує витрати виробництва; – збільшує вибір споживача	– Країна не захищена від демпінгу; – країну наповнюють товарами, які нав'язують споживачам; – здійснюють збут неякісних або застарілих товарів

На вибір ЗЕП впливає ступінь конкурентоспроможності національної продукції, а також стан зовнішньоекономічного балансу. Уряд будь-якої країни повинен виважено здійснювати ЗЕП, сприяти виготовленню продукції національним виробником, насамперед виважено формувати споживчий ринок.

Основні принципи побудови сучасної системи ЗЕП:

- рівноправність;
- відкритість;
- незалежність;
- визнання пріоритету міжнародних договорів.

Набір інструментів зовнішньоекономічної політики – це засоби щодо стимулювання експортерів (кредитування експорту; пільги митні та податкові щодо експортерів; субсидіювання та державні гарантії під експортні поставки), імпортні або експортні обмеження (митні тарифи, квоти, антидемпінгові розслідування, встановлення технологічних та екологічних нормативів та стандартів), засоби щодо залучення або обмеження доступу іноземних інвестицій в економіку країни, зміна торговельних мит, членство в міжнародних організаціях, створення особистих митних режимів або преференцій, митні союзи.

8.5. Платіжний баланс у системі державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності

Підчас аналізу ЗЕД, окрім зазначених вище показників використовують звітні документи, найважливішим з яких є платіжний баланс.

Платіжний баланс – це статистичний звіт про результати ЗЕД країни за певний період, який містить систематизований запис усіх міжнародних операцій резидентів країни з нерезидентами і характеризує співвідношення між валютними надходженнями в країну та платежами за її межами.

За економічним змістом розрізняють баланс:

- ***на певну дату*** – існує у вигляді співвідношення платежів та надходжень, які щодня постійно змінюються;
- ***за певний період*** (місяць, квартал, рік) – складають на основі статистичних показників при здійсненні за цей період зовнішньоекономічні дії і дає змогу аналізувати зміни в

міжнародних економічних зв'язках країни, масштабах і характері її участі у світовому господарстві.

Платіжний баланс складають у національній або іноземній валюті.

У платіжному балансі використовують принцип подвійного запису, кожна операція має дві складові:

- **кредит** – це відплив за кордон вартостей, за які мають надійти платежі у певну країну (збільшення пасивів, зменшення активів); приносять іноземну валюту;
- **дебет** – це приплив вартостей з-за кордону до певної країни, за які її резиденти мають платити за кордон (збільшення активів, зменшення зобов'язань); пов'язані з витратами іноземної валюти.

Загальна сума на дебеті повинна завжди бути рівною загальній сумі на кредиті.

Структура платіжного балансу:

1. **Торговельний баланс** – це співвідношення вартості експорту та імпорту.
2. **Баланс послуг та некомерційних платежів**, який складається із: експорту та імпорту послуг; доходів від закордонних інвестицій країни і доходів іноземних інвесторів на території України; односторонніх трансфертів, некомерційних платежів.
3. **Баланс руху капіталів і кредитів** характеризує рух капіталів як довгострокового, так і короткострокового характеру.

Сума перших двох розділів платіжного балансу формує поточний платіжний баланс (баланс поточних операцій).

Методологію складання платіжного балансу визначає міжнародний стандарт – “Керівництво з платіжного балансу”, який розробляє і періодично публікує МВФ. Однак платіжні баланси промислово розвинутих країн і країн, що розвиваються, суттєво відрізняються як за методикою складання, так і за змістом.

Згідно з методикою МВФ у платіжному балансі виокремлюють дві статті: **поточний рахунок** та **рахунок капіталу і фінансів**. Поточний рахунок відображає рух реальних ресурсів – товарів, послуг, доходів. Рахунок капіталу і фінансів відображає рух коштів, зобов'язань, вимог, що виникають між резидентами різних країн за взаємних розрахунків за товари, послуги, позики грошей, погашення боргів, інвестицій за кордоном. Типову структуру платіжного балансу, яку рекомендує МВФ, наведено у табл. 8.4.

Таблиця 8.4

ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС КРАЇНИ

Статті балансу	Надходження (кредит)	Платежі (дебет)	Сальдо
I. Поточний рахунок			
<i>А. Товари і послуги</i>			Баланс товарів і послуг
1. Товари			Торговельний баланс
2. Послуги (нефакторні)			Баланс послуг
2.1. Транспортні			
2.2. Туризм			
2.3. Послуги зв'язку			
2.4. Будівельні			
2.5. Страхові			
2.6. Фінансові			
2.7. Інформаційні та інші			
<i>Б. Доходи від факторних послуг</i>			Чистий зовнішній дохід
1. Оплата праці			
2. Доходи від інвестицій			
<i>В. Поточні перекази</i>			Чисті поточні перекази
II. Рахунок капіталу і фінансів			
<i>А. Рахунок капіталу</i>			
1. Перекази капіталу			
2. Придбання/продаж нефінансових активів			
<i>Б. Фінансовий рахунок</i>			
1. Прямі інвестиції			Чисті прямі іноземні інвестиції
1.1. За кордоном			
1.2. В економіку країни			
2. Портфельні інвестиції			
2.1. Активи			
2.2. Зобов'язання			
3. Інші інвестиції			
3.1. Активи			
3.2. Зобов'язання			
4. Резервні активи			Баланс офіційних розрахунків
4.1. Монетарне золото			
4.2. Спеціальні права запозичення			
4.3. Резервна позиція МВФ			
4.4. Іноземна валюта			
Статистичні розбіжності			
Баланс			

Відповідно до принципів побудови платіжного балансу, він завжди збалансований. Поняття **активного** (додатне сальдо) і **пасивного** (від'ємне сальдо) застосовують *лише до окремих статей балансу*. Від сальдо платіжного балансу залежить багато макроекономічних показників; він є індикатором стану національної економіки, її розвитку, ефективності використання експортного потенціалу країни тощо.

Платіжний баланс будь-якої країни підлягає процесу безперервної правки, необхідність якої пояснюють *впливом різних економічних чинників на платіжний баланс*, таких як:

- нерівномірність економічного і політичного розвитку країн, міжнародна конкуренція;
- циклічні коливання економіки;
- зростання закордонних державних витрат, пов'язаних із мілітаризацією економіки і військовими витратами;
- посилення міжнародної фінансової взаємозалежності;
- зміни в міжнародній торгівлі;
- вплив валютно-фінансових чинників;
- негативний вплив інфляції;
- торговельно-політична дискримінація певних країн;
- надзвичайні обставини – неврожай, стихійні лиха, катастрофи.

Підчас визначення сальдо платіжного балансу його статті можна поділити на:

- **основні** – операції, що впливають на сальдо балансу і володіють відносною самостійністю: поточні операції і рух довгострокових капіталів;
- **балансуючі** – операції, які не є самостійними або мають обмежену самостійність; вони характеризують методи і джерела погашення сальдо платіжного балансу і включають рух валютних резервів; зміни короткострокових активів, окремі види іноземної допомоги, кредити міжнародних валютно-кредитних операцій тощо.

За перевищення платежів над надходженнями за основними статтями балансу виникає проблема погашення дефіциту, спричинена балансуючими статтями, які характеризують джерела і методи врегулювання платіжного балансу.

До *загальноекономічних методів регулювання платіжного балансу*, спрямованих на ліквідацію його дефіциту, належать:

- *дефляційна політика*, спрямована на зниження інфляції і стабілізацію економіки через стримування бюджетних витрат та сукупне скорочення грошової маси;
- *фінансова та грошово-кредитна політика* – бюджетні субсидії експортерам; протекціонізм шляхом підвищення імпортного мита, пільгові податки для експортерів та іноземних інвесторів, валютні обмеження тощо.

До **традиційних методів балансування** можна зачислити:

- міжнародні кредити;
- імпорт іноземних капіталів;
- міждержавні позички.

Одним з методів покриття дефіциту платіжного балансу є взаємне короткострокове кредитування в національній валюті центральними банками згідно з угодою “своп”. Це тимчасові методи балансування, оскільки країни-боржники зобов’язані виплачувати відсотки і дивіденди, а також суму основного боргу. Допоміжним засобом балансування є реалізація іноземних та національних цінних паперів на іноземну валюту.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. *Зовнішньоекономічні зв'язки – це:*

- а) політика держави, що провадять з метою врегулювання платіжного балансу завдяки торговельній політиці;
- б) комплексна система різноманітних форм міжнародного співробітництва держав і їхніх суб'єктів у всіх галузях економіки;
- в) діяльність у сфері зовнішньої торгівлі, міграції капіталів і робочої сили, науково-технічного співробітництва, охорони навколишнього середовища тощо, що заснована на взаємовигідних економічних відносинах;
- г) правильної відповіді немає.

2. *Зовнішньоекономічна діяльність – це:*

- а) політика держави, що провадять з метою врегулювання платіжного балансу завдяки торговельній політиці;
- б) комплексна система різноманітних форм міжнародного співробітництва держав і їхніх суб'єктів у всіх галузях економіки;
- в) діяльність у сфері зовнішньої торгівлі, міграції капіталів і робочої сили, науково-технічного співробітництва, охорони навколишнього середовища тощо, що заснована на взаємовигідних економічних відносинах;
- г) правильної відповіді немає.

3. *Експорт, імпорт і транзит – це:*

- а) форми ЗЕД;
- б) види ЗЕД;
- в) елементи ЗЕД;
- г) суб'єкти ЗЕД.

4. *За структурною ознакою виділяють такий вид ЗЕД:*

- а) кредитування;
- б) транзит;
- в) імпорт;
- г) правильної відповіді немає.

5. *Якого принципу ЗЕД не існує:*

- а) Принцип юридичної рівності й недискримінації;
- б) Принцип захисту інтересів суб'єктів ЗЕД;
- в) Принцип верховенства закону України;

г) Принцип застосування демпінгу підчас ввезення та вивезення товарів?

6. Який показник ЗЕД визначають формулою $\frac{(E + I) / 2}{ВВП(Q_p)} \cdot 100$:

- а) експортну квоту;
- б) імпорتنу квоту;
- в) зовнішньоторговельну квоту;
- г) зовнішньоторговельний обіг?

7. Який показник ЗЕД визначають формулою $\frac{T_{\text{пр}E(I)}}{T_{\text{прВВП}}}$:

- а) коефіцієнт еластичності приросту експорту (імпорту) на душу населення від приросту ВВП на душу населення;
- б) темпи приросту експорту (імпорту);
- в) коефіцієнт випередження (відставання) темпів росту експорту (імпорту) над темпами росту ВВП;
- г) зовнішньоторговельну квоту?

8. Вкажіть цілі державного регулювання:

- а) забезпечення рівноваги зовнішнього ринку;
- б) захист економічних інтересів суб'єктів ЗЕД;
- в) створення різних можливостей для всіх суб'єктів зовнішньоекономічних відносин незалежно від форм власності;
- г) паритетність у відносинах з іншими державами.

9. За формою впливу виокремлюють такий вид державного регулювання ЗЕД:

- а) економічне;
- б) міжнародне;
- в) пряме;
- г) нормативне.

10. За формою впливу виокремлюють такий вид державного регулювання ЗЕД:

- а) економічне;
- б) міжнародне;
- в) пряме;
- г) нормативне.

11. *Хто визначає головні напрями зовнішньоекономічної політики держави:*

- а) Президент України;
- б) Верховна Рада України;
- в) Кабінет Міністрів України;
- г) Міністерство економічного розвитку та торгівлі?

12. *Якого методу державного регулювання ЗЕД не існує:*

- а) адміністративного;
- б) економічного;
- в) правового;
- г) міжнародного?

13. *Митне оформлення – це метод:*

- а) тарифного регулювання;
- б) нетарифного регулювання;
- в) комбінованого регулювання;
- г) правильної відповіді немає.

14. *Не належить до форм державного регулювання ЗЕД:*

- а) квотування і ліцензування експортно-імпортних товарів;
- б) регулювання взаємних поставок найважливіших видів продукції;
- в) страхування зовнішньоекономічних операцій;
- г) митний контроль.

15. *Зовнішньоекономічна політика – це:*

- а) політика держави, що проводять з метою врегулювання платіжного балансу завдяки торговельній політиці;
- б) комплексна система різноманітних форм міжнародного співробітництва держав і їхніх суб'єктів у всіх галузях економіки;
- в) діяльність у сфері зовнішньої торгівлі, міграції капіталів і робочої сили, науково-технічного співробітництва, охорони навколишнього середовища тощо, що заснована на взаємовигідних економічних відносинах;
- г) правильної відповіді немає.

16. *Створення сприятливих зовнішньоекономічних умов для розширеного відтворення всередині країни – це:*

- а) принцип зовнішньоекономічної політики;
- б) завдання зовнішньоекономічної політики;
- в) форма зовнішньоекономічної політики;
- г) об'єкт зовнішньоекономічної політики.

17. До принципів побудови сучасної системи зовнішньоекономічної політики не належить:

- а) рівноправність;
- б) визнання пріоритету міжнародних договорів;
- в) незалежність;
- г) узгодження національних інтересів з інтересами інших держав.

18. До переваг протекціонізму належить:

- а) зниження витрат виробництва;
- б) урівноваження торговельного балансу;
- в) стимулювання конкуренції;
- г) збільшення вибору споживача.

19. Недоліком застосування лібералізму як форми зовнішньоекономічної політики є:

- а) відставання виробництва від НТП;
- б) зниження підприємницької ініціативи;
- в) зростання цін;
- г) збут неякісних або застарілих товарів.

20. Операції, які не є самостійними або мають обмежену самостійність, вказують у таких статтях платіжного балансу:

- а) основних;
- б) додаткових;
- в) балансуєчих;
- г) обмежувальних.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : станом на 12 червня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
2. Господарський Кодекс України: станом на 01 лютого 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум.: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
3. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України станом на 16 квітня 1991 року № 959-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
4. Бодров В. Г. Державне регулювання економіки та економічна політика : [навч. посіб.] / В. Г. Бодров, О. М. Сафронова, Н. І. Балдич. – К. : Академвидав, 2010. – С. 371–401.
5. Барінов В. В. Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / В. В. Барінов, Г. І. Скорик. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. – С. 199–218.
6. Ковтун О. І. Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / О. І. Ковтун. – Львів : Новий Світ – 2000, 2006. – С. 287–303.
7. Михасюк І. Державне регулювання економіки : підручник / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка, З. Залога. – К. : Атіка, Ельга-Н, 2000. – С. 243–259.
8. Практикум з державного регулювання економіки : [навч. посіб.] / [А. Ф. Мельник, А. Ю. Васіна, О. П. Дудкіна та ін.] ; за ред. А. Ф. Мельник. – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – С. 216–230.
9. Стеченко Д. М. Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / Д. М. Стеченко. – К. : МАУП, 2000. – С. 122–123.
10. Третяк Г. С. Державне регулювання економіки та економічна політика: [навч. посіб.] / Г. С. Третяк, К. М. Бліщук. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. – С. 88–97.
11. Швайка Л. А. Державне регулювання економіки : підручник / Л. А. Швайка. – К. : Знання, 2008. – С. 338–362.

Тема 9

Державне регулювання інвестиційної та інноваційної діяльності

- 9.1. Поняття інвестицій і роль держави в інвестиційному процесі
- 9.2. Система державного регулювання інвестиційної діяльності
- 9.3. Показники економічної ефективності інвестицій
- 9.4. Державне регулювання інноваційних процесів

ТЕРМІНИ

*Державне регулювання
інвестиційної діяльності*

- методи
- поняття
- стратегії
- форми

*Інвестиційна політика
держави*

- елементи
- завдання
- функції
- цілі

Інвестиційний клімат

Інвестиційний процес

- мета
- поняття
- суб'єкти

Інвестиції

- види

- поняття

Інноваційна політика держави

- засоби
- поняття
- форми

Інноваційний процес

- етапи
- поняття
- форми

Інновації

- види
- поняття

*Показники економічної
ефективності інвестицій*

- види
- поняття

Цінності

9.1. Поняття інвестицій і роль держави в інвестиційному процесі

У сучасному розумінні *інвестиції* – це всі види фінансових, матеріальних і інших цінностей, що вкладають інвестори в об'єкти підприємництва й інші види діяльності з метою отримання доходу.

Найчіткішим є визначення інвестицій у Законі України “Про інвестиційну діяльність” (стаття 1): це – усі види майнових і інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької й інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток або досягається соціальний ефект (рис. 8.1).

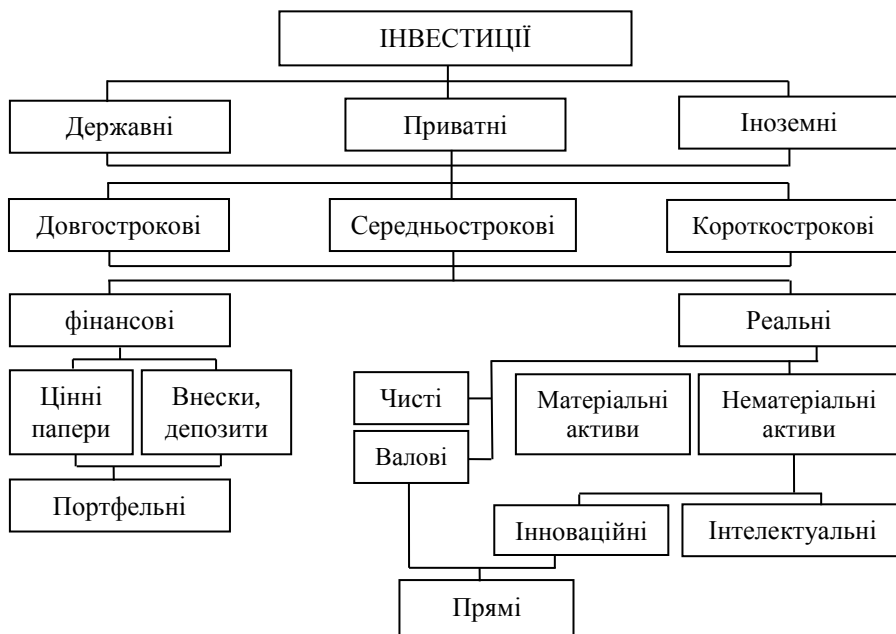

Рис. 8.1. Види інвестицій

Під *цінностями* або *засобами обміну* маються на увазі:

- кошти, цільові банківські вклади, паї, акції й інші цінні папери;
- рухоме і нерухоме майно;

- майнові права, пов'язані з авторським правом, досвідом і іншими видами інтелектуальних цінностей;
- сукупність технічних, технологічних, комерційних і інших знань, оформлених у виді технічної документації, навичок і виробничого досвіду, необхідного для організації того або іншого виду виробництва, проте не запатентованого (“ноу-хау”);
- права користування землею, водою, ресурсами, будинками, спорудами, устаткуванням, а також інші майнові права;
- інші цінності.

Основні характеристики інвестицій:

1. Інвестиції як об'єкт економічного управління. Сутність інвестицій безпосередньо пов'язана з економічною сферою її прояву, а інвестиційний процес є об'єктом економічного управління як на мікро-, так і на макрорівні будь-яких економічних систем, виступаючи носієм переважно економічних характеристик і економічних інтересів.

2. Інвестиції як форма залучення заощаджень в економічний процес. Цей зв'язок визначається сутнісною природою капіталу як економічного ресурсу, призначеного до інвестування. Проте частина грошового або іншого капіталу через вимоги ліквідності є формою страхового резерву, що забезпечує ритмічність господарської діяльності, платоспроможність і т. п., зберігаючи пасивну форму. Інвестиції ж, на противагу цьому, слід розглядати як найактивнішу форму використання накопиченого капіталу.

3. Інвестиції як форма використання накопиченого капіталу. В інвестиційному процесі кожна з форм накопиченого капіталу має свій діапазон можливостей і специфіку механізмів конкретного використання. Капітал у всіх його формах, що використовують в інвестиційному процесі, може бути задіяним передусім у виробничій діяльності підприємства. При цьому у процесі виробництва продукції інвестиційний капітал використовують у комплексі з іншими економічними ресурсами (чинниками виробництва).

4. Інвестиції як альтернативна можливість вкладення капіталу в будь-які об'єкти господарської діяльності. Підприємство самостійно і цілеспрямовано вкладає капітал у формування майна підприємства, призначеного для здійснення різних форм його господарської діяльності та виробництва різної продукції. У комбінації з іншими

чинниками виробництва інвестиційний капітал можуть використати для випуску як продукції споживацького призначення, так і капітальних товарів у формі засобів і предметів праці.

5. Інвестиції як джерело генерації ефекту від підприємницької діяльності. Метою здійснення інвестиційного процесу є досягнення конкретного бажаного ефекту, який може носити як економічний, так і позаекономічний характер (соціальний, екологічний та інші види ефекту).

6. Інвестиції як об'єкт ринкових відносин. Попит на інвестиційні ресурси формують учасники економічного процесу, що здійснюють підприємницьку діяльність, а пропозицію – підприємства-виробники капітальних товарів, власники нерухомості, власники нематеріальних активів, емітенти, різноманітні фінансові інститути. Ціну на інвестиційні ресурси у системі ринкових відносин формують з урахуванням їхньої інвестиційної привабливості під впливом попиту і пропозиції.

7. Інвестиції як об'єкт власності і розпорядження. Якщо на первинному етапі інвестування капіталу поняття власності і права розпорядження нею пов'язані з одним і тим же суб'єктом, то в процесі подальшого економічного розвитку відбувається поступовий їхній розподіл. Капітал, що інвестується, як об'єкт власності може виступати носієм всіх форм цієї власності – індивідуальної приватної, колективної приватної, муніципальної, загальнодержавної тощо.

8. Інвестиції як носій чинника ризику. Здійснюючи інвестиції, інвестор завжди повинен усвідомлено іти на економічний ризик, пов'язаний з можливим зниженням або неотриманням суми очікуваного інвестиційного доходу, а також можливої втрати (часткової або повної) інвестованого капіталу. Рівень ризику інвестицій прямо залежить від рівня очікуваної їхньої прибутковості.

9. Інвестиції як носій чинника ліквідності. Ліквідність інвестицій забезпечує вивільнення капіталу, вкладеного у різноманітні об'єкти та інструменти при виникненні несприятливих економічних та інших умов його використання у певній сфері підприємницької діяльності, в окремому сегменті ринку або у регіоні.

Інвестиційний процес – це об'єкт інституційного впливу з боку держави, спрямований на залучення інвестиційних ресурсів в цілях отримання інвесторами прибутку або досягнення іншого корисного ефекту, а також реалізацію державних інтересів з забезпечення

стійкого економічного зростання і раціональних структурних пропорцій національного господарства (рис. 8.2).

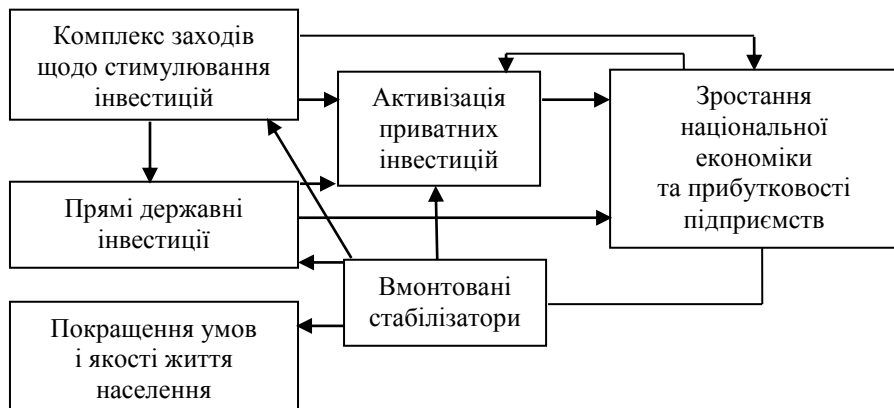

Рис. 8.2. Взаємозв'язок інвестиційного процесу і зростання економіки

Головна мета інвестиційного процесу – це вкладення капіталу в найпривабливіші об'єкти з метою отримання максимального прибутку або досягнення соціального чи будь-якого іншого корисного для інвестора ефекту.

До основних **суб'єктів інвестиційного процесу** в національній економіці належать: держава; населення; підприємства, що діють; банки й інші фінансові інститути; іноземні інвестори.

Особливим учасником інвестиційних процесів слугує **держава**. Вона на цьому терені виконує дві найважливіші функції в національній економіці. Перша функція держави – це функція *арбітра*, що задає “правила гри” і контролює (або не контролює) їхнє виконання. Друга, не менш важлива роль держави в інвестиційних процесах, – це його участь як *інвестора*, тобто фактично *гравця*.

Інвестиційна політика – це сукупність дій економічних агентів із забезпечення умов простого і розширеного відтворення капітальних ресурсів у регіоні або в державі загалом, а сутність інвестиційної політики полягає в забезпеченні відтворення основних фондів виробничих і невиробничих галузей, їхньому розширенні і модернізації.

Необхідність провадження державою ефективної інвестиційної політики зумовлена ускладненням соціально-інституційної структури суспільства та її винятковою роллю у забезпеченні нормального перебігу соціально-економічних процесів (табл. 8.1).

Таблиця 8.1

ЦІЛІ ТА ЗАВДАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Мета інвестиційної політики	Завдання інвестиційної політики
<i>Формування прогресивної структури і підвищення конкурентоспроможності економіки країни, її окремих галузей і підприємств</i>	Забезпечення державної підтримки інвестиційної діяльності галузей, що є «точками» зростання економіки регіону
	Сприяння формуванню і розвитку асоціативних форм бізнесу, заснованого на міжгалузевих, міжрегіональних зв'язках
	Стимулювання інноваційної діяльності підприємств, пов'язаної з освоєнням наукоємної продукції, конкурентоспроможності на національному, світовому ринках
	Сприяння становленню сучасної інфраструктури інвестиційного ринку, ефективних ринкових механізмів міжгалузевого переливу капіталу
	Створення умов для розвитку системи консалтингових послуг і інформаційних комунікацій
<i>Розвиток соціальної сфери і зростання її внеску в збільшення економічного потенціалу країни</i>	Забезпечення фінансової стійкості соціальної сфери
	Стимулювання інноваційних процесів у соціальній сфері
	Сприяння процесам інтеграції науково-дослідницьких організацій (вузів, НДІ) з бізнес-структурами, що реалізують креативний потенціал
<i>Підвищення рівня інтеграції національної економіки у світовий простір</i>	Сприяння процесам формування стійких, довготривалих коопераційних міжрегіональних і зовнішньоекономічних зв'язків підприємств
	Сприяння процесам інтеграції в національний і світовий освітній і науковий простір організацій, що реалізують креативний потенціал

Характер інвестиційної політики визначає сила державного втручання в економічні процеси, ступінь взаємозв'язку цієї політики з іншими державними інститутами, до яких належить податкова, фінансово-кредитна, амортизаційна, ліцензійна і цінова політика, політика доходів і зайнятості, залучення іноземних інвестицій, а також правове поле і загальний адміністративний устрій.

Базовий склад **елементів державної інвестиційної політики**:

- цілі і завдання політики;

- основні очікувані ефекти від її реалізації;
- склад пріоритетних сфер і об'єктів інвестування;
- принципи формування та реалізації інвестиційної політики, зокрема принципи взаємодії держави з іншими учасниками інвестування.

Відповідно, базовими функціями державної інвестиційної політики, що традиційно виокремлюють підчас розгляду проблемних аспектів її формування та реалізації, є:

- експертиза інвестиційних проектів;
- формування переліку інвестиційних проектів і визначення пріоритетів для їхнього залучення до різноманітних державних програм;
- формування сприятливого іміджу держави на світовому ринку капіталу;
- розробка й реалізація гарантійних і заставних механізмів підчас залучення інвестицій в пріоритетні проекти.

Чинники, що впливають на формування інвестиційної політики держави в сучасних умовах:

- необхідність забезпечення довгострокового економічного зростання високими темпами, вдосконалення структури економіки;
- очікування основних суб'єктів інвестиційної політики (підприємств і населення) та їхня схильність до заощаджень та інвестування;
- підвищення конкурентоспроможності країни на глобальному рівні;
- обороноспроможність;
- загальна економічна ситуація та стабільність в економіці;
- інвестиційний клімат (законодавство, ризики вкладень у країну і конкретні підприємства, імідж і репутація країни або підприємства як позичальника);
- рівень життя населення, обсяги споживання;
- рівень розвитку ринкової інфраструктури та екологічний чинник.

Однією з пріоритетних цілей інвестиційної політики держави є формування сприятливого інвестиційного клімату. **Інвестиційний клімат держави** — це сукупність політичних, правових, економічних

та соціальних умов, що забезпечують та сприяють інвестиційній діяльності вітчизняних та закордонних інвесторів.

Інвестиційний клімат розглядають на рівні держави, регіону, галузі, підприємства. На кожному з цих рівнів вирізняють п'ять груп чинників, під впливом яких формується інвестиційний клімат:

1. Рівень розвитку продуктивних сил та стан інвестиційного ринку.
2. Політична воля влади та правове поле держави (створення відповідної законодавчої та нормативної бази; досягнення стабільності національної грошової одиниці; рівень розвитку валютного регулювання; забезпечення привабливості об'єктів інвестування).
3. Стан фінансово-кредитної системи та діяльність фінансових посередників (рівень інвестиційної діяльності банків; рівень розвитку та функціонування парабанківської системи; інвестиційна політика НБУ).
4. Статус іноземного інвестора (режим іноземного інвестування; діяльність міжнародних фінансово-кредитних інституцій; наявність вільних економічних та офшорних зон).
5. Інвестиційна активність населення (відносини власності в державі; стан ринку нерухомості; виконання державної програми приватизації).

Інвестиційний клімат безпосередньо впливає на основні показники соціально-економічного розвитку країни. Позитивний інвестиційний клімат сприяє вирішенню соціальних проблем, забезпечує високий рівень зайнятості населення, дає змогу оновлювати виробництво, проводити модернізацію й нарощування основних фондів підприємств, впроваджувати новітні технології тощо.

9.2. Система державного регулювання інвестиційної діяльності

Державне регулювання інвестиційної діяльності здійснюють у різних правових формах із застосуванням різноманітних правових засобів. Згідно із частиною 1 статті 12 Закону України "Про інвестиційну діяльність", державне регулювання інвестиційної діяльності включає: управління державними інвестиціями; регулювання умов інвестиційної діяльності; контроль за здійсненням

інвестиційної діяльності всіма інвесторами та іншими учасниками інвестиційної діяльності.

Серед методів *управління державними інвестиціями* частина 2 статті 12 Закону України “Про інвестиційну діяльність” відзначає: планування, визначення умов і виконання конкретних дій по інвестуванню бюджетних і позабюджетних коштів (рис. 8.3).

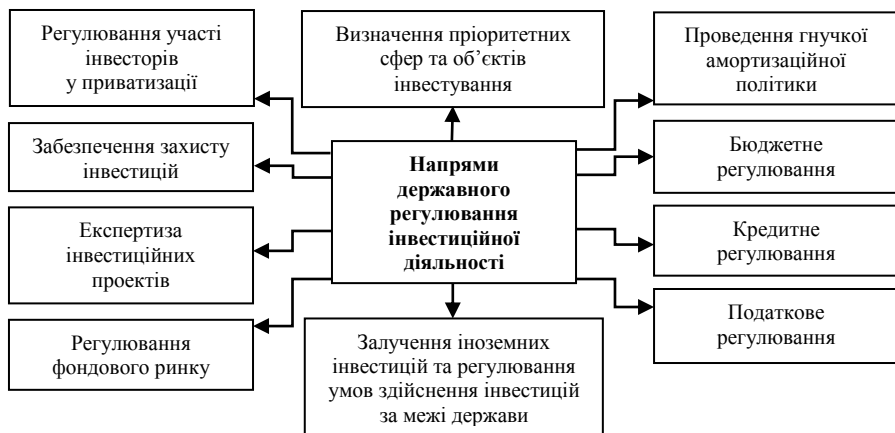

Рис. 8.3. Напрями державного регулювання інвестиційної діяльності

Державне регулювання інвестиційної діяльності, відповідно до частини 3 статті 12 Закону України “Про інвестиційну діяльність”, здійснюють шляхом: подання фінансової допомоги у вигляді дотацій, субсидій, субвенцій, бюджетних позик на розвиток окремих регіонів, галузей, виробництв; державних норм та стандартів; застосування заходів щодо розвитку та захисту економічної конкуренції; роздержавлення і приватизації власності; визначення умов користування землею, водою та іншими природними ресурсами; політики ціноутворення; проведення державної експертизи інвестиційних програм та проектів будівництва; інших заходів. Проте зазначені положення Закону не відображають повною мірою форми та засоби, що має застосовувати держава для активації інвестиційної діяльності, спрямованої на модернізацію реального сектору економіки та забезпечення сталого економічного розвитку.

Як організатор господарського життя в суспільстві, у тім числі його складової – сфери інвестування, держава застосовує такі форми (рис. 8.4):

- *нормативне регулювання* – встановлення правил організації та здійснення інвестування в Україні за участю суб'єктів, що функціонують на базі будь-яких форм власності;
- *поточне управління сферою інвестування* (видача дозволів і ліцензій, реєстрація іноземних інвестицій чи окремих видів договорів інвестиційного характеру, проведення державної експертизи інвестиційних проектів);
- *контроль* (перевірка відповідності діяльності інвесторів, виконавців та інших учасників інвестиційних відносин встановленим правилам, нормам і нормативам, виявлення правопорушень та застосування до порушників заходів впливу з метою усунення негативних наслідків неправомірної поведінки та відновлення попереднього – до вчинення правопорушення – стану інвестиційних відносин);
- *програмування та прогнозування* (залежно від сфери інвестування – державний сектор економіки чи інші сектори).

Державне регулювання інвестиційної діяльності здійснюють шляхом прямого (адміністративно-правового) та непрямого втручання в інвестиційну діяльність.

Правова база інвестиційної діяльності в Україні є доволі недосконалою, громіздкою та нестабільною. Сьогодні законодавчо-правова база щодо регулювання інвестицій налічує понад 100 різних нормативних документів (законів, указів, постанов, декретів, інструкцій тощо), окремі положення яких є неоднозначними і суперечливими, а зміни і доповнення до цієї бази нерідко погіршують умови діяльності іноземних інвесторів. Незважаючи на значну кількість нормативних актів, недосконалість законодавства сьогодні є однією з основних причин, які гальмують розвиток інвестиційної діяльності.

Організаційно-правові методи регулювання умов здійснення інвестиційної діяльності охоплюють: розроблення відповідного нормативного законодавства; розробку державних норм та стандартів в інвестиційній сфері; ліцензування інвестиційної діяльності; державну експертизу державних програм та проектів; антимонопольні

заходи; приватизацію і роздержавлення; умови використання землі та інших природних ресурсів.

Рис. 8.4. Форми державного регулювання інвестиційної діяльності

Економічні методи регулювання умов здійснення інвестиційної діяльності налічують: податковий механізм, амортизаційну політику, систему ціноутворення, надання фінансової допомоги.

У світовій практиці за рівнем і формами підтримки інвестиційної діяльності з боку держави прийнято вирізняти: державні стратегії активного втручання; децентралізованого регулювання; змішані. При цьому використовують специфічні методи державного забезпечення інвестиційної діяльності: методи створення інвестиційного клімату, а також методи стимулювання попиту і пропозиції на інвестиції.

Стратегія активного втручання в інвестиційну діяльність передбачає визнання державою інвестиційної діяльності переважачим чинником економічного зростання економіки різних країн і забезпечує провідну роль у визначенні масштабів, термінів і

пріоритетів інноваційного розвитку. При цьому держава не тільки опосередковано бере участь у реалізації інвестиційних програм, але й сприяє їхньому активному фінансовому забезпеченню.

Стратегію децентралізованого регулювання характеризує більш опосередкована участь держави в інвестиційному розвитку окремих організацій та суб'єктів господарювання. До форм опосередкованого впливу держави на інвестиційну діяльність можна зачислити: державне кредитування, державні позики, роздержавлення і приватизацію, податкове регулювання, амортизаційну політику, державний лізинг, ліцензування і квотування, антимонопольні заходи, стандартизацію та ін. Засоби непрямого впливу держава реалізує через свої інституції як учасник інвестиційного процесу.

Змішана стратегія поширена у країнах із потужним державним сектором, відносно якого держава проводить активну інвестиційну політику, пряме та непряме регулювання.

Що стосується приватного сектору, то переважаючою тут є стратегія децентралізованого регулювання, яку використовують у Франції, Швеції.

9.3. Показники економічної ефективності інвестицій

Показники економічної ефективності інвестицій можуть різнитися за такими ознаками: рівень цілей інвестора, характер і тимчасовий період урахування результатів і витрат, мета використання показників.

Серед показників економічної ефективності інвестицій залежно від рівня цілей інвестора, вирізняють показники народногосподарської, бюджетної і комерційної ефективності.

Показники народногосподарської ефективності враховують результати і витрати, які виходять за межі прямих фінансових інтересів учасників інвестиційних проектів.

Розрахунок показників народногосподарської ефективності здійснюють з урахуванням прямих, супутніх, поєднаних та інших інвестиційних витрат. Прямі інвестиції – це вкладення, необхідні безпосередньо для реалізації інвестиційного проекту. Супутні інвестиції – це вкладення в інші об'єкти, будівництво або реконструкція котрих необхідні для нормального функціонування основного об'єкта. Поєднані інвестиції – інвестиції в суміжні галузі народного господарства, які забезпечують основними та оборотними

фондами будівництво (реконструкцію) і подальшу експлуатацію об'єктів. Інші інвестиції містять витрати на проїзд робітників і їхніх сімей на новобудівлі, витрати на підготування кадрів, витрати на консервацію основних фондів, що вивільняються, на збільшення оборотних коштів підприємств та інші одночасні витрати.

Показники бюджетної ефективності ілюструють фінансові наслідки реалізації інвестиційних проектів для державного, регіонального або місцевого бюджету. Їх визначають з урахуванням перевищення доходів відповідного бюджету над витратами. До складу бюджету включають збільшення (зменшення) податкових надходжень, плати за користування природними ресурсами, мита, акцизи, емісійні доходи від випуску цінних паперів і т. п.

Показники комерційної ефективності враховують фінансові наслідки реалізації інвестиційних проектів для їхніх безпосередніх учасників. Комерційну ефективність розраховують як для проекту загалом, так і для окремих учасників. Показники комерційної ефективності можна розрахувати для підгалузей загалом і для окремих підприємств чи організацій.

Комерційна ефективність припускає аналіз потоку реальних грошей і слугує різницею між припливом і відпливом коштів від інвестиційної, операційної або фінансової діяльності.

За характером результатів, що враховують, і витрат розрізняють показники економічної, фінансової, ресурсної, соціальної та екологічної ефективності інвестицій.

Показники економічної ефективності враховують у вартісному вимірі усі види результатів і витрат, зумовлених реалізацією інвестиційного проекту. Результати, що враховують, і витрати підчас визначення показників економічної ефективності виходять за рамки безпосередніх фінансових інтересів підприємств. Розрахунок показників фінансової ефективності ґрунтується тільки на фінансових показниках вкладення інвестицій. Показники ресурсної ефективності відображають вплив виду ресурсу. Показники соціальної ефективності враховують соціальні результати реалізації проекту, показники екологічної ефективності — вплив проекту на навколишнє рідне середовище (повітря, воду, землю, флору і фауну).

Залежно від тимчасового періоду урахування результатів і витрат розрізняють: показники ефективності, які розраховують за розрахунковий період; показники річної ефективності і т. п.

Тривалість тимчасового періоду, що приймають для визначення показників ефективності, залежить від численних чинників: тривалості інвестиційного періоду, терміну служби об'єкта і технологічного устаткування, ступеня достовірності вихідної інформації, вимог інвесторів.

Показники ефективності інвестиційних проектів поділяють також залежно від мети їхнього використання на показники загальної (абсолютної) і порівняльної (відносної) ефективності. За показниками загальної ефективності оцінюють економічну доцільність інвестиційних вкладень, а за показниками порівняльної ефективності порівнюють різні варіанти інвестиційних проектів і вибирають найбільш економічно раціональний. Показники загальної економічної ефективності визначають з урахуванням повного обсягу інвестиційних витрат. Показники порівняльної економічної ефективності доцільно розраховувати з урахуванням тільки тих, що змінюються за варіантами частин видатків і витрат, що забезпечує зниження трудових витрат підчас вибору інвестиційних рішень.

9.4. Державне регулювання інноваційних процесів

Поняття «інновація» походить від лат. *innovatio* (*in-* в і *novatio-* новий) – це кінцевий результат інноваційної діяльності у формі нового або вдосконаленого виробу чи технології, створених у результаті використання новацій, які реалізують на ринку або впроваджують у виробництво, управлінську та інші сфери (табл. 8.2).

Основні характеристики інновацій:

- орієнтація на прикладний характер отриманих результатів на етапі комерціалізації нового продукту, який полягає в запуску його у виробництво, виході на ринок і просуванні по етапах життєвого циклу продукту;
- можливість отримання та вимірювання кінцевих результатів інновацій, виражених у вигляді економічного, соціального, екологічного, науково-технічного чи іншого виду ефекту;
- наукова та практична новизна, яка виявляється у формі нового прогресивного результату, раніше не прийнятного для системи.

Інноваційний процес – це сукупність етапів, стадій, дій, пов'язаних з ініціюванням, розробкою та виготовленням продукції, що матимуть нові властивості, які дещо ширше задовольнятимуть

існуючі потреби і такі, що виникають або можуть виникнути. Він полягає у розробці й реалізації результатів науково-технічних досліджень у вигляді нового продукту або нового технологічного процесу.

Таблиця 8.2

РОЗШИРЕНА КЛАСИФІКАЦІЯ ІННОВАЦІЙ

Класифікаційна ознака	Вид інновації
Причина виникнення	Реактивні Стратегічні
Характер потреб, що задовольняють	Орієнтація на існуючі потреби Орієнтація на формування нових потреб
Місце у виробничому процесі підприємств	Інновації на вході виробничого процесу Інновації на виході виробничого процесу Інновації системної структури
Джерело планування	Централізовані Локальні Спонтанні
Строки планування	20 і більше років 10–15 років 5–10 років До 5 років
Рівень використання наукових знань	Засновані на: • фундаментальних наукових знаннях; • наукових дослідженнях з обмеженою сферою застосування; • існуючих технічних знаннях; • комбінації різних типів знань; • використанні одного продукту в різних галузях; • побічних результатах великих програм; • уже відомій технології

Важливим аспектом інноваційного процесу є те, що він не переривається навіть після впровадження, адже нововведення (інновація) щораз удосконалюють, стає ефективнішою, набуває нових споживчих властивостей і характеристик. Саме це створює для нього нові сфери застосування, нові ринки, нових споживачів.

Стадії інноваційного процесу:

1. виникнення ідеї нововведення;
2. дослідження можливості розробки ідеї нововведення;
3. сертифікація (патентування) ідеї нововведення;

4. формування концепцій впровадження ідеї нововведення;
5. наукове й техніко-економічне обґрунтування нового продукту або технології;
6. експериментальне освоєння зразків нового продукту або технології;
7. аналіз потенційних ринків можливої реалізації нового продукту або технології;
8. пробний маркетинг нового продукту або технології;
9. доведення до промислового виробництва;
10. одержання нового продукту у необхідному обсязі для його комерціалізації.

Інвестиції в інноваційну діяльність характеризуються підвищеним ризиком у зв'язку з невизначеністю одержання бажаного прибутку від її здійснення. Такі інвестиції мають тривалий період окупності, що обумовлено характером інноваційного процесу, починаючи від фундаментальних і прикладних розробок і закінчуючи реалізацією нововведення на ринку.

Існують три **форми інноваційного процесу**:

- *натуральна* – простий внутрішньо-організаційний інноваційний процес;
- *товарна* – простий міжорганізаційний інноваційний процес;
- *комбінована* – розширений інноваційний процес.

Держава, як головний суб'єкт інноваційної діяльності, своїми діями створює умови для зростання науково-технічного потенціалу країни, встановлює пріоритети у сфері науково-технічної діяльності і забезпечує їхній розвиток через систему фінансово-кредитних і податкових інструментів, формує організаційні механізми інформаційного та ресурсного забезпечення інноваційної діяльності.

Інноваційна політика держави – це сукупність форм і методів, спрямованих на створення взаємопов'язаних механізмів інституційного, ресурсного забезпечення, підтримки та розвитку інноваційної діяльності, на формування мотиваційних чинників активізації інноваційних процесів.

Основна мета державної інноваційної політики – формування в країні таких умов для діяльності господарюючих суб'єктів, за яких вони були б зацікавлені, а головне – спроможні розробляти і виготовляти нові види продукції, впроваджувати сучасні наукомісткі,

екологічно чисті технології, розширювати на цій основі свої ринки збуту та бути конкурентоспроможними на світовому ринку.

Інноваційну політику держави необхідно спрямовувати на забезпечення зростання обсягів капіталовкладень у сферу впровадження інноваційних технологій. Наприклад, у Японії держава майже цілковито фінансує програми розроблення новітніх технологій. Ці державні витрати мають відігравати роль каталізаторів науково-технічного прогресу. На відміну від США, де бюджетне фінансування та непряме стимулювання інновацій розглядають як альтернативні, в Японії їх застосовують комплексно – держава формує загальну науково-технічну стратегію, визначає пріоритети, створює систему відповідних інститутів, формує систему пільг, субсидій, позик та кредитів.

Держава регулює інноваційну діяльність відповідно до частини 1 статті 328 Господарського кодексу України, шляхом:

- визначення інноваційної діяльності як необхідної складової інвестиційної та структурно-галузевої політики; формування і забезпечення реалізації інноваційних програм та цільових проектів;
- створення економічних, правових та організаційних умов для забезпечення державного регулювання інноваційної діяльності;
- створення та сприяння розвитку інфраструктури інноваційної діяльності.

Вищезазначені шляхи державного регулювання інноваційної діяльності доповнює стаття 6 Закону України “Про інноваційну діяльність”, це зокрема: забезпечення захисту прав та інтересів суб’єктів інноваційної діяльності, надання фінансової підтримки виконання інноваційних проектів, стимулювання комерційних банків та інших фінансово-кредитних установ, що кредитують виконання інноваційних проектів, встановлення пільгового оподаткування суб’єктів інноваційної діяльності, забезпечення підтримки функціонування і розвитку сучасної інноваційної інфраструктури.

У Законі України “Про інноваційну діяльність” закріплені повноваження органів державного регулювання інноваційної діяльності: стаття 7 – Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування; стаття 8 – КМУ; стаття 9 – спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері інноваційної діяльності та інших

центральної виконавчої влади; стаття 10 – Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів місцевого самоврядування.

Засобами державного регулювання інноваційної діяльності є:

- експертиза та реєстрація інноваційних проектів;
- реєстрація інноваційних структур;
- надання фінансової підтримки та ін.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Згідно з українським законодавством інвестиціями є:

- а) всі види майнових та інтелектуальних цінностей;
- б) виключно капітальні вкладення;
- в) виключно фінансові вкладення;
- г) інтелектуальні вкладення.

2. Вкажіть один із видів цінностей, під якими розуміють поняття інновації:

а) кошти, цінні папери; майнові права, що впливають з авторських прав, досвіду та інтелектуальних цінностей; права користування землею, водою, природними ресурсами; сукупність технічних та економічних знань у формі документації, навичок, виробничого досвіду, необхідних для організації виробництва товарів та послуг, але не запатентованих (ноу-хау);

б) кошти, цінні папери; рухоме та нерухоме майно (будівлі, споруди, устаткування та інші матеріальні цінності); майнові права, що впливають з авторських прав, досвіду та інтелектуальних цінностей; права користування землею, водою, природними ресурсами; сукупність технічних та економічних знань у формі документації, навичок, виробничого досвіду, необхідних для організації виробництва товарів та послуг, але не запатентованих (ноу-хау);

в) кошти, цінні папери; рухоме та нерухоме майно (будівлі, споруди, устаткування та інші матеріальні цінності); права користування землею, водою, природними ресурсами; сукупність технічних та економічних знань у формі документації, навичок, виробничого досвіду, необхідних для організації виробництва товарів та послуг, але не запатентованих (ноу-хау);

г) кошти; рухоме та нерухоме майно (будівлі, споруди, устаткування та інші матеріальні цінності); майнові права, що впливають з авторських прав, досвіду та інтелектуальних цінностей; права користування землею, водою, природними ресурсами.

3. Валові інвестиції – це:

а) обсяг інвестування за минулий період, що спрямоване на нове будівництво, придбання засобів виробництва та приріст товарно-матеріальних засобів;

б) сума усіх валових інвестицій у майбутньому періоді, що спрямовані на впровадження і реалізацію інвестиційного проекту;

в) загальний обсяг інвестування за певний період, що спрямоване на нове будівництво, придбання засобів виробництва та приріст товарно-матеріальних засобів;

г) сума валових інвестицій без суми амортизаційних відрахувань у певному періоді.

4. Чисті інвестиції – це:

а) сума валових інвестицій без суми амортизаційних відрахувань у певному періоді;

б) сума валових інвестицій плюс сума амортизаційних відрахувань у певному періоді;

в) сума усіх валових інвестицій, спрямованих на нове будівництво, придбання засобів виробництва у певному періоді;

г) загальний обсяг інвестування за певний період, що спрямоване на нове будівництво, придбання засобів виробництва та приріст товарно-матеріальних засобів.

5. Інвестиційна діяльність – це:

а) діяльність, пов'язана із вкладенням грошових засобів з метою отримання прибутку;

б) діяльність, пов'язана із вкладенням матеріальних активів з метою отримання прибутку;

в) діяльність, пов'язана із вкладенням грошових засобів, матеріальних та нематеріальних активів з метою отримання прибутку;

г) діяльність, пов'язана із вкладенням нематеріальних активів з метою отримання прибутку.

6. Хто може виступати суб'єктом інвестиційного процесу:

а) виробничо-господарські утворення, фінансово-кредитна система, держава через відповідні інститути;

б) фінансово-кредитна система, держава через відповідні інститути, іноземні підприємства;

в) виробничо-господарські утворення, фінансово-кредитна система, приватні особи;

г) виробничо-господарські утворення, держава через відповідні інститути.

7. Портфельними по-іншому ще називають:

а) прямі інвестиції;

б) реальні інвестиції;

в) фінансові інвестиції;

г) непрямі інвестиції.

8. *Визначення терміна “інновація” – це:*

а) інтеграція прогресивних знань і навичок, що застосовують у техніці, технології, організації виробництва, які на інших об’єктах дають ефект;

б) ідея, яку доведено до практичного застосовування у ринкових умовах;

в) новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери;

г) створення нової якості продукту чи послуги.

9. *Загалом поняття “інноваційний процес” – це:*

а) процес проведення фундаментальних досліджень;

б) процес комерціалізації нововведення;

в) одержання і комерціалізація винаходу, нових технологій, видів продуктів і послуг, рішень виробничого, фінансового, адміністративного або іншого характеру й інших результатів інтелектуальної діяльності;

г) ситуація, завдяки якій створюють, реалізують і просувають інновації.

10. *Перелічіть, з яких стадій складається інноваційних процес:*

а) виникнення ідеї; дослідне виробництво; дослідно-конструкторські розробки; прикладні дослідження; технічні розробки; масове виробництво; споживання;

б) виникнення ідеї; технічні розробки; фундаментальні дослідження; дослідне виробництво; масове виробництво; споживання; маркетинг;

в) прикладні дослідження; фундаментальні дослідження; технічні розробки; дослідне виробництво; дослідно-конструкторські розробки; маркетинг;

г) виникнення ідеї; фундаментальні дослідження; прикладні дослідження; технічні розробки; дослідне виробництво; дослідно-конструкторські розробки; масове виробництво; маркетинг; споживання.

11. Дайте визначення терміна “інноваційне підприємство” згідно з Законом України “Про інноваційну діяльність”:

- а) традиційні функціональні науково-технічні відділи;
- б) підприємство (об’єднання підприємств), що розробляє, виробляє і реалізує інноваційні продукти і (або) продукцію чи послуги, обсяг яких у грошовому вимірі перевищує 70 % його загального обсягу продукції і (або) послуг;

в) ризик фірми для реалізації інноваційних проектів зі значним ризиком;

г) тимчасові науково-виробничі колективи, проектні групи.

12. До елементів інвестиційної політики не належать:

- а) цілі і завдання політики;
- б) функції політики;
- в) основні очікувані ефекти від її реалізації;
- г) склад пріоритетних сфер і об’єктів інвестування.

13. Сукупність політичних, правових, економічних та соціальних умов, що забезпечують та сприяють інвестиційній діяльності вітчизняних та закордонних інвесторів, – це:

- а) інвестиційна політика;
- б) інвестиційне оточення;
- в) інвестиційний клімат;
- г) інвестиційні умови.

14. Встановлення правил організації та здійснення інвестування в Україні за участю суб’єктів, що функціонують на базі будь-яких форм власності, – це:

- а) нормативне регулювання інвестиційної діяльності;
- б) поточне управління сферою інвестування з боку держави;
- в) державний контроль;
- г) державне програмування та прогнозування.

15. Видача дозволів, ліцензій реєстрація іноземних інвестицій, окремих видів договорів інвестиційного характеру, проведення державної експертизи інвестиційних проектів – це:

- а) нормативне регулювання інвестиційної діяльності;
- б) поточне управління сферою інвестування з боку держави;
- в) державний контроль;
- г) державне програмування та прогнозування.

16. *Визнання державою інвестиційної діяльності переважającym фактором економічного зростання економіки різних країн і забезпечення провідної ролі у визначенні масштабів, термінів і пріоритетів інноваційного розвитку – це:*

- а) стратегія активного втручання в інвестиційну діяльність;
- б) стратегія децентралізованого регулювання інвестиційної діяльності;
- в) змішана стратегія регулювання інвестиційної діяльності;
- г) правильної відповіді немає.

17. *Опосередкована участь держави у інвестиційному розвитку окремих організацій та суб'єктів господарювання характерна для:*

- а) стратегії активного втручання в інвестиційну діяльність;
- б) стратегії децентралізованого регулювання інвестиційної діяльності;
- в) змішаної стратегії регулювання інвестиційної діяльності;
- г) правильної відповіді немає.

18. *Держава проводить активну інвестиційну політику, пряме та непряме регулювання за реалізації:*

- а) стратегії активного втручання в інвестиційну діяльність;
- б) стратегії децентралізованого регулювання інвестиційної діяльності;
- в) змішаної стратегії регулювання інвестиційної діяльності;
- г) правильної відповіді немає.

19. *Які показники економічної ефективності інвестицій враховують результати і витрати, що виходять за межі прямих фінансових інтересів учасників інвестиційних проектів:*

- а) народногосподарської;
- б) бюджетної;
- в) комерційної?
- г) правильної відповіді немає.

20. *Які показники економічної ефективності інвестицій враховують фінансові наслідки реалізації інвестиційних проектів для їхніх безпосередніх учасників:*

- а) народногосподарської;
- б) бюджетної;
- в) комерційної?
- г) правильної відповіді немає.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Господарський Кодекс України: за станом на 01 лютого 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум.: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
2. Про інвестиційну діяльність : Закон України № 1560-ХІІ станом на 18 вересня 1991 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
3. Про інноваційну діяльність : Закон України № 40-IV станом на 04 липня 2002 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
4. Бодров В. Г. Державне регулювання економіки та економічна політика: [навч. посіб.] / В. Г. Бодров, О. М. Сафронова, Н. І. Балдич. – К. : Академвидав, 2010. – С. 241–276.
5. Барінов В. В. Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / В. В. Барінов, Г. І. Скорик. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. – С. 155–156; 235–246.
6. Ковтун О. І. Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / О. І. Ковтун. – Львів : Новий Світ – 2000, 2006. – С. 203–245.
7. Михасюк І. Державне регулювання економіки : підручник / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка, З. Залога. – К. : Атіка, Ельга-Н, 2000. – С. 260–295.
8. Практикум з державного регулювання економіки : [навч. посіб.] / [А. Ф. Мельник, А. Ю. Васіна, О. П. Дудкіна та ін.] ; за ред. А. Ф. Мельник. – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – С. 22–30.
9. Стеченко Д. М. Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / Д. М. Стеченко. – К. : МАУП, 2000. – С. 102–154.
10. Третяк Г. С. Державне регулювання економіки та економічна політика : [навч. посіб.] / Г. С. Третяк, К. М. Бліщук. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. – С. 65–70.
11. Швайка Л. А. Державне регулювання економіки : підручник / Л. А. Швайка. – К. : Знання, 2008. – С. 186–208; 210–227.

Тема 10

Державне регулювання продовольчого комплексу

- 10.1. Структурно-функціональна характеристика продовольчого комплексу
- 10.2. Оцінка природно-ресурсного потенціалу як основа розвитку продовольчого комплексу
- 10.3. Державне регулювання ринку агропродовольчої продукції

ТЕРМІНИ

Державні аграрні програми

Міністерство аграрної політики та продовольства України

Потенціал продовольчого комплексу

- еколого-економічний

- природно-ресурсний

Природні ресурси

- вторинного походження

- первинного походження

- третинного походження

Система державного регулювання агропродовольчого ринку

Структура продовольчого комплексу

- продуктова

- територіально-виробнича

- функціонально-галузева

10.1. Структурно-функціональна характеристика продовольчого комплексу

Продовольчому комплексу як соціально-економічній системі властива певна кількість якісно визначених елементів і процесів, які перебувають у взаємодії та взаємозв'язку. Саме ці складові елементи – галузі та виробництва – формують його структуру. Структура соціально-економічних систем є фундаментом для аналітичних досліджень, оскільки від особливостей структури залежить, з одного боку, задоволення суспільних потреб, а з іншого – ефективне використання усіх видів виробничих ресурсів.

Розвиток процесів агропромислової інтеграції й удосконалення наукового інструментарію їхнього вивчення переконують, що неможливо дати змістовний структурний опис продовольчого комплексу, застосовуючи тільки один, наприклад, галузевий чи територіальний розріз цієї складної системи. І в теоретичному, і в практичному змісті необхідне багатоаспектне формування структури продовольчого комплексу з виокремленням щонайменше трьох розрізів, таких як *функціонально-галузева структура, продуктова, територіально-виробнича*.

Функціонально-галузева структура продовольчого комплексу – це сукупність галузей і видів діяльності, що виконують визначені функції й інтегруються в межах продовольчого комплексу для досягнення кінцевих цілей комплексу.

Існують різні підходи щодо визначення функціонально-галузевої структури продовольчого комплексу, їх можна звести до двох точок зору. Відповідно до першої, продовольчий комплекс – це сукупність усіх галузей, які безпосередньо чи опосередковано беруть участь у виробництві продуктів харчування. Відповідно до другої – до складу продовольчого комплексу включають галузі, між якими існують технологічні зв'язки і які спільно виробляють кінцевий продукт.

За першим підходом, до складу продовольчого комплексу необхідно включати не тільки сільське господарство, переробну і харчову промисловість, сферу реалізації кінцевого продукту, а й машинобудування, чорну металургію, енергетику, будівництво та інші галузі в тій частині, в якій вони пов'язані з виробництвом продуктів харчування. Прихильники такого підходу в системі продовольчого

комплексу вирізняють такі сфери, що визначають його функціональну структуру (рис. 10.1).

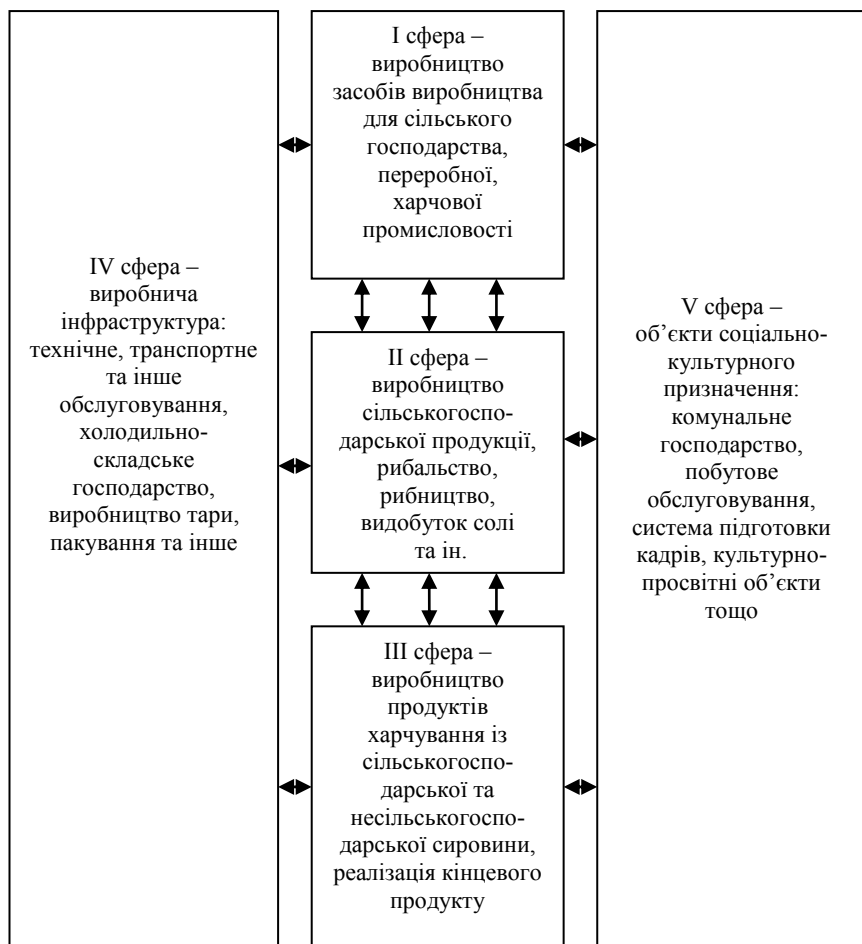

Рис. 10.1. Схематична модель функціональної структури продовольчого комплексу

I сфера – виробництво засобів виробництва для сільського господарства, переробної і харчової промисловості. До неї належать: тракторне та сільськогосподарське машинобудування,

машинобудування для тваринництва і кормовиробництва, харчової та мікробіологічної промисловості, торгівлі і громадського харчування, виробництво устаткування для меліоративних робіт, спеціалізованого автотранспорту, суднобудування для рибної промисловості, галузі основної хімії, що виготовляють мінеральні добрива, засоби захисту рослин, будівництво для всіх сфер продовольчого комплексу, комбікормова та мікробіологічна промисловість, електроенергетика, металургія, паливна промисловість, а також інші галузі, що постачають сільському господарству засоби виробництва.

II сфера – виробництво сільськогосподарської продукції, рибальство і рибництво, видобуток солі, а також вирощування племінного молодняка, сортового посівного матеріалу, елітних саджанців, рибопосадкового матеріалу для ставкових господарств.

III сфера – переробка сільськогосподарської продукції, виробництво продуктів харчування із сільськогосподарської та іншої сировини, реалізація кінцевого продукту.

IV сфера – виробнича інфраструктура: технічне, меліоративне, транспортне обслуговування, холодительно-складське господарство, виробництво тари й пакування та ін.

V сфера – об'єкти соціально-культурного призначення: комунальне господарство, побутове обслуговування, система підготовки кадрів, культурно-просвітні об'єкти тощо.

Детальніше структурні аспекти продовольчого комплексу відображає продуктова структура, оскільки взаємодія галузей і виробництв у продовольчому комплексі ґрунтується переважно на обміні сировиною, напівфабрикатами, тобто має “продуктовий” характер.

Продуктова структура продовольчого комплексу – це сукупність вертикально інтегрованих виробництв конкретних видів кінцевої продукції (рис. 10.2).

Кожна продуктова вертикаль (продуктовий підкомплекс) – це взаємозалежний ланцюг видів діяльності, які належать до різних сфер, галузей і підгалузей, але поєднані технологічно (а іноді й організаційно), починаючи від виробництва спеціалізованих засобів виробництва для отримання певного продукту та закінчуючи реалізацією цього продукту населенню.

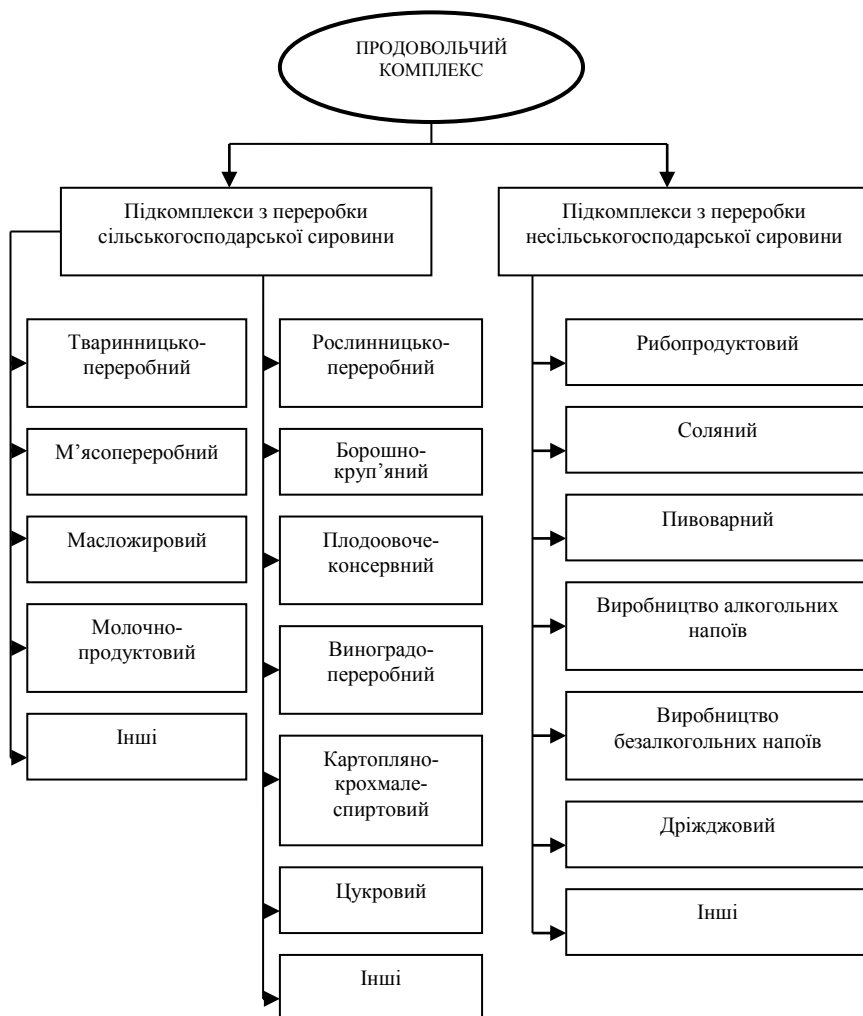

Рис. 10.2. Продуктова структура продовольчого комплексу

До складу продуктової структури продовольчого комплексу слід зачислити:

- *тваринницько-переробні підкомплекси*: м'ясопереробний, молочно-продуктовий, масложировий, яєчний та інші;

- *рослинницько-переробні підкомплекси*: борошно-круп'яний, плодоовочеконсервний, картопляно-крохмальний, спиртовий, виноградопереробний, комбікормовий та інші;
- *рибопродуктовий*: рибальство, рибництво, виготовлення рибопродуктів;
- *соляний підкомплекс* (добування, випарювання та виготовлення солі);
- *виробництво алкогольних, безалкогольних напоїв, мінеральних вод та ін.*

Формування у структурі продовольчого комплексу продуктових підкомплексів має велике значення для управління ним, оскільки дає змогу здійснювати обґрунтування пропорцій між сферами і галузями з урахуванням технологічних співвідношень у виробництві конкретних видів продукції.

Територіальна структура продовольчого комплексу відображає розріз потреб населення у продуктах харчування на рівні держави, регіонів, міст, сіл, селищ тощо (рис. 10.3).

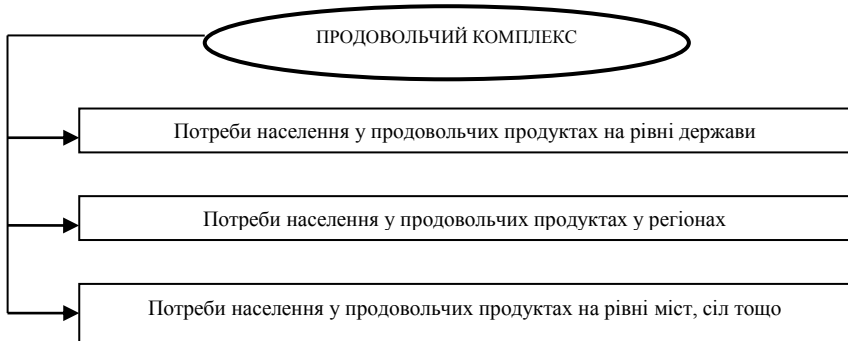

Рис. 10.3. Територіальна структура продовольчого комплексу

На підставі встановлених норм можна визначити ступінь забезпеченості населення країни, регіонів, міст, сіл, селищ основними продовольчими продуктами. Це не означає, що у кожному територіальному підрозділі структура виробництва продуктів харчування повинна відповідати прийнятим нормам споживання. Хоча люди розселені на всій території країни і мають порівняно однакову потребу у продуктах харчування, все ж таки необхідно

враховувати, що в окремих районах деякі види продуктів харчування виробляють зі значно меншими затратами праці, ніж в інших.

10.2. Оцінка природно-ресурсного потенціалу як основа розвитку продовольчого комплексу

Достатній рівень природно-ресурсного потенціалу – один із найважливіших чинників ефективного розвитку агропромислового виробництва. Отож ***природно-ресурсний потенціал продовольчого комплексу*** слід розглядати як комплексну систему природних ресурсів, користувачами яких є підприємства агропродовольчого виробництва за існуючих технологій та соціально-економічних відносин, і як складову еколого-економічного потенціалу держави. Зауважимо, що під поняттям ***еколого-економічного потенціалу*** агропродовольчого виробництва розуміють сукупну спроможність галузей продовольчого комплексу виробляти сільськогосподарську продукцію, здійснювати капітальне будівництво, перевезення вантажів, надавати послуги населенню, використовуючи природні ресурси, та необхідність і можливість їхнього відтворення природним шляхом і за допомогою людської праці.

Отже, *раціонально сформований природно-ресурсний потенціал продовольчого комплексу* слід розглядати як сукупність технологічно, економічно й екологічно взаємозбалансованих виробничих ресурсів (трудових, матеріально-технічних, природних, біологічних та інших), спроможних забезпечити високоефективне та екологічно безпечне виробництво, переробку, зберігання, транспортування і реалізацію агропродовольчої продукції. Оскільки базовою галуззю продовольчого комплексу є сільське господарство, що ґрунтується на використанні природно-ресурсного потенціалу, то темпи його зростання великою мірою залежать не від кількості тих чи інших його складових елементів, а від характеру і ступеня їхньої участі в агропромисловому виробничому процесі. Складний екологічний стан природних ресурсів продовольчої галузі потребує їхнього відтворення, яке необхідно здійснювати в процесі агропродовольчого виробництва.

До природно-ресурсного потенціалу входять повністю та частково такі види ресурсів довкілля, як біологічні, рекреаційні, земельні, водні, природно-кліматичні, інформаційні, інтелектуальні, людські,

економічні тощо. Оскільки людина як соціальний феномен має двояку природу, її можна зачислити до природних ресурсів як первинного походження (природна складова), так і до ресурсів вторинного і третинного походження.

Водночас природні ресурси у відтворювальній структурі спожитих ресурсів мають особливе базове значення. Тому природно-ресурсний потенціал у своїй структурі поєднує *природні ресурси первинного походження та ресурси вторинного і третинного природного походження*, що зображено на рис. 10.4.

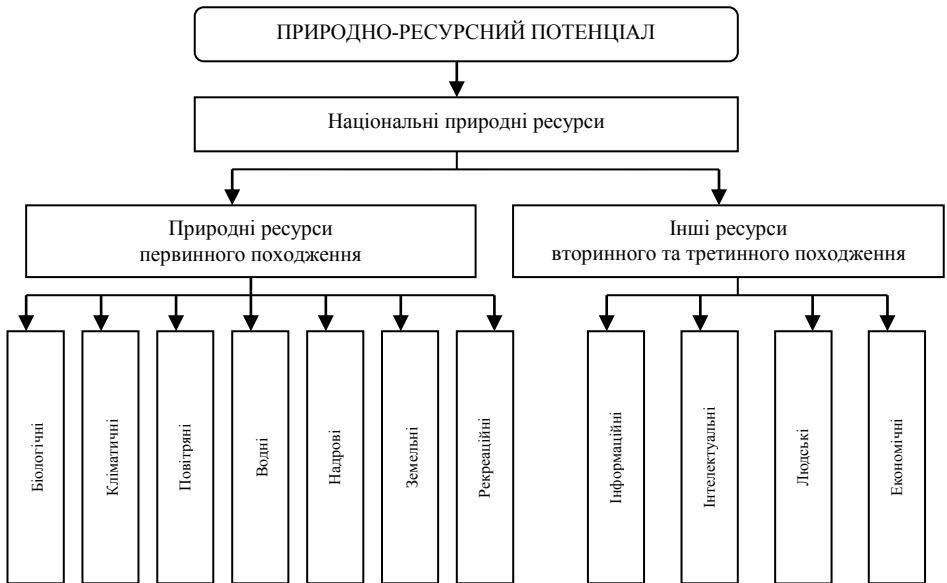

Рис. 10.4. Структура природно-ресурсного потенціалу продовольчого комплексу

Зв'язки між різними видами ресурсів передбачають використання у господарській діяльності певних видів природних ресурсів, а саме: землі сільськогосподарського призначення, заготівлі продовольчої сировини та продуктів харчування у лісі, ловля риби у водоймищах штучного та природного походження та інші. А у процесі антропогенного використання природні ресурси здатні реалізовувати власний продовольчий потенціал. У результаті цього формується сукупний інтегральний природно-ресурсний потенціал,

складовою частиною якого є природно-ресурсний потенціал продовольчого спрямування.

Місце природно-ресурсного потенціалу у системі продовольства зображено на рис. 10.5. Тут охарактеризовано аграрний природно-ресурсний потенціал як складову продовольчого комплексу загалом.

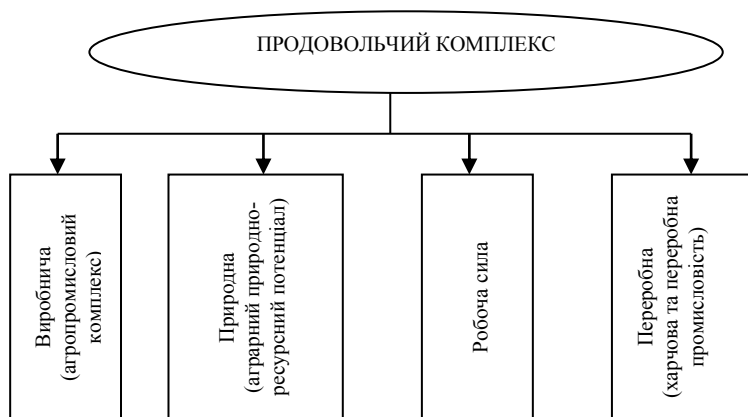

Рис. 10.5. Місце природно-ресурсного потенціалу у структурі продовольчого комплексу

Як бачимо на рис. 10.5, вирізняють такі складові (сфери) продовольчого комплексу, як: виробничу, основою якого слугує агропромисловий комплекс; природну, що характеризується аграрним природно-ресурсним потенціалом; робочу силу та переробну сферу, куди належать харчова та переробна промисловість.

Варто також визначити участь кожного виду природних ресурсів у виробництві готових продовольчих товарів. Наприклад, *надрові ресурси* – це мінеральні ресурси, тобто макро-, мікро- та ультрамікроелементи, які використовують у сільськогосподарському виробництві при формуванні родючості продуктивних земель.

Водні ресурси, з одного боку, є середовищем для життєдіяльності водної мікрофлори та різноманітного тваринного світу, а з іншого – вода є розчинником усіх солей у ґрунті, що дає підстави розглядати воду як основну умову існування органічного життя. Отож, вода опосередковано, через земельні ресурси, також сприяє виробництву продовольчої продукції. Крім того, вода є умовою існування таких

ресурсів, як лісові джерела, фауна, які, своєю чергою, прямо та опосередковано виробляють продовольчу сировину та продукти харчування.

Флора за сутністю є гетеротрофною, а *фауна* – автотрофною часткою біосфери як основні постачальники органічної речовини. Доцільно визнати як окремий ресурс *погодно-кліматичні умови*. Наприклад, сума ефективних температур, вологість повітря, температурний режим, довжина дня і ночі тощо дають змогу максимально використовувати аграрний природно-ресурсний потенціал загалом.

Варто зауважити і те, що природокористування в агропродовольчому комплексі – це виробничо-функціональна система різних форм використання, відтворення та збереження продовольчого природно-ресурсного потенціалу, сукупність продуктивних сил, виробничих відносин та організаційно-виробничих форм експлуатації людиною об'єктів навколишнього природного середовища для задоволення матеріальних, культурних та духовних потреб життєдіяльності людства. Природні об'єкти за умови залучення в агровиробничий процес переходять у категорію агропродовольчих ресурсів довкілля.

Отже, продовольчий комплекс інтенсивно впливає на аграрні природні ресурси довкілля, у сукупності з якими він формує сукупний аграрний природно-ресурсний потенціал продовольчого призначення.

10.3. Державне регулювання ринку агропродовольчої продукції

Функції державного регулювання агропродовольчого комплексу на макрорівні покладені на Міністерство економічного розвитку і торгівлі, Міністерство аграрної політики та продовольства України, Державне агентство земельних ресурсів України, Державне агентство водних ресурсів України, Державне агентство лісових ресурсів України тощо.

Головним органом, на який покладено функції, що стосуються питань регулювання розвитку агропродовольчого комплексу, є **Міністерство аграрної політики та продовольства України** (Мінагрополітики України). Міністерство утворене 09 грудня

2010 року¹ шляхом реорганізації Міністерства аграрної політики України.

Мінагрополітики України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з питань формування та забезпечення реалізації:

- державної аграрної політики, політики у сфері сільського господарства та з питань продовольчої безпеки держави;
- державної політики в галузях рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання та відтворення водних живих ресурсів, регулювання рибальства та безпеки мореплавства суден флоту рибного господарства;
- ветеринарної медицини, безпечності харчових продуктів, у сферах карантину та захисту рослин, охорони прав на сорти рослин;
- земельних відносин та топографо-геодезичної і картографічної діяльності, лісового та мисливського господарства;
- нагляду (контролю) в агропродовольчому комплексі.

Держава в особі вищезазначених органів управління виконує такі **функції** щодо регулювання продовольчого розвитку:

- визначає пріоритетні напрями розвитку агропродовольчого комплексу та пріоритетні напрями спрямування інвестицій на його розвиток;
- регулює земельні відносини;
- здійснює заходи щодо стабілізації продовольчого постачання;
- здійснює підтримку пріоритетних галузей і сфер агропродовольчого комплексу через пряме бюджетне фінансування, механізм дотацій, цільове субсидіювання;
- сприяє здійсненню процесів роздержавлення, приватизації та розвитку нових форм господарювання;
- встановлює механізм формування державних замовлень та контрактів на постачання державних ресурсів сільськогосподарської продукції та сировини;
- регулює ціни на деякі види продовольства;
- визначає рівень орієнтовних закупівельних цін і механізми їхньої індексації відповідно до інфляційних процесів;

¹ Указ Президента України № 1085/2010 від 09 грудня 2010 року “Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади”.

- здійснює індикативне планування розвитку агропродовольчого комплексу.

Система державного регулювання агропродовольчого ринку повинна охоплювати *організаційні та економічні напрями* (рис. 10.6).

Рис. 10.6. Система державного регулювання ринку агропродовольчої продукції

Зокрема, до *організаційних напрямів* регулювання агропродовольчого ринку належать:

- створення системи державних інституцій з регулювання ринку;
- створення й розвиток ринкової інфраструктури;

- формування нормативно-правової бази та інформаційного забезпечення;
- створення міжвідомчих і регіональних узгоджувальних комісій з питань врегулювання міжгалузевих відносин;
- ведення моніторингу та прогнозування кон'юнктури ринку;
- посилення контролю за якістю та безпечністю агропродовольчої продукції;
- впровадження стандартів агровиробництва та правил сертифікації продукції;
- щомісячне декларування запасів агропродовольства тощо.

Економічні напрями регулювання агропродовольчого ринку мають включати:

- складання балансів продовольчих ресурсів, їхню оптимізацію;
- узгодження попиту і пропозиції, підтримку їхньої рівноваги;
- регулювання та підтримку пропозиції шляхом здійснення резервних, заставних та регіональних закупівель і продажу продукції;
- митно-тарифне регулювання експорту й імпорту продукції;
- підтримку кредитування виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції;
- цінову підтримку стратегічно важливих видів агропродовольчої продукції;
- бюджетну підтримку експорту (експортні субсидії й програма розширення експорту).

Перелічимо основні *механізми*, що формують ринок конкурентоспроможної агропродовольчої продукції:

- перехід на програмно-цільове управління стабілізації сільськогосподарського виробництва;
- поява на агропродовольчих ринках держави як покупця і продавця основних видів сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів, які мають стратегічне соціально-економічне значення для суспільства.

Зважаючи на економічні труднощі в агропродовольчому секторі, державному регулюванню на першому етапі можуть підлягати лише попит і пропозиція на окремі стратегічно важливі види агропродовольства, щодо яких необхідно розробити державні цільові товарні програми: “Продовольче зерно”, “Фуражне зерно”, “Олійні

культури”, “Цукрові буряки”, “М’ясо”, “Молоко” тощо. Мета програм: підтримувати виробництво визначених для кожного періоду видів продукції, від яких залежить продовольча безпека держави, в найсприятливіших природних і економічних умовах з метою зменшення витрат на її виробництво, підвищення конкурентоспроможності продукції, збільшення доходів товаровиробників; впливати на формування доступних для споживача цін на продовольство.

Координатором розробки таких програм є Міністерство аграрної політики та продовольства України з іншими зацікавленими органами, виходячи з основних оцінок попиту на продукцію внутрішнього та зовнішнього ринків з урахуванням прогностичних показників державної програми соціального і економічного розвитку та Державного бюджету України на відповідний рік.

За своєю сутністю *державні аграрні програми* повинні охоплювати:

- науково обґрунтовані обсяги та якісні показники сільськогосподарської продукції і продовольчих товарів, виробництво яких підтримуватиме держава;
- встановлені умови і стандарти виробництва, яких необхідно дотримуватися при виробництві продукції, щоб забезпечити їхнє раціональне розміщення та ефективне використання ресурсного потенціалу кожної природно-економічної зони України;
- розраховані мінімальні гарантовані ціни, за якими визначатимуть розміри авансування на основні стратегічно важливі види сільськогосподарської продукції;
- обсяг гарантованого авансування сільськогосподарських товаровиробників – учасників виконання державних цільових товарних програм з державного бюджету в певному розмірі, від загальної суми укладених угод за цінами підтримки на стратегічно важливі види сільськогосподарської продукції на засадах короткострокового кредиту.

Отже, державне регулювання як агропродовольчого комплексу, так і агропродовольчого ринку, необхідно здійснювати за допомогою цін і тарифів, податків, кредитів, цінних паперів, амортизаційної політики, пільг, державного замовлення і контракту, субсидій, субвенцій тощо.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. *Сукупність галузей і видів діяльності, що виконують визначені функції та інтегруються в межах продовольчого комплексу для досягнення кінцевих цілей комплексу, називають:*

- а) продуктовою;
- б) територіальною;
- в) функціонально-галузевою;
- г) виробничою структурою продовольчого комплексу.

2. *Яка структура продовольчого комплексу є сукупністю вертикально інтегрованих виробництв конкретних видів кінцевої продукції:*

- а) продуктова;
- б) територіальна;
- в) функціонально-галузева;
- г) виробнича?

3. *До складу якої структури продовольчого комплексу входять тваринницько-переробний, рослинницько-переробний, рибопродуктовий, соляний та інші підкомплекси:*

- а) територіальної;
- б) функціонально-галузевої;
- в) продуктової;
- г) виробничої?

4. *Перелік потреб населення у продуктах харчування на рівні держави, регіонів, міст, сіл, селищ тощо формують:*

- а) продуктову;
- б) територіальну;
- в) функціонально-галузову;
- г) виробничу структуру продовольчого комплексу?

5. *Виробництво засобів виробництва для сільського господарства, переробної і харчової промисловості; виробництво та переробка сільськогосподарської продукції; виробнича інфраструктура; об'єкти соціально-культурного призначення є структурними елементами:*

- а) територіальної;
- б) функціонально-галузевої;
- в) продуктової;
- г) виробничої структури продовольчого комплексу.

6. Сукупність технологічно, економічно й екологічно взаємозбалансованих виробничих ресурсів (трудових, матеріально-технічних, природних, біологічних та інших), спроможних забезпечити високоефективне та екологічно безпечне виробництво, переробку, зберігання, транспортування і реалізацію агропродовольчої продукції, є:

- а) природно-ресурсним;
- б) еколого-економічним;
- в) виробничим;
- г) збалансованим потенціалом продовольчого комплексу.

7. Біологічні, кліматичні, повітряні, водні, земельні, рекреаційні ресурси є ресурсами:

- а) первинного;
- б) вторинного;
- в) третинного;
- г) похідного походження.

8. До ресурсів вторинного та третинного походження належать:

- а) інформаційні, інтелектуальні, людські, економічні;
- б) біологічні, кліматичні;
- в) водні, повітряні, земельні;
- г) рекреаційні.

9. Головним органом, на який покладені функції, що стосуються питань регулювання розвитку агропродовольчого комплексу, є:

- а) Міністерство економічного розвитку і торгівлі;
- б) Державне агентство водних ресурсів України;
- в) Міністерство аграрної політики та продовольства України;
- г) Державне агентство лісових ресурсів України.

10. За своєю сутністю державні аграрні програми повинні охоплювати:

а) науково обґрунтовані обсяги та якісні показники сільськогосподарської продукції і продовольчих товарів, виробництво яких підтримуватиме держава;

б) встановлені умови і стандарти виробництва, яких необхідно дотримуватися при виробництві продукції, щоб забезпечити їхнє раціональне розміщення й ефективне використання ресурсного потенціалу кожної природно-економічної зони України;

-
- в) розраховані мінімальні гарантовані ціни, за якими визначатимуть розміри авансування на основні стратегічно важливі види сільськогосподарської продукції;
 - г) усі відповіді правильні.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Алейнікова О. В.* Критерії ефективності механізму державного регулювання агропродовольчого сектора економіки [Електронний ресурс] / О. В. Алейнікова // Державне управління: удосконалення та розвиток. – Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua>.
2. *Андрийчук В. Г.* Повышение эффективности агропромышленного производства : [монография] / Андрийчук В. Г., Вихор Н. В. – К. : Урожай, 1990. – 217с.
3. *Барінов В. В.* Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / В. В. Барінов, Г. І. Скорик. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. – С. 263–280.
4. *Булах Н.* Аналіз сучасного стану та тенденції розвитку ринку продовольства як передумова нарощування конкурентного потенціалу / Н. Булах // Економіст. – 2006. – № 7. – С. 57–59.
5. *Дейнеко Л. В.* Фінансово-економічні важелі розвитку продовольчого комплексу / Л. Дейнеко // Фінанси України. – 1998. – № 12. – С. 34–38.
6. *Дудар Т. Г.* Формування ринку конкурентоспроможної агропродовольчої продукції: теорія, методика, перспективи : [монографія] / Т. Г. Дудар, В. Т. Дудар. – Тернопіль : Економічна думка, 2009. – 246 с.
7. *Михасюк І.* Державне регулювання економіки : підручник / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка, З. Залога. – К. : Атіка, Ельга-Н, 2000. – С. 348–400.
8. Практикум з державного регулювання економіки : [навч. посіб.] / [А. Ф. Мельник, А. Ю. Васіна, О. П. Дудкіна та ін.] ; за ред. А. Ф. Мельник. – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – С. 188–201.
9. Продовольчий комплекс України : стан і перспективи розвитку / [Дейнеко Л.В., Коваленко А. О., Коренюк П. І. та ін.] ; за ред. Б. М. Данилишина. – К. : Наукова думка, 2007. – 276 с.
10. *Швайка Л. А.* Державне регулювання економіки : підручник / Л. А. Швайка. – К. : Знання, 2008. – С. 381–393.

Тема 11

Державне регулювання розвитку промислового виробництва

- 11.1. Промислове виробництво: склад і структура
- 11.2. Засоби державного регулювання розвитку промислового виробництва
- 11.3. Основні показники розвитку промислового виробництва та їхня характеристика
- 11.4. Державне регулювання якості та конкурентоспроможності продукції промисловості

ТЕРМІНИ

Державна промислова політика

- варіанти проведення
- об'єкти
- поняття
- тактики
- цілі

Державне регулювання розвитку промислового виробництва

- важелі
- завдання
- мета
- об'єкти
- поняття
- суб'єкти

Державне регулювання якості продукції

Індекс кількісного розвитку промислового виробництва

Індикатори промислового виробництва

Засоби державного регулювання підприємницької діяльності у промисловому виробництві

Конкурентна політика держави

- напрями
- поняття

Конкурентоспроможність

- види

- поняття	Пряме управління промисловим виробництвом
Міжгалузевий комплекс	Сертифікація відповідності
Промисловий	Система державних замовлень
- вузол	Стандарт
- пункт	Управління якістю
- район	Форми державного регулювання якості
- центр	Номенклатура
Промисловість	Якість продукції
- галузі	- вартісні показники
- види	- натуральні показники
- підгалузі	- поняття
- чинники формування	
- елементи територіальної структури	

11.1. Промислове виробництво: склад і структура

Промисловість – це високорозвинута й провідна галузь матеріального виробництва, від рівня розвитку якої залежить технічне переозброєння та інтенсифікація всіх галузей економіки, підвищення добробуту народу, зміцнення обороноздатності країни.

Промисловість сприяє розвитку та підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва, забезпечуючи його технікою, будівельними матеріалами, мінеральними добривами та іншими видами продукції. Вона визначає масштаби й темпи розвитку інших галузей матеріального виробництва – транспорту та зв'язку, будівництва, торгівлі та громадського харчування, заготівель, матеріально-технічного забезпечення.

Галузевий поділ промислового виробництва є основою галузевого державного регулювання.

За **видами діяльності** виокремлюють 20 галузей промисловості України:

- 1) електроенергетична;
- 2) нафтовидобувна;
- 3) газова;
- 4) вугільна;
- 5) торф'яна;
- 6) чорна металургія;

- 7) кольорова металургія;
- 8) хімічна та нафтохімічна;
- 9) машинобудівна і металообробна;
- 10) лісова, деревообробна та целюлозно-паперова;
- 11) промисловість будівельних матеріалів;
- 12) скляна та фарфоро-фаянсова;
- 13) легка;
- 14) харчова;
- 15) борошномельно-круп'яна;
- 16) комбікормова;
- 17) мікробіологічна;
- 18) медична;
- 19) поліграфічна;
- 20) інші галузі промисловості.

За ознаками **впливу на предмет праці** всі галузі та підгалузі промисловості поділяють на:

- видобувні;
- обробні.

Видобувна промисловість займається видобутком різних видів палива і сировини з надр Землі, тому її розвиток і поширення залежать від розміщення і запасів корисних копалин.

До **обробної промисловості** належать галузі, які займаються обробкою чи переробкою сировини і напівфабрикатів. Це – машинобудування, металургія, деревообробна та інші галузі.

Підчас характеристики промисловості видрізняють наукомісткі, високотехнологічні галузі, які визначають науково-технічний розвиток країни; матеріало-, енерго- та трудомісткі галузі.

За **видом продукції, що випускають**, галузі об'єднують у важку, легку і харчову промисловість. Сукупність галузей, які виробляють сировину, паливо, знаряддя праці, складає **важку** промисловість. До неї належать паливна, електроенергетична, металургійна, хімічна, машинобудівна, лісова і деревообробна, промисловість будматеріалів. До **легкої** відносять галузі промисловості, які виробляють товари народного споживання – одяг, взуття, тканини, парфумерію та ін. **Харчова** промисловість об'єднує галузі, що виробляють продукти харчування.

Іноді для того, щоб розрізнити галузі за використанням їхньої продукції, вдаються до поділу галузей промисловості на галузі груп

“А” і “Б”. До групи “А” належать галузі, які випускають засоби виробництва, а до групи “Б” – товари споживання. У такому випадку до першої групи потрапляють галузі важкої і деякі легкої промисловості, а до другої – деякі галузі важкої, легкої і харчова промисловість.

На структуру промисловості впливає низка **чинників**:

- природні (рельєф, водні ресурси);
- техніко-економічні (енергетичний, сировинний, транспортний, споживчий, економіко-географічне положення);
- демосоціальні (трудові ресурси, споживчий, соціальна інфраструктура).

Головним чинником розміщення промислових підприємств донедавна був економічний, тобто прагнення максимальних обсягів виробництва за мінімуму затрат. Тепер провідними стають чинники соціально-економічні (робочі місця, задоволення попиту на товари народного споживання) та соціально-екологічні (збереження чистого довкілля).

Основними **елементами територіальної структури промисловості** України є:

- промисловий пункт – це населений пункт, в якому є тільки одне промислове підприємство;
- промисловий центр – це населений пункт, в якому розміщено декілька промислових підприємств, не поєднаних між собою виробничими зв'язками;
- промисловий вузол – це один або декілька близько розташованих промислових центрів, в яких розміщені підприємства, що мають між собою тісні виробничі та економічні зв'язки;
- промислова агломерація – це еволюція промислового вузла у зв'язку з виникненням значного промислового центру;
- промисловий район – це поєднання на певній території вузлів і агломерацій, що мають взаємозв'язки.

11.2. Засоби державного регулювання розвитку промислового виробництва

Метою державного регулювання розвитку промислового виробництва є формування перспективних і конкурентоспроможних національних комплексів та виробництв.

Основні завдання державного регулювання промисловості:

- формування конкурентного національного ринку промислової продукції; стабілізація основних показників промислового виробництва;
- структурна перебудова промисловості;
- технічне і технологічне оновлення галузей промисловості;
- підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товарів промислового виробництва;
- розвиток імпортозамінного та експортного виробництва;
- забезпечення екологічності промислового виробництва;
- зменшення бартеризації промисловості;
- виведення з експлуатації зайвих основних фондів.

Важелями державного впливу на розвиток промисловості є:

- інвестиційно-інноваційна політика держави, бюджетне фінансування;
- державне регулювання цін на продукцію промислового виробництва;
- політика прискореної амортизації;
- пряме державне управління галузями, що перебувають у державній власності;
- розпорядження і використання об'єктів державної власності;
- державний контроль за діяльністю суб'єктів природних монополій;
- державна підтримка міжгалузевої кооперації;
- залучення іноземних інвестицій;
- державна експертиза якості товарів, їхня відповідність міжнародним стандартам.

Суб'єктами державного регулювання промислового виробництва є: Міністерство економічного розвитку і торгівлі, Міністерство промислової політики, Міністерство енергетики та вугільної промисловості, інші центральні органи виконавчої влади.

Об'єктами державного регулювання на макроекономічному рівні є **міжгалузеві комплекси** – єдина господарська система, що складається з групи взаємопов'язаних галузей і покликана забезпечити потребу національної економіки у певному виді кінцевої продукції (послуг).

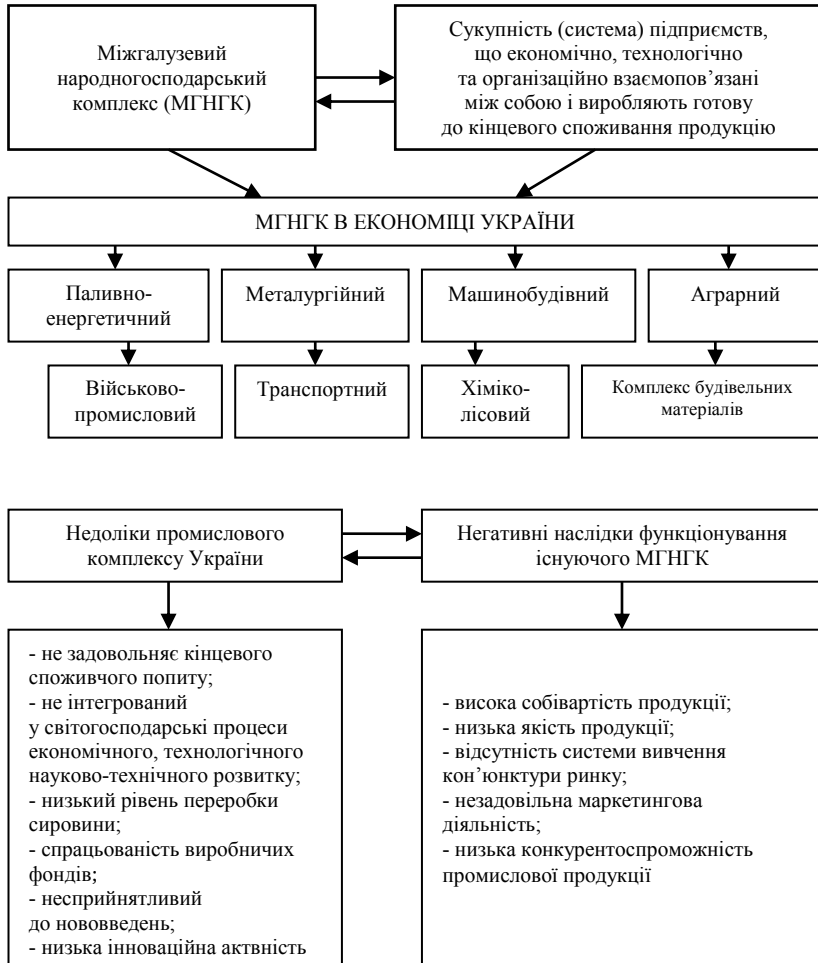

Рис. 11.1. Місце міжгалузевого народногосподарського комплексу в економіці

До складу міжгалузевих комплексів промислового виробництва належать такі: паливно-енергетичний, металургійний, машинобудівний, хіміко-лісовий.

Залежно від призначення підприємств, галузей і форм власності державне регулювання промислового виробництва здійснюють у вигляді прямого державного управління об'єктами і регулювання підприємницької діяльності у сфері виробництва промислової продукції.

Пряме управління промисловим виробництвом передбачає управління об'єктами, які перебувають у сфері державної власності, управління монопольними виробництвами деяких видів промислової продукції, індикативне планування, контроль і розподіл державою промислової продукції, яку виробляють на підприємствах державного підпорядкування.

В **індикативному плані** визначено напрями економічного розвитку паливно-енергетичного, машинобудівного, хіміко-лісового комплексів та інших галузей промисловості; здійснюють прогноз необхідних обсягів промислової продукції; формують державне замовлення (контракт). Індикативний план економічного і соціального розвитку містить також відомості про обсяги виробництва промислової продукції, виробництво товарів народного споживання та найважливіших видів продукції, що контролює держава.

Через **систему державних замовлень** (контрактів) держава задовольняє потреби у виробництві продукції виробничо-технічного призначення, товарах народного споживання, а також забезпечує державну підтримку найважливіших галузей народного господарства та виконання міждержавних угод.

До **засобів державного регулювання підприємницької діяльності у промисловому виробництві** належать:

- ліцензування деяких видів промислових робіт;
- антимонопольні заходи;
- залучення промислових підприємств до виконання державних та регіональних цільових комплексних програм;
- регулювання цін на окремі види промислової продукції;
- застосування системи податкових пільг;
- використання політики прискореної амортизації;
- державні стандарти якості промислової продукції та експертиза якості товарів і їхня відповідність міжнародним стандартам;

- контроль за дотриманням екологічних норм у промисловому виробництві.

Державне регулювання підприємництва у промисловості передбачає розробку та реалізацію **програм державної підтримки підприємництва**, передусім малого та середнього.

Під час прогнозуванні потреби національного господарства у промисловій продукції і населення в товарах народного споживання, що є основою макроекономічного регулювання промислового виробництва, виокремлюють:

- потреби в промисловій продукції інших галузей і комплексів народного господарства, в тому числі потреби ринку сировини та обробних і переробних галузей;
- потреби населення у виробництві товарів народного споживання;
- державні потреби (потреби на оборону, утримання державного апарату, охорону здоров'я, освіту тощо).

Державне регулювання якості продукції здійснюють через систему стандартизації та сертифікації, яка спрямована на забезпечення якості продукції відповідно до розвитку науки і техніки, потреб населення і народного господарства. На промислову продукцію за відсутності державних стандартів розробляють галузеві стандарти, а на продукцію, яку використовують лише на конкретному підприємстві, – стандарти підприємства.

Основою державного регулювання промислового виробництва є **державна промислова політика** – це система заходів та інвестиційно-структурних перетворень, яку здійснюють з допомогою певних механізмів, спрямованих на розв'язання стратегічних і тактичних завдань розвитку країни, – зростання промислового виробництва та окремих галузей, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних промислових товарів.

Цілі промислової політики:

- підтримка галузей індустрії, які забезпечують майбутнє економічне зростання;
- модернізація традиційних галузей;
- досягнення соціальної прийнятності економічних процесів у депресивних, неперспективних галузях.

Об'єктом промислової політики слугує весь індустріальний комплекс країни як єдиний організм.

Світовий досвід переконує, що залежно від ситуації, яка складається у реальному секторі, держава може вдаватися до **тактики “пристосування”** (поступове скорочення виробництва у певній галузі з метою попередження занадто великих соціальних потрясінь) або **тактики “активного формування”** (активне стимулювання державою ринкових процесів, впровадження нових технологій, підпорядкування розвитку певних галузей суспільним цілям), здійснювати **галузевий** (захист та стимулювання розвитку окремих галузей, протекціонізм у міжнародній торгівлі) або **горизонтальний** (створення загальних сприятливих умов для забезпечення конкурентоспроможності підприємств на світовому ринку) **підходи** до реалізації цілей промислової політики.

Реалізують промислову політику шляхом:

- стимулювання підприємств до відродження промислового виробництва;
- надання державної підтримки пріоритетним напрямам промислового розвитку;
- запровадження нових технологій;
- стимулювання підприємств до інновацій;
- реструктуризації неефективних виробництв, зміни галузевої структури;
- підвищення конкурентоспроможності та розширення ринків збуту вітчизняної промислової продукції тощо.

Існують такі **варіанти проведення державної промислової політики**:

- орієнтація на експорт шляхом підтримки галузей промислового виробництва, зорієнтованих на світові ринки;
- орієнтація на імпортозаміщення шляхом підтримки виробництв, які здатні витіснити іноземних конкурентів та їхню продукцію;
- орієнтація на відновлення відтворювального процесу в промисловості через сприяння галузям, які виготовляють продукцію, що користується попитом.

11.3. Основні показники розвитку промислового виробництва та їхня характеристика

В аналізі діяльності промислових галузей народного господарства використовують систему натуральних і вартісних показників.

Номенклатура – це перелік виробів, які планують і враховують у натуральному виразі. У номенклатурі вироби перераховують за певними групами та підгрупами. Для кожного виду продукції наводять його найменування, одиницю виміру (шт., т, млн кВт·год, Гкал, млн грн тощо), код для механізованої обробки.

У плануванні промислового виробництва виокремлюють:

- *номенклатуру найважливішої промислової продукції*, що розробляють в індикативному плані (виробництво електроенергії, чавунне литво, литво сталеве, литво кольорове, крани мостові електричні, крани козлові електричні, крани мостові однобалкові, верстати металорізальні тощо);
- *номенклатуру державного замовлення* – перелік виробів, виробництво і постачання яких передбачено державним замовленням;
- *номенклатуру державного контракту* – перелік продукції, яку виробляють і постачають за державним контрактом;
- *номенклатуру продукції, виробництва і розподіл якої контролює держава*.

Також розрізняють *номенклатуру продукції за рівнями управління* – народногосподарська, галузева (міністерства), номенклатура продукції підприємства.

Обсяг виробництва продукції у натуральному виразі можуть визначати за валовим випуском (включаючи внутрішньозаводський оборот) і за товарним випуском (без внутрішньозаводського обороту).

Якість промислової продукції характеризують системою показників, які відображають її найважливіші властивості і параметри: надійність, довговічність, точність, енергомісткість та інші.

До основних **вартісних показників промислового виробництва** зачисляють продукцію:

- *валову* – це загалом вся продукція, що виробляє промисловість, галузь, підгалузь, підприємство – незалежно від того, де її використовують. Валову продукцію визначають з урахуванням

вартості внутрішньозаводського і внутрішнього обороту, під якими розуміють вартість тієї частини вироблених готових виробів та напівфабрикатів, яку використовують на даному підприємстві або у галузі на власні промислово-виробничі потреби. Показник валової продукції визначають у поточних і порівняльних цінах і використовують для розрахунку показників валового суспільного продукту та його динаміки;

- *товарну* – це продукція, призначена для реалізації на сторону (готові вироби, напівфабрикати і роботи промислового характеру на сторону, що не враховують вартість продукції власного виробництва, яку споживають на цьому підприємстві (галузі)). Показник товарної продукції є основним, за ним здійснюють розрахунки в індикативному плані. На підставі товарної продукції визначають структуру промислового виробництва, фінансові показники діяльності підприємства, підгалузі, галузі. Товарну продукцію визначають у порівнянних і діючих оптових цінах;
- *реалізовану* – це промислова продукція, яка надійшла у народногосподарський обіг, тобто така, що поставлена замовникам і оплачена ними. Реалізовану продукцію визначають на підставі показника товарної продукції і показників залишків нереалізованої продукції на початок і кінець розрахункового періоду (року);
- *чисту* – характеризує знову створену вартість на підприємстві, у підгалузі, галузі, промисловості загалом; використовують для розрахунку національного доходу, створеного в промисловості. Чисту продукцію визначають як різницю між валовою або товарною продукцією і сумою матеріальних витрат на їхнє виробництво.

У сучасній міжнародній статистиці промисловості використовують понад 200 різних **показників**, основними з яких є: вид діяльності; чисельність зайнятих підприємців; кількість людино-годин, відпрацьованих робітниками протягом досліджуваного року; потужність енергетичного обладнання на певну дату; загальна вартість нових (використаних, проданих) основних засобів; валовий приріст основних засобів; вартість запасів (товарів) на початок і кінець досліджуваного року; додана вартість; індекс промислового

виробництва; обсяг виробництва за окремими позиціями виробів у натуральних показниках.

Міжнародні організації за даними поточної статистики розраховують лише індекси промислового виробництва та деякі показники кон'юнктурного аналізу.

У міжнародній статистиці промисловості для характеристики рівня промислового виробництва використовують натуральні та вартісні показники.

Натуральні показники, на відміну від вартісних, не впливають на національні системи цін при міжнародних зіставленнях і відкидають необхідність переведення національних даних в єдину валюту.

Для визначення обсягу виробництва у промисловості застосовують 2 основні типи **вартісних показників** “вартість бруто” і “вартість нетто” виробленої продукції. Ці показники визначають за загальною вартістю бруто результату економічної діяльності підприємства, яка складається з витраченого постійного основного, постійного оборотного і змінного капіталу, а також доданої вартості.

Основні вартісні показники:

- *валова вартість виробленої продукції* = цензова валова вартість виробленої продукції + інші надходження (доходи від побутових установ, комісійних винагород, плати за транспортні послуги, плати за зберігання товару);
- *проміжні витрати* = цензові проміжні витрати + інші витрати (орендна плата за машини, обладнання, будівлі, страхові внески, виплати банкам, придбання патентів і ліцензій, поштові витрати);
- *вартість чистої продукції* = цензова вартість чистої продукції + різниця між іншими надходженнями та іншими витратами.

Індекс кількісного розвитку промислового виробництва розраховують як базисно-вагове середнє арифметичне значення деяких індикаторів розвитку промислового виробництва:

$$I = \sum h_{0j} \cdot I_j, \quad (11.1)$$

де I – національний індекс розвитку промислового виробництва;

h_{0j} – базисні ваги для j ;

0 – базисний рік індексного ряду;

j – показник підгрупи, групи галузі промисловості;

I_j – вимірювана величина динаміки окремих індикаторів промислового виробництва.

Індекси ґрунтуються на таких *індикаторах промислового виробництва*:

- обсяг виробництва окремих видів виробів у натуральному вираженні;
- валова вартість виробленої продукції для окремих виробів чи груп виробів з коливаннями у ціні;
- збутова ціна окремих виробів чи груп виробів з коливаннями у ціні;
- обсяг робочого часу в окремих підгрупах промисловості;
- витрати енергії в окремих групах промисловості;
- виміряні в натуральних показниках витрати сировини і матеріалів за окремими позиціями.

Національні індекси підсумовують на основі базисно-вагового середнього арифметичного значення з індексом відповідної групи країн чи всіх країн:

$$I = \sum h_{0k} \cdot I_k, \quad (11.2)$$

де I – загальний індекс для групи країн чи для всіх країн;

h_{0k} – коефіцієнт еквівалентності для країни k , розрахований на основі даних базисного року;

I_k – індекс промислового виробництва для країни k .

11.4. Державне регулювання якості та конкурентоспроможності продукції промисловості

Відповідно до чинного законодавства, *якість продукції* – це сукупність властивостей, що відображають безпеку, новизну, довговічність, надійність, економічність, ергономічність, естетичність, екологічність продукції і т. п., що надають їй здатність задовольняти споживача відповідно до її призначення.

Якість промислової продукції характеризує система показників, які відображають її найважливіші властивості і параметри. До таких показників належать: призначеність, надійність, енергомісткість, довговічність, точність, естетичність, безпечність тощо. На їхній основі можна визначити комплексний показник якості товару за формулою:

$$K_{\text{як}} = \sum_{i=1}^m (a_i \cdot \alpha_i), \quad (11.3)$$

де a_i – параметричний індекс якості за i -м показником;

α_i – вагомість i -го показника для споживача;

m – кількість показників-параметрів, які аналізують.

Якщо $K_{\text{як}} = 1$, то новий вид продукції має вищий технічний рівень порівняно з аналогом.

Управління якістю – це цілісна система різних методів впливу у сфері виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг, що забезпечує досягнення максимального економічного ефекту.

Основними формами державного регулювання якості є організаційна (контроль якості), економічна і правова (стандартизація, сертифікація, ліцензування і система забезпечення єдності вимірювань).

Стандарт – це зразок, модель, еталон, прийнятий за вихідний, для зіставлення з ним інших подібних об'єктів. Стандарт можуть розробляти як на матеріальні предмети, так і на об'єкти різного нематеріального характеру. Як нормативно-технічний документ, стандарт установлює комплекс норм, правил, вимог до об'єкта стандартизації, його затверджує компетентний орган.

Система стандартизації спрямована на забезпечення:

- реалізації єдиної технічної політики у сфері стандартизації, сертифікації і метрології;
- захисту інтересів споживачів і держави з питань безпеки продукції для життя, здоров'я, майна громадян, охорони навколишнього природного середовища;
- взаємозамінності і сумісності продукції, її уніфікації;
- економії усіх видів ресурсів, поліпшення техніко-економічних показників виробництва та інше.

Нормативними документами щодо стандартизації є: державні стандарти України (до них прирівнюють державні будівельні норми і правила), а також державні класифікатори техніко-економічної і соціальної інформації; галузеві стандарти; стандарти підприємств; кодекс усталеної практики; технічні умови.

Державні стандарти містять обов'язкові і рекомендовані вимоги. Галузеві стандарти розробляють у випадку відсутності державних або за необхідності встановлення дещо вищих вимог, ніж ті, що містяться

в Державних стандартах. Технічні умови містять вимоги, що регулюють відносини між постачальником і споживачем продукції. Стандарти підприємств розробляють і використовують тільки на конкретному підприємстві, виходячи з необхідності їхнього застосування.

Сертифікація відповідності (відповідно до визначення Міжнародної організації зі стандартизації) є дією, що засвідчує за допомогою сертифіката відповідності або знака відповідності, що виріб або послуга відповідає певному стандарту або іншому нормативно-технічному документу.

В Україні сертифікацію продукції поділяють на обов'язкову (проводять акредитовані лабораторії з упровадження) і добровільну (самосертифікація, сертифікація третьою стороною).

Міжнародні вимоги до державного регулювання безпеки продукції:

- встановлені в Угодах СОТ про технічні бар'єри в торгівлі (ТБТ) та про санітарні та фітосанітарні заходи (SPS);
- передбачають добровільність застосування стандартів;
- передбачають, що обов'язкові вимоги можуть встановлювати лише в технічних регламентах та санітарних/фітосанітарних заходах (нормативно-правових актах);
- технічні регламенти та санітарні/фітосанітарні заходи повинні базуватися на відповідних міжнародних стандартах і не створювати перешкод у торгівлі;
- прийняття технічних регламентів та санітарних/фітосанітарних заходів має бути обґрунтованим, а для тих, що відрізняються від міжнародних стандартів, встановлена спеціальна процедура;
- держави-члени СОТ повинні всіляко сприяти укладенню угод про визнання результатів робіт з оцінки відповідності та про еквівалентність систем санітарного і фітосанітарного контролю.

Умовна класифікація продукції:

- сільськогосподарська, харчова та суміжна продукція (Угода SPS);
- фармацевтична продукція (Угода TRIPS);
- послуги (Угода GATS);
- продукція у вигляді нерухомого майна (будівлі, споруди);

– промислова продукція (Угода ТВТ).

Конкурентоспроможність – це визначальна ринкова категорія, що відображає одну з найважливіших властивостей ринку – його конкурентність. За незмінних якісних характеристик виробу його конкурентоспроможність може змінюватися в доволі широких межах, реагуючи на різні чинники, обумовлені конкурентним середовищем.

Вирізняють зовнішню і внутрішню конкурентоспроможність. **Зовнішня конкурентоспроможність** – це здатність продавати товари і послуги на світових ринках, наявність у структурі експорту достатньої кількості товарів і послуг, які забезпечують сталість платіжного балансу країни. **Внутрішня конкурентоспроможність** – це продажі на внутрішньому ринку за конкуренції з імпортом та вітчизняними товарами, які забезпечують разом з експортом необхідний рівень зайнятості і доходів населення.

Політика конкурентоспроможності є державною економічною політикою. Держава повинна організувати моніторинг конкурентоспроможності і знайти форми підтримки виникаючих та зростаючих компаній, передусім інноваційних. Держава зобов'язана реально сприяти посиленню конкуренції, активізувати роботу компаній, вирівняти умови конкуренції, сприяти іноземним інвестиціям.

Реальним і високоефективним чинником підвищення конкурентоспроможності національної економіки є формування і проведення державної промислової політики як органічної частини загальної державної економічної політики. Державна промислова політика передбачає діяльність держави, спрямовану на зростання обсягів виробництва, підвищення конкурентоспроможності промислової продукції, а також на координацію дій економічних суб'єктів.

Конкурентна політика держави – це визначена у часі та за напрямками комплексна система впливу держави як сукупності суб'єктів владних повноважень, спрямована на формування нормативно-правового поля щодо сфери господарювання на засадах ринкових цінностей та принципах економічної конкуренції, забезпечення певного рівня економічних відносин (а саме – конкурентоспроможності гравців ринку) та їхнього перспективного розвитку у соціальному просторі, поєднана з системою заходів із

контролю та захисту економічної конкуренції, узгодження інтересів підприємств (щодо отримання прибутку) і суспільства.

Оскільки в умовах глобалізації завданням держави є забезпечення конкурентоспроможності національної економіки, побудованої на ринкових принципах, зокрема вітчизняної продукції на світовому та внутрішньому ринках, економічна та конкурентна політика держави є тотожними поняттями, а механізми державного регулювання конкуренції є економічними механізмами, визначеними у правовий спосіб для досягнення певної мети.

Конкурентну політику можуть формувати та реалізовувати у таких трьох *напрямах*: демонополізація економіки, антимонопольне регулювання та застосування антимонопольного законодавства.

Державне регулювання економічної конкуренції у правовому сенсі є частиною правового регулювання. Його реалізують у межах державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності, яка, відповідно до норм Закону України “Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності”, є напрямом державної політики щодо вдосконалення правового регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб’єктами господарювання, недопущення прийняття економічно недоцільних та неефективних регуляторних актів, зменшення втручання держави у діяльність суб’єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності, що здійснюють в межах, у порядку та у спосіб, які встановлені Конституцією та законами України.

Правове закріплення конкурентної політики здійснюють шляхом визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики у прогнозах і програмах економічного й соціального розвитку України та окремих її регіонів, програмах діяльності КМУ, цільових програмах економічного, науково-технічного і соціального розвитку, а також відповідних різноманітних законодавчих актах.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. *Високорозвинута й провідна галузь матеріального виробництва, від рівня розвитку якої залежить технічне переозброєння та інтенсифікація всіх галузей економіки, підвищення добробуту народу, зміцнення обороноздатності країни – це:*

- а) народне господарство;
- б) економіка;
- в) промисловість;
- г) правильної відповіді немає.

2. *За видами діяльності промисловість України налічує:*

- а) 15 галузей;
- б) 18 галузей;
- в) 20 галузей;
- г) 22 галузі.

3. *Видобувні та обробні галузі промисловості виокремлюють за такою ознакою як:*

- а) вид продукції, що випускають;
- б) вплив на предмет праці;
- в) структура;
- г) територіальна структура.

4. *За видом продукції, що випускають, галузі промисловості об'єднують у:*

- а) важку, легку та харчову;
- б) видобувну та обробну;
- в) групи “А” і “Б”;
- г) правильної відповіді немає.

5. *Паливна, електроенергетична, металургійна, хімічна, машинобудівна, лісова і деревообробна, промисловість будматеріалів належать до:*

- а) важкої промисловості;
- б) легкої промисловості;
- в) обробної промисловості;
- г) видобувної промисловості.

6. *Промисловий центр – це:*

а) населений пункт, в якому розміщено декілька промислових підприємств, не поєднаних між собою виробничими зв'язками;

б) один або декілька близько розташованих промислових центрів, в яких розміщені підприємства, що мають між собою тісні виробничі та економічні зв'язки;

в) еволюція промислового вузла;

г) поєднання вузлів і агломерацій, що мають взаємозв'язки, на певній території.

7. Промислова агломерація – це:

а) населений пункт, в якому розміщено декілька промислових підприємств, не поєднаних між собою виробничими зв'язками;

б) один або декілька близько розташованих промислових центрів, в яких розміщені підприємства, що мають між собою тісні виробничі та економічні зв'язки;

в) еволюція промислового вузла;

г) населений пункт, в якому є тільки одне промислове підприємство.

8. Промисловий район – це:

а) населений пункт, в якому розміщено декілька промислових підприємств, не поєднаних між собою виробничими зв'язками;

б) один або декілька близько розташованих промислових центрів, в яких розміщені підприємства, що мають між собою тісні виробничі та економічні зв'язки;

в) еволюція промислового вузла;

г) поєднання вузлів і агломерацій, що мають взаємозв'язки, на певній території.

9. Промисловий вузол – це:

а) населений пункт, в якому розміщено декілька промислових підприємств, не поєднаних між собою виробничими зв'язками;

б) один або декілька близько розташованих промислових центрів, в яких розміщені підприємства, що мають між собою тісні виробничі та економічні зв'язки;

в) еволюція промислового вузла;

г) населений пункт, в якому є тільки одне промислове підприємство.

10. Вкажіть види міжгалузевих комплексів промислового виробництва:

а) паливно-енергетичний, металургійний, будівельний, харчовий;

б) паливно-енергетичний, металургійний, хіміко-лісовий, харчовий;

в) паливно-енергетичний, металургійний, машинобудівний, хімічний, лісовий, харчовий;

г) паливно-енергетичний, металургійний, машинобудівний, хіміко-лісовий.

11. Пряме управління промисловим виробництвом передбачає:

а) управління об'єктами, які перебувають у сфері державної власності;

б) управління монопольними виробництвами деяких видів промислової продукції;

в) контроль і розподіл державою промислової продукції, яку виробляють на підприємствах державного підпорядкування;

г) усі відповіді правильні.

12. Ціллю промислової політики є:

а) підтримка галузей індустрії, які забезпечують майбутнє економічне зростання

б) модернізація традиційних галузей;

в) досягнення соціальної прийнятності економічних процесів у депресивних, неперспективних галузях;

г) усі відповіді правильні.

13. У промисловій політиці індустріальний комплекс країни виступає як:

а) об'єкт;

б) суб'єкт;

в) елемент;

г) правильної відповіді немає.

14. Тактика “пристосування” у реалізації державної промислової політики передбачає:

а) поступове скорочення виробництва у певній галузі з метою попередження занадто великих соціальних потрясінь;

б) активне стимулювання державою ринкових процесів, впровадження нових технологій, підпорядкування розвитку певних галузей суспільним цілям;

в) захист та стимулювання розвитку окремих галузей, протекціонізм у міжнародній торгівлі;

г) створення загальних сприятливих умов для забезпечення конкурентоспроможності підприємств на світовому ринку.

15. Тактика “активного формування” у реалізації державної промислової політики передбачає:

а) поступове скорочення виробництва у певній галузі з метою попередження занадто великих соціальних потрясінь;

б) активне стимулювання державою ринкових процесів, впровадження нових технологій, підпорядкування розвитку певних галузей суспільним цілям;

в) захист та стимулювання розвитку окремих галузей, протекціонізм у міжнародній торгівлі;

г) створення загальних сприятливих умов для забезпечення конкурентоспроможності підприємств на світовому ринку.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Барінов В. В.* Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / В. В. Барінов, Г. І. Скорик. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. – С. 247–262.
2. *Михасюк І.* Державне регулювання економіки : підручник / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка, З. Залога. – К. : Атіка, Ельга-Н, 2000. – С. 419–431.
3. Практикум з державного регулювання економіки : [навч. посіб.] / [А. Ф. Мельник, А. Ю. Васіна, О. П. Дудкіна та ін.] ; за ред. А. Ф. Мельник. – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – С. 168–187.
4. *Швайка Л. А.* Державне регулювання економіки : підручник / Л. А. Швайка. – К. : Знання, 2008. – С. 363–380.

Тема 12

Державне регулювання рівня життя населення та розвитку соціальної сфери

12.1. Соціальний захист і регулювання доходів населення

12.2. Державне регулювання рівня та якості життя населення

12.3. Соціальний розвиток держави

12.4. Державне регулювання розвитку галузей соціальної інфраструктури

ТЕРМІНИ

*Баланс грошових доходів
і витрат населення*

Бідність

- глибина
- межа
- рівень

*Дефіцит доходу бідного
населення*

- середній
- сукупний

Індекс

- вартості життя

- людського розвитку

- якості життя

Квінтильний коефіцієнт

- населення
- фондів

Рівень життя населення

Соціальний (-на)

- захист
- інфраструктура
- розвиток

Якість життя населення

12.1. Соціальний захист і регулювання доходів населення

Соціальний захист – це система соціальних та економічних прав і гарантій, закріплених законодавчо державою, що реалізують завдяки її соціальній політиці. Трактуювання цього поняття наведені у табл. 12.1.

Таблиця 12.1

ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ “СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ”

№ з/п	Зміст даного поняття	Автор
1.	Сукупність соціально-економічних відносин, що включає комплекс соціальних гарантій, законодавчо закріплених прав і забезпечуючих підсистем	<i>Антипов А. Г.</i>
2.	Система та механізм реалізації соціально-економічних і правових гарантій, що забезпечують суспільно нормальний рівень розвитку особистості і суспільства	<i>Новікова О. Ф.</i>
3.	У широкому значенні – це діяльність держави по втіленню у життя мети та пріоритетних завдань соціальної політики, реалізації сукупності законодавчо закріплених економічних, правових і соціальних гарантій, які забезпечують кожному члену суспільства додержання найважливіших соціальних прав	<i>Валовий Д. В.</i>
4.	Система соціальних та економічних прав і гарантій, що закріплюються державою і реалізуються її соціальною політикою на основі рівня, достатнього для відтворення і розвитку особистості на всіх етапах життєдіяльності людини	<i>Борецька Н. П.</i>

Метою соціального захисту є підтримка стабільності в суспільстві, а також надання можливості кожному члену суспільства незалежно від його соціального походження, національності і віросповідання вільно розвиватися і реалізовувати свої здібності.

Соціальний захист містить активну і пасивну складові. *Пасивна* полягає лише в наданні соціальної допомоги людині. *Активна* має на увазі розробку заходів щодо запобігання ситуацій, які загрожують добробуту, життю і здоров'ю людини, а також стимулюють його активність у цьому.

Головними **елементи системи соціального захисту населення** є:

1. Встановлення допустимих параметрів життя (розмір прожиткового мінімуму, мінімальної пенсії і соціальної допомоги).

2. Захист населення від зростання цін і товарного дефіциту для гарантованого забезпечення прожиткового мінімуму громадян.

3. Рішення проблем безробіття і забезпечення ефективної зайнятості, перепідготовка кадрів.

4. Пенсійне забезпечення.

5. Дитячі будинки, інтернати, будинки пристарілих і т. п.

6. Соціальні трансферти (допомога по безробіттю, одноразові і щомісячні виплати, житлові субсидії і т. д.).

7. Соціальне обслуговування (надання соціальної допомоги окремим категоріям громадян тощо).

8. Медична допомога.

9. Соціальне страхування.

Рівень життя населення, насамперед, залежить від рівня доходів.

Доходами населення вважають обсяг нарахованих у грошовій та натуральній формі: заробітної плати (включаючи одержану населенням з-за кордону), прибутку та змішаного доходу, одержаних доходів від власності, соціальних допомог та інших поточних трансфертів.

Наявний дохід – це максимальний обсяг доходів, призначених для використання домашніми господарствами на придбання споживчих товарів та оплату послуг. Його складові – заробітна плата, прибуток, змішаний дохід, сальдо доходів від власності, соціальні допомоги, інші одержані поточні трансферти в грошовій формі (за винятком сплачених, зокрема, поточних, податків на доходи та майно).

Загальні доходи складаються з грошових доходів, а також вартості спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства (за винятком поточних витрат на її виробництво), суми безготівкових пільг та субсидій на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива, суми безготівкових пільг на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на оплату послуг транспорту, зв'язку, вартості подарованих родичами та іншими особами продовольчих товарів.

Для визначення ступеня соціальної захищеності населення суттєве значення має оцінка **рівня реального доходу**, який характеризує кількість товарів та послуг, що можна придбати за номінальний дохід, і визначається реальним попитом та цінами на товари (послуги), що входять в індивідуальний споживчий кошик і величиною саме номінального доходу. Будь-які зрушення у співвідношенні цін та в

складі товарів, що можуть бути придбані, зумовлюють зміни статей видатків, незалежно від розміру номінального доходу.

Складовими доходів населення є сукупні доходи, грошові та натуральні (в грошовій оцінці) надходження. Грошові доходи населення містять: показники оплати праці, надходження від власності, соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти, прибуток та змішаний дохід.

Державна політика доходів передбачає низку **аспектів**, серед яких виокремлюють:

- формування первинних доходів населення (як грошових, так і натуральних), що пов'язане із загальною державною політикою у сфері соціально-економічного розвитку країни загалом;
- механізм розподілу і перерозподілу доходів через базу фінансово-економічних важелів, що впливають на рівень доходів усіх секторів економіки і, як результат, – на сукупний попит і пропозицію;
- формування кінцевих доходів населення, його споживчого попиту на товари та послуги, фактичне використання доходів на споживання і нагромадження.

Одним із найпоширеніших засобів прогнозування реальних доходів населення є баланс грошових доходів і витрат населення.

Головним **завданням балансу грошових доходів і витрат населення** є встановлення пропорційного співвідношення між грошовими доходами населення, обсягами роздрібного товарообігу, платних послуг та заощаджень громадян. На основі балансу також визначають рівень забезпечення населення готівкою грошової маси, реальні доходи населення, загальний обсяг платоспроможного попиту та задають основні параметри для розрахунку показника емісії грошей.

Отже, баланс грошових доходів і витрат населення налічує дві частини: **доходи**, отримані населенням за певний рік, та **витрати (видатки)**, здійснені у результаті купівлі товарів чи придбання послуг та ін.

До **доходів** грошового балансу зачисляють усі номінальні грошові доходи населення, одержані ним за результатами трудової та підприємницької діяльності в усіх галузях і сферах національної економіки, соціальні трансфертні платежі, надходження з фінансової

системи та інші грошові доходи. Тобто баланс грошових доходів і витрат населення містить такі доходні статті:

- До статті балансу *“Оплата праці робітників і службовців підприємств і організацій”* зачисляють грошові доходи населення, одержані за результатами праці від державних, кооперативних, спільних, орендних, акціонерних, приватних, громадських та інших установ і закладів, фондів, а також надходження фізичних осіб – суб’єктів підприємницької діяльності.
- До статті *“Грошові доходи від сільськогосподарських підприємств”* зачисляють грошові доходи членів сільськогосподарських, риболовецьких, колективних, державних, приватних підприємств, а також заробітки робітників, залучених до сільськогосподарських робіт.
- Стаття *“Надходження від продажу продуктів сільського господарства”* містить суми виручки від продажу сільськогосподарських продуктів заготівельним організаціям у порядку державних закупівель, продукції сільського господарства державним підприємствам і організаціям для потреб торгівлі, промислової переробки і для громадського харчування (крім держзакупівель); продуктів сільського господарства, споживчої кооперації за цінами згідно з домовленістю, продуктів сільського господарства підприємствам на ринку, худоби і сільськогосподарської продукції колективним та державним господарством.
- До елементів статті *“Трансфертні платежі”* належать усі види одержуваних населенням пенсій, допомог, стипендій та інших видів соціального забезпечення, одержаних з державного та місцевого бюджетів, спеціально створених соціальних позабюджетних фондів та інших джерел.
- Стаття *“Надходження з фінансової системи”* містить грошові виплати з державного страхування, позики, виграші, погашення позик, дивіденди, доходи від обміну іноземної валюти на українську гривню та інші.
- Стаття *“Гроші, одержані за перекази з-за меж країни”*, містить кошти, одержані за переказами і акредитивами, крім переведених та внесених сум.

- Стаття “Інші доходи” містить грошові доходи населення, які не знайшли відображення в попередніх статтях.

До **витрат балансу** зачисляють усі грошові витрати населення на придбання товарно-матеріальних цінностей, оплату послуг, купівлю цінних товарів, оплату обов’язкових податків і зборів. Сюди належать такі статті:

- “Придбання товарів і оплата послуг”. Стаття містить: грошові витрати населення, пов’язані з купівлею товарів у державній і кооперативній торгівлі, на ринках; оплату послуг, наданих державними, суспільними, приватними та іншими підприємствами, які займаються обслуговуванням населення.
- “Обов’язкові платежі та добровільні внески, у тому числі прибутковий податок з населення”. Стаття містить грошові витрати населення з виплати державних податків, платежів зі страхування, внесків до різних фондів і організацій, повернення кредитів і позик та інших добровільних і обов’язкових платежів.
- “Приріст вкладів, придбання облігацій та інших цінних паперів”. Стаття відображає грошові витрати населення, спрямовані на приріст вкладів у ощадних та комерційних банках, придбання казначейських білетів, сертифікатів і облігацій.
- “Придбання акцій і нерухомості”. Стаття містить грошові витрати населення на придбання акцій державних і приватних суб’єктів господарської діяльності, а також придбання нерухомості.
- “Гроші, відправлені за межі країни”. Стаття містить гроші, відправлені за переказами і внесені на акредитиви, за винятком одержаних сум.

Важливим питанням сучасної соціальної політики, передусім політики доходів, є **регулювання бідності**. Бідність визначають двома чинниками:

- часткою населення з доходами, меншими від вартості мінімального споживчого кошика;
- відхиленням величини прожиткового мінімуму відносно середнього рівня достатку.

В Україні оцінку бідності здійснюють відповідно до Методики комплексної оцінки бідності, якою передбачають прогнозування та

розрахунок системи показників, які безпосередньо характеризують становище бідного населення. Комплексну оцінку бідності проводять з використанням таких показників:

- межі бідності;
- рівня бідності;
- сукупного дефіциту доходів бідного населення;
- середнього дефіциту доходів бідного населення;
- глибини бідності.

Межа бідності – рівень доходу (витрат), нижче від якого є неможливим задоволення основних потреб.

Рівень бідності визначають як частку сімей, у яких рівень споживання (доходів) на особу є нижчим від визначеної межі бідності. Розрахунок цього показника здійснюють за формулою:

$$P_{\text{б}} = \frac{H_{\text{б}}}{H} \times 100\%, \quad (12.1)$$

де $H_{\text{б}}$ – чисельність бідного населення, тис. осіб;

H – загальна чисельність населення країни.

Сукупний дефіцит доходу бідного населення – це сума коштів, яких не вистачає бідному населенню країни загалом до визначеної межі бідності:

$$D_{\text{д}} = \sum_{i=1}^H (P_{\text{м}} - D_{\text{б}}), \quad (12.2)$$

де $P_{\text{м}}$ – прожитковий мінімум, грн.;

$D_{\text{б}}$ – доходи бідної особи, грн.

Середній дефіцит доходу бідного населення – це сума коштів, яких у середньому не вистачає одній бідній особі до визначеної межі бідності. Показник розраховують за формулою:

$$D_{\text{д}}^{\text{особ}} = \frac{D_{\text{б}}}{H_{\text{б}}}. \quad (12.3)$$

Глибиною бідності називають відносний показник, який характеризує рівень дефіциту коштів до встановленої величини, що розраховують за формулою:

$$\Gamma_{\text{б}} = \frac{P_{\text{м}} - D_{\text{д}}^{\text{особ}}}{P_{\text{м}}} \times 100\%. \quad (12.4)$$

Показники бідності розраховують по країні загалом та за регіонами. Прогнозування цих показників зводиться до захисту виявлених груп населення і гарантованого забезпечення прожиткового мінімуму шляхом надання адресної матеріальної допомоги, підвищення пенсійного забезпечення, утримання дитячих будинків, інтернатів, будинків для інвалідів і людей похилого віку, допомоги з безробіття, житлових субсидій, пілг тощо.

12.2. Державне регулювання рівня та якості життя населення

Рівень життя населення є складною та системною соціально-економічною категорією, яка відображає сукупність відносин та умов, що визначають життєдіяльність та розвиток населення.

Рівень життя населення оцінюють системою показників, що характеризують матеріальні основи, стан і розвиток добробуту населення.

Перелічимо *показники рівня життя населення* та соціальних гарантій:

- *узагальнюючі показники рівня життя населення* (грошові доходи домогосподарств, суспільні фонди споживання на особу, частку населення за рівнем середнього сукупного доходу на особу);
- *оплата праці та доходи населення* (грошові доходи домогосподарств, середньомісячні оплати праці робітників і службовців, середньомісячна оплата праці в аграрному секторі економіки, середній розмір пенсій, середня державна допомога, середній розмір стипендій, натуральні доходи населення);
- *індекс вартості життя* (індекс споживчих цін прожиткового мінімуму, індекс цін на товари, індекс цін на послуги);
- *рівні споживання основних продуктів на особу* (м'ясо та м'ясопродукти, молоко та молочні продукти, яйця, хліб та хлібопродукти, картопля, овочі та баштанні культури, платні послуги на особу);
- *соціальні гарантії у сфері доходів та споживання* (прожитковий мінімум загалом, у тому числі: продовольчі товари, непродовольчі товари, оплата послуг, обов'язкові платежі та внески, рівень мінімальної заробітної платні, рівень мінімальної пенсії).

Узагальнюючим показником рівня життя є *грошові доходи домогосподарств*, які відображають частину національного доходу, що використовує населення на споживання і накопичення. Грошові доходи домогосподарств формують з усіх видів грошових та натуральних надходжень, одержаних членами домогосподарств у вигляді оплати праці (за винятком податку та обов'язкових відрахувань), доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості, доходів від власності у вигляді відсотків, дивідендів, продажу акцій та інших цінних паперів, надходжень від продажу нерухомості, особистого та домашнього майна, худоби, продукції особистого підсобного господарства, соціальних допомог, субсидій готівкою, пенсій, стипендій, грошових допомог від родичів та інших осіб, а також інших грошових доходів.

Також для регулювання рівня життя населення використовують показники: *квінтильний коефіцієнт населення* – співвідношення мінімального рівня витрат серед 20 % найменш забезпеченого населення та *квінтильний коефіцієнт фондів* – співвідношення сумарних витрат 20 % найбільш та 20 % найменш забезпеченого населення.

За державного регулювання добробуту населення важливе значення мають показники соціальних гарантій населенню: *мінімальний споживчий бюджет, межа бідності, мінімальні рівні оплати праці, пенсій, допомог* тощо.

Мінімальний споживчий бюджет – це набір продовольчих та непродовольчих товарів і послуг у натуральному і вартісному вираженні, що забезпечує задоволення основних фізіологічних і соціально-культурних потреб людини.

У світовій практиці для характеристики рівня життя населення широко використовують показник *індекс вартості життя* – індекс роздрібних цін спеціального набору товарів і послуг, що входять у споживчий кошик і становлять прожитковий мінімум.

В Україні в нормативно-законодавчих актах посиляються на показник *межа малозабезпеченості*. Він характеризує величину сукупного доходу непрацездатної особи, яка забезпечує йому споживання товарів і послуг на мінімальному рівні, встановленому чинним законодавством.

ООН у 1990 р. запровадила інтегральний показник – *індекс людського розвитку* (ІЛР), який характеризує рівень добробуту

населення. Цей показник налічує три компоненти: тривалість життя, освіченість та життєвий рівень населення.

Якість життя – ступінь відповідності умов і рівня життя науково обґрунтованим нормативам або визначеним стандартам. Під якістю життя розуміють також задоволеність населення життям з точки зору широкого набору потреб та інтересів.

Рівень та якість життя характеризує досягнутий на певний проміжок часу ступінь задоволення різноманітних потреб населення. Гідний рівень якості життя всіх категорій населення потребує запровадження та дотримання високих соціальних стандартів, що є однією з основних функцій соціального захисту населення.

Рівень життя постійно змінюється і залежить від стану економіки. Якість життя як широка, багатоаспектна та багатогранна соціально-економічна категорія має складну структуру, оскільки охоплює всі сфери суспільства (рис. 12.1).

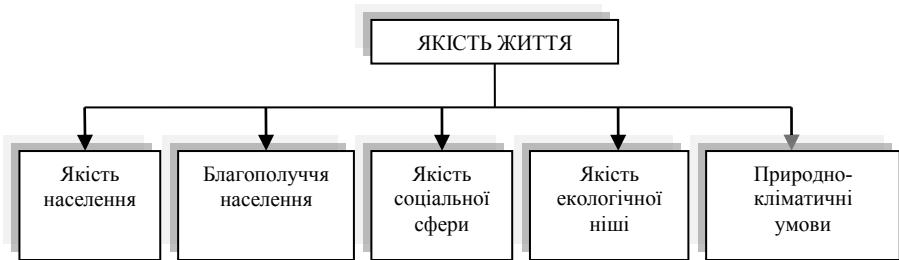

Рис. 12.1. Структура якості життя населення

Державна політика підвищення рівня та якості життя населення є складовою державного регулювання економіки як процесу втручання державних органів влади за допомогою різних методів і інструментів у розвиток основних економічних процесів з метою забезпечення позитивних соціально-економічних результатів.

Об’єктивно необхідністю такого втручання є неможливість ринку забезпечити виконання **економічної політики держави**, яка передбачає:

- по-перше, створення міцної матеріальної основи для зростання добробуту народу;

- по-друге, забезпечення суспільного відтворення в необхідних пропорціях і масштабах;
- по-третє, підтримку балансу соціально-економічних інтересів різних верств населення;
- по-четверте, збереження цілісності територіального простору країни.

ООН запропоновано показник, який характеризує якість життя – **індекс якості життя**, який є комбінованим показником, що містить такі компоненти:

- рівень освіти;
- рівень медичного обслуговування;
- тривалість життя;
- ступінь зайнятості населення;
- платоспроможність населення;
- кількість вільного часу;
- рівень забезпеченості житлом;
- участь у громадському житті;
- доступ до політичного життя тощо.

Конкретними показниками індексу якості життя є: кількість вчителів, медиків, вихователів, квадратних метрів житла, телефонів, транспортних засобів на одну людину (на 1 000 осіб), якість обслуговування тощо.

12.3. Соціальний розвиток держави

Соціальний розвиток будь-якої країни має винятково важливе значення з позиції стратегії довгострокового суспільного поступу. Розбалансування соціально-економічного розвитку, зазвичай, характеризується прискореним зростанням економічної складової, при цьому відбувається зниження якості життя населення.

Соціальний розвиток розглядають як забезпечення сталого зростання якості життєдіяльності населення на основі зміцнення його життєвого потенціалу, збільшення реальних доходів та розширення сфери продуктивної зайнятості. Це визначення формує цілісне уявлення про соціальний розвиток як необхідну умову комплексного розвитку.

Соціальна політика – це діяльність держави щодо створення і регулювання соціально-економічних умов життя суспільства з метою

підвищення його добробуту, усунення негативних наслідків ринкових процесів, забезпечення соціальної справедливості і стабільності в країні.

Основними **принципами** соціальної політики держави є:

1. Принцип соціальної справедливості.
2. Принцип соціальної солідарності (при прояві соціальних утруднень суспільство діє як єдина система, усередині якої відбувається перерозподіл соціальної спроможності від більш сильних до менш сильних).
3. Принцип соціального партнерства (припускає рівноправність сторін при переговорах, рівну для всіх сторін обов'язковість виконання домовленостей і відповідальність за невиконання).
4. Принцип соціальної компенсації (створення доступної сфери життєдіяльності, надання певних пільг і відповідного соціального обслуговування).
5. Принцип соціальних гарантій (надання громадянам гарантованого мінімуму соціальних послуг).
6. Принцип субсидіарності (надання переваги суспільним ініціативам в порівнянні з відповідною діяльністю державних органів при фінансуванні заходів у сфері соціальної політики).

Виділяють чотири групи **показників**, що характеризують **соціальний розвиток країни**:

До першої групи, яка характеризує рівень життя населення, належать такі:

- грошові доходи на одного жителя;
- середньомісячна заробітна плата;
- співвідношення середніх доходів на особу та прожиткового мінімуму;
- співвідношення доходів і витрат;
- частка населення з доходами, нижчими за прожитковий мінімум;
- концентрація доходів у різних групах населення;
- співвідношення доходів найбідніших і найбагатших людей країни.

До другої групи, яка характеризує соціальну забезпеченість, належать такі показники:

- забезпеченість житлом одного жителя;

- забезпеченість лікарями та лікарняними ліжками на одного жителя;
- роздрібний товарооборот і платні послуги на одного жителя;
- рівень злочинності.

До третьої групи, яка характеризує демографічну ситуацію, зачислено:

- природний приріст населення;
- коефіцієнти народжуваності та смертності;
- середню тривалість життя населення;
- коефіцієнт дитячої смертності;
- міграційне сальдо.

Четверта група показників характеризує стан трудових ресурсів. Сюди належать:

- рівень зайнятості населення;
- рівень безробіття;
- демографічне навантаження;
- навантаження на одне вільне робоче місце.

Способами реалізації державної соціальної політики є:

- система соціального захисту;
- соціальні гарантії;
- соціальні норми і нормативи;
- соціальні стандарти.

Соціальний захист – це система соціальних та економічних прав і гарантій, закріплених законодавчо державою, що реалізують завдяки її соціальній політиці.

Соціальні гарантії – законодавчо встановлені мінімальні розміри соціальних виплат (зарплата, допомоги, пенсії і т. д.), які забезпечують рівень життя не нижче прожиткового мінімуму.

Прожитковий мінімум – вартісна величина набору продуктів, достатнього для нормального функціонування організму людини і збереження його здоров'я, а також мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб людини.

Соціальні стандарти – законодавчо встановлені соціальні норми і нормативи або їхній комплекс, на базі яких визначають рівні основних державних соціальних гарантій.

12.4. Державне регулювання розвитку галузей соціальної інфраструктури

Соціальна інфраструктура – комплекс галузей, обслуговуючих матеріальне виробництво, невиробничу сферу і населення. Інфраструктуру поділяють на: *виробничу*, включаючи споруди транспорту і зв'язок щодо обслуговування виробничої сфери, складське господарство і матеріально-технічне забезпечення, а також систему інженерних мереж, обчислювальні центри і автоматизовані системи управління, газо- і нафтопроводи і т. д.; *невиробничу* (соціальну) – охорона здоров'я, освіта, житлово-комунальне господарство і побутове обслуговування населення, пасажирський транспорт, наука і наукове обслуговування, фізична культура і соціальне забезпечення і т. д.

Класифікацію галузей соціальної інфраструктури подано у табл. 12.2.

Таблиця 12.2

КЛАСИФІКАЦІЯ ГАЛУЗЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

№ з/п	Галузі соціальної сфери	Мета діяльності
1	<i>Охорона здоров'я</i>	Охорона здоров'я і життя людей
2	<i>Освіта</i>	Надання населенню рівних прав і можливостей для отримання освіти, відповідної роботи і справедливої оплати праці
3	<i>Культура, ЗМІ, спорт і туризм</i>	Залучення до сучасних засобів соціально-культурного розвитку
4	<i>Соціальна допомога</i>	Доведення до споживачів відповідних соціальних гарантій, товарів і послуг
5	<i>Наука і технологія</i>	Впровадження нових технологій в інформаційному суспільстві
6	<i>Побутове обслуговування, торгівля і громадське харчування</i>	Доведення до споживача якісних послуг побуту і товарів народного споживання
7	<i>Житлово-комунальне господарство</i>	Покращення житлових умов
8	<i>Соціальне страхування</i>	Захист майнових інтересів підприємств і громадян, безпека і стабільність підприємництва

У соціальній інфраструктурі вирізняють два рівні галузей:

I рівень – галузі, послуги яких гарантовані громадянам Конституцією; їх утримують здебільшого за рахунок коштів бюджету (освіта, охорона здоров'я, культура, мистецтво, фізкультура та спорт);

II рівень – галузі, які надають послуги переважно на комерційній основі (торгівля, громадське харчування, житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування тощо).

Державне регулювання розвитку галузей соціальної інфраструктури необхідно базувати на таких **принципах**:

- забезпечення державної підтримки розвитку соціальної сфери на рівні, що дає змогу населенню одержувати послуги у розмірах, що гарантують хороші умови життєдіяльності;
- максимальне залучення недержавних коштів на утримання і розвиток установ соціально-культурного призначення;
- комерціалізацію соціальної сфери і діяльності її установ необхідно здійснювати тільки за умов, що впровадження тут ринкових відносин не завдаватиме шкоди суспільству.

Щодо розвитку *освіти*, то пріоритетними напрямками у цій галузі є підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації працівників і фахівців. Зокрема, основними джерелами фінансування освіти і культури і надалі будуть засоби державного і місцевих бюджетів.

У конкретних галузях соціальної сфери державне регулювання здійснюють з урахуванням її особливостей. Наприклад, стосовно *житлово-комунального будівництва*, дії держави повинні бути спрямовані на забезпечення гарантій права громадян на житло шляхом розвитку будівництва за рахунок усіх джерел фінансування; розширення конкуренції у сфері виробництва, реконструкції, ремонту і обслуговування житла тощо.

До основних напрямів державного регулювання розвитку *торгівлі* належать:

- сприяння створенню регіональної структури торгівлі і громадського харчування;
- формування структури роздрібного товарообігу, яка забезпечуватиме максимальне наближення фактичного споживання до раціональних норм для непродовольчих товарів і фізіологічних норм для продуктів харчування.

Забезпечуючи розвиток *побутового обслуговування* як об'єкта державного регулювання, необхідно враховувати постійне скорочення фізичних обсягів побутових послуг через неможливість населення їх

оплачувати. Це передбачає необхідність розробки відповідних програм щодо забезпечення підприємств служби побуту устаткуванням з метою створення розгалуженої мережі малопотужних підприємств, які сформували б закінчену інфраструктуру в кожному мікрорайоні, місті, селі.

Вплив держави на формування *туристичної сфери* здійснюють різними шляхами і на різних територіальних рівнях – місцевому, регіональному, загальнонаціональному і навіть міждержавному. Об'єктами регулювання з боку держави є: формування потреби у відпочинку населення країни, регулювання його вільного часу, тривалість відпустки, формування і підтримка рекреаційного середовища, регулювання об'ємів і напрямів туристичних потоків, створення туристичної інфраструктури, підготовка кадрів для рекреаційно-туристичних комплексів, територіальна організація туристичної сфери, охорона рекреаційних ресурсів і заповідних територій тощо.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Метою соціального захисту є:

а) підтримка стабільності в суспільстві, а також надання можливості кожному члену суспільства незалежно від його соціального походження, національності і віросповідання вільно розвиватися і реалізовувати свої здібності;

б) створення умов для розвитку системи охорони здоров'я;

в) підтримка темпів економічного розвитку, а також надання можливості вільної підприємницької діяльності;

г) створення умов для задоволення матеріальних потреб.

2. Під соціальним захистом розуміють:

а) сукупність соціально-економічних відносин, що включає комплекс соціальних гарантій, законодавчо закріплених прав і забезпечуючих підсистем;

б) сукупність усіх форм, які застосовує суспільство для забезпечення захисту від ризиків захворювань, старості, для гарантування у випадку зменшення або втрати доходу;

в) система та механізм реалізації соціально-економічних і правових гарантій, що забезпечують суспільно нормальний рівень розвитку особистості і суспільства;

г) всі відповіді правильні.

3. Наявний дохід – це:

а) заробітна плата, прибуток, змішаний дохід, сальдо доходів від власності, соціальні допомоги, інші одержані поточні трансферти в грошовій формі, за винятком сплачених (зокрема, поточних податків на доходи та майно);

б) грошові доходи, а також вартості спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства;

в) доходи, отримані за основним місцем роботи;

г) заробітна плата та кредити банків.

4. Під загальними доходами розуміють:

а) заробітну плату, прибуток, змішаний дохід, сальдо доходів від власності, соціальні допомоги, інші одержані поточні трансферти в грошовій формі, за винятком сплачених (зокрема, поточних податків на доходи та майно);

б) грошові доходи, а також вартості спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства, суми безготівкових пільг та субсидій на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива, суми безготівкових пільг на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на оплату послуг транспорту, зв'язку тощо;

в) доходи, отримані за основним місцем роботи;

г) заробітна плата та кредити банків.

5. Баланс грошових доходів і витрат населення містить такі доходні статті:

а) оплата праці робітників і службовців підприємств і організацій, трансфертні платежі;

б) гроші, одержані за перекази з-за меж країни, придбання товарів і оплата послуг;

в) надходження з фінансової системи, приріст вкладів, придбання облігацій та інших цінних паперів;

г) надходження від продажу продуктів сільського господарства, гроші, переказані за межі країни.

6. Комплексну оцінку бідності проводять з використанням таких показників:

а) глибина бідності;

б) межа бідності;

в) сукупний дефіцит доходів бідного населення;

г) усіх перелічених показників.

7. Частку сімей, у яких рівень споживання на особу є нижчим від визначеної межі бідності, визначають як:

а) глибина бідності;

б) рівень бідності;

в) критична величина бідності;

г) сукупний дефіцит доходів бідного населення.

8. Сума коштів, яких не вистачає бідному населенню країни загалом до визначеної межі бідності – це:

а) середній дефіцит доходів бідного населення;

б) загальний дефіцит доходів бідного населення;

в) сукупний дефіцит доходів бідного населення;

г) глибина бідності.

9. Відносний показник, який характеризує рівень дефіциту коштів до встановленої величини, називають:

- а) межею бідності;
- б) критичною величиною бідності;
- в) рівнем бідності;
- г) глибиною бідності.

10. Під рівнем життя населення розуміють:

- а) величину доходів суспільства;
- б) ступінь відповідності умов і рівня життя науково обґрунтованим нормативам або визначеним стандартам;
- в) сукупність відносин та умов, що визначають життєдіяльність та розвиток людей;
- г) рівень розвитку науково-технічного прогресу.

11. Якість життя – це:

- а) сукупність відносин та умов, що визначають життєдіяльність та розвиток людей;
- б) ступінь відповідності умов і рівня життя науково обґрунтованим нормативам або визначеним стандартам;
- в) величина доходів суспільства;
- г) якість спожитих продуктів харчування.

12. Співвідношення сумарних витрат 20 % найбільш та 20 % найменш забезпеченого населення є:

- а) квінтільним коефіцієнтом населення;
- б) межею малозабезпеченості;
- в) індексом вартості життя;
- г) квінтільним коефіцієнтом фондів.

13. Соціальна політика – це:

- а) діяльність держави зі створення і регулювання соціально-економічних умов життя суспільства з метою підвищення його добробуту, усунення негативних наслідків ринкових процесів, забезпечення соціальної справедливості і стабільності в країні;
- б) система державних заходів щодо забезпечення гідного матеріального і соціального становища громадян;
- в) законодавчо встановлені мінімальні розміри соціальних виплат (зарплата, допомоги, пенсії і т. д.), які забезпечують рівень життя не нижче прожиткового мінімуму;

г) законодавчо встановлені соціальні норми і нормативи або їхній комплекс, на базі яких визначають рівні основних державних соціальних гарантій.

14. Під соціальним захистом розуміють:

а) діяльність держави зі створення і регулювання соціально-економічних умов життя суспільства з метою підвищення його добробуту, усунення негативних наслідків ринкових процесів, забезпечення соціальної справедливості і стабільності в країні;

б) система державних заходів щодо забезпечення гідного матеріального і соціального становища громадян;

в) законодавчо встановлені мінімальні розміри соціальних виплат (зарплата, допомоги, пенсії і т. д.), які забезпечують рівень життя не нижче прожиткового мінімуму;

г) законодавчо встановлені соціальні норми і нормативи або їхній комплекс, на базі яких визначають рівні основних державних соціальних гарантій.

15. Соціальні гарантії – це:

а) діяльність держави зі створення і регулювання соціально-економічних умов життя суспільства з метою підвищення його добробуту, усунення негативних наслідків ринкових процесів, забезпечення соціальної справедливості і стабільності в країні;

б) система державних заходів щодо забезпечення гідного матеріального і соціального становища громадян;

в) законодавчо встановлені мінімальні розміри соціальних виплат (зарплата, допомоги, пенсії і т. д.), які забезпечують рівень життя не нижче прожиткового мінімуму;

г) законодавчо встановлені соціальні норми і нормативи або їхній комплекс, на базі яких визначають рівні основних державних соціальних гарантій.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : станом на 12 червня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
2. Господарський Кодекс України: станом на 01 лютого 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
3. *Барінов В. В.* Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / В. В. Барінов, Г. І. Скорик. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. – С. 295–314.
4. *Карамішев Д. В.* Концепція інноваційних перетворень: міжгалузевий підхід до реформування системи охорони здоров'я (державно-управлінські аспекти) : монографія / Д. В. Карамішев. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2004. – 304 с.
5. *Ковтун О. І.* Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / О. І. Ковтун. – Львів : Новий Світ – 2000, 2006. – С. 323–352.
6. *Мельник С. В.* Механізм регулювання соціально-трудової сфери України : монографія / С. В. Мельник. – К. : Видавництво “Соцінформ”, 2009.
7. *Мельниченко О. А.* Підвищення рівня та якості життя населення: механізм державного регулювання : монографія / О. А. Мельниченко. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2008.
8. *Михасюк І.* Державне регулювання економіки : підручник / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка, З. Залога. – К. : Атіка, Ельга-Н, 2000. – С. 444–472.
9. Практикум з державного регулювання економіки : [навч. посіб.] / [А. Ф. Мельник, А. Ю. Васіна, О. П. Дудкіна та ін.] ; за ред. А. Ф. Мельник. – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – С. 278–317.
10. *Стеченко Д. М.* Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / Д. М. Стеченко. – К. : МАУП, 2000. – С. 124–131.
11. *Третьак Г. С.* Державне регулювання економіки та економічна політика : [навч. посіб.] / Г. С. Третьак, К. М. Бліщук. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. – С. 109–119.
12. Управління соціальним і гуманітарним розвитком : [навч. посіб.] / [В. А. Скуратівський, В. П. Трощинський, Е. М. Лібанова

- та ін.] ; за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського : у 2 ч. – К. : НАДУ, 2009.
13. *Халецька А. А.* Соціальний захист населення в Україні: теорія та практика державного управління : монографія / А. А. Халецька. – Донецьк : Юго-Восток, 2010. – 430 с.
14. *Швайка Л. А.* Державне регулювання економіки : підручник / Л. А. Швайка. – К. : Знання, 2008. – С. 252–284.

Тема 13

Державне регулювання освіти і науки

- 13.1. Система освіти в Україні: поняття і структура
- 13.2. Поняття та засоби державного регулювання освіти
- 13.3. Поняття та види науково-технічної діяльності
- 13.4. Державне регулювання науково-технічної діяльності
- 13.5. Показники прогнозування освіти та підготовки спеціалістів

ТЕРМІНИ

Державна науково-технічна політика

- завдання
- цілі

Державне регулювання науково-технічної діяльності

- важелі
- засоби впливу
- механізм
- принципи
- форми

Державні науково-технічні програми

Інспектування

- види

Наука

- вищі форми організації
- функції

Наукова діяльність

- поняття
- форми

Органи державного регулювання освітою

Освіта

- види
- мета

Освітні рівні

Освітньо-кваліфікаційні рівні

Правове регулювання сфери освіти

Принципи управління освітою

Система освіти

Фінансування наукової діяльності

- бюджетне
- програмно-цільове

13.1. Система освіти в Україні: поняття і структура

Освіта є найважливішим конструктом цивілізації, визначальним чинником соціально-економічного поступу суспільства.

Право на освіту (стаття 53 Конституції України) – це один з основних, соціальних і культурних прав громадян, закріплених Конституцією України. Це право має кожен громадянин незалежно від соціального походження, національності, політичних, релігійних та інших переконань, статі, майнового стану та інших ознак.

Освіта – це основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави.

Мета освіти – всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей та утвердження гуманізму, взаємоповаги між націями і народами, виховання високих моральних якостей.

Кожна країна відповідно до свого історичного розвитку, національних традицій, умов, перспектив формує свою систему освіти.

Система освіти – це сукупність навчально-виховних і культурно-освітніх закладів, наукових, науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою та самоврядування в галузі освіти, які, згідно з Конституцією та іншими законами України, здійснюють освіту і виховання громадян.

Структура освіти в Україні така:

1. *Дошкільна освіта.* Її здійснюють дошкільні навчальні заклади: ясла, ясла-садки, дитячі садки, ясла-садки компенсуючого типу, будинки дитини, дитячі будинки інтернатного типу, ясла-садки сімейного типу, ясла-садки комбінованого типу, центри розвитку дитини, дитячі будинки сімейного типу.

2. *Загальна середня освіта.* Основним видом закладів, у яких здобувають загальну середню освіту, є середня загальноосвітня школа трьох ступенів: перший – початкова школа, що забезпечує початкову загальну освіту, другий – основна школа, що забезпечує базову загальну середню освіту, третій – старша школа, що забезпечує повну загальну середню освіту. Для розвитку здібностей, обдарувань і талантів дітей створюють профільні класи, спеціалізовані школи,

гімназії, ліцеї, колегіуми, а також різні типи навчально-виховних комплексів, об'єднань.

3. *Позашкільна освіта.* До позашкільних закладів освіти належать палаци, будинки, центри, станції дитячої та юнацької творчості, школи мистецтв, студії, початкові спеціалізовані мистецькі заклади освіти, бібліотеки, дитячі театри, парки, оздоровчі центри та інші заклади.

4. *Професійно-технічна освіта.* Професійно-технічними закладами освіти є: професійно-технічне училище, професійно-художнє училище, професійне училище соціальної реабілітації, училище-агрофірма, училище-завод, вище професійне училище, навчально-виробничий центр, центр підготовки і перепідготовки робітничих кадрів, навчально-курсний комбінат, інші типи закладів, що надають робітничу професію.

5. *Вища освіта.* Для вищих закладів освіти встановлено чотири рівні акредитації: I – технікум, училище, інші прирівняні до них вищі заклади освіти; II – коледж, інші прирівняні до нього вищі заклади освіти; III і IV рівні (залежно від наслідків акредитації) – інститут, консерваторія, академія, університет.

6. *Післядипломна освіта.* До закладів післядипломної освіти належать: академії, інститути (центри) підвищення кваліфікації, перепідготовки, вдосконалення; навчально-курсні комбінати; підрозділи вищих закладів освіти (філії, факультети, відділення та ін.); професійно-технічні заклади освіти; відповідні підрозділи в організаціях та на підприємствах.

7. *Аспірантура.*

8. *Докторантура.*

9. *Самоосвіта.* Для самоосвіти громадян державними органами, підприємствами, установами, організаціями, об'єднаннями громадян, громадянами створено відкриті та народні університети, лекторії, бібліотеки, центри, клуби, теле-, радіонавчальні програми тощо.

Виходячи зі структури освіти, в Україні встановлено відповідні **освітні рівні:**

- початкова загальна освіта;
- базова загальна середня освіта;
- повна загальна середня освіта;
- професійно-технічна освіта;
- базова вища освіта;

- повна вища освіта.

Законом України “Про освіту” встановлено також *освітньо-кваліфікаційні рівні*:

- кваліфікований робітник;
- молодший спеціаліст;
- бакалавр;
- спеціаліст; магістр.

13.2. Поняття та засоби державного регулювання освіти

Функціонування системи освіти забезпечує держава. У статті 53 Конституції України визначено: “Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам”.

Органами державного управління освітою в Україні є Міністерство освіти і науки; міністерства і відомства України, які мають у своєму підпорядкуванні навчально-виховні заклади; відділи (управління) освіти місцевих державних адміністрацій.

Центральним органом державного управління освітою в Україні є *Міністерство освіти і науки*. Його повноваження визначено Законом України “Про освіту” та “Положенням про Міністерство освіти і науки України”. Міністерство бере участь у виробленні державної політики в галузі освіти та втіленні її в життя, визначенні основних напрямів розвитку освіти, здійснює координаційні, науково-методичні, контрольні функції та державне інспектування, забезпечує зв’язок з іншими державами, організовує впровадження в практику досягнень науки і передового педагогічного досвіду, проводить атестацію та акредитацію навчально-виховних закладів республіканського значення.

При Міністерстві освіти та науки функціонує *Атестаційна комісія*, яка здійснює атестацію наукових і науково-педагогічних кадрів.

Міністерству підпорядковані вищі навчальні заклади, Академія педагогічних наук та її науково-дослідні інститути.

Центральні органи державного управління освіти також беруть участь у виробленні та втіленні в життя державної політики в галузі освіти, професійної підготовки кадрів, у визначенні перспектив та напрямів розвитку освіти, вимог до її змісту, рівня й обсягу, нормативів матеріально-технічного, фінансового забезпечення навчально-виховних закладів.

При обласних, районних (міських) державних адміністраціях створюють відповідні структурні підрозділи, які здійснюють управління освітою: при обласній державній адміністрації – *управління освітою*, при районній (міській) – *відділ освіти*, при сільських і селищних радах народних депутатів – *комісії з питань освіти*.

Управління освіти, з одного боку, підпорядковане Міністерству освіти і науки в області, а з іншого – обласній державній адміністрації. Воно здійснює керівництво освітою в області. Йому підпорядковані обласний інститут післядипломної освіти, обласні станції юних техніків, натуралістів, туристів, загальноосвітні навчально-виховні заклади інтернатного типу, інші освітні установи.

Управління освіти обласної державної адміністрації аналізує стан освіти в області, організовує розробку і виконання регіональних програм розвитку освіти національних меншин, забезпечує розвиток мережі навчально-виховних закладів області, здійснює їхнє ліцензування та атестацію. До його функцій входить і впровадження затверджених Міністерством освіти і науки нових освітніх технологій, здійснення контролю за діяльністю відділів освіти в районах, містах, організаціях державного інспектування підпорядкованих установ та закладів освіти, в тому числі післядипломної.

Управління освіти укладає і припиняє контракти з керівниками закладів освіти, що знаходяться в його підпорядкуванні, аналізує виконання умов контракту керівниками вищих навчальних закладів III рівня акредитації, професійно-технічних закладів, формує замовлення на методичну, педагогічну літературу, навчальні програми, посібники, бланки суворої звітності та інше.

Відділ освіти підпорядкований, з одного боку, управлінню освіти обласної держадміністрації, а з іншого – районній (міській) державній адміністрації. Він здійснює безпосереднє керівництво навчально-виховними закладами (загальноосвітніми школами,

ліцеями, гімназіями, дошкільними закладами, позашкільними установами), а також районним (міським) методичним кабінетом, аналізує стан освіти в районі (місті), подає пропозиції місцевим органам влади щодо зміцнення навчально-матеріальної бази закладів освіти, сприяє створенню різних типів закладів освіти, організовує навчання обдарованих дітей, а також дітей, які мають вади у фізичному і розумовому розвитку, сприяє влаштуванню до інтернатних закладів дітей-сиріт і дітей, які залишилися без батьківського піклування, організовує роботу психологічної служби, соціально-педагогічного патронажу в закладах освіти, визначає потребу закладів освіти у педагогічних кадрах і задовольняє її, проводить атестацію педагогічних працівників району, аналізує використання бюджетних коштів на освіту та інше.

До органів громадського самоврядування в системі освіти належать загальні збори (конференція) колективу; рада навчально-виховного закладу; районна, міська, обласна конференції працівників освіти; районна, міська ради з питань народної освіти; всеукраїнський збір працівників освіти.

Правове регулювання сфери освіти в Україні – це сукупність правових засобів, за допомогою яких держава здійснює правовий вплив на суспільні відносини в освітянській галузі.

Мета правового регулювання сфери освіти – забезпечення безперешкодного руху інтересів суб'єктів до цінностей.

Одним із **методів правового регулювання освіти** є законодавча регламентація правовідносин галузі. У галузі освіти України вже прийнята велика кількість нормативно-правових актів різного рівня, які мають єдину ціль – забезпечити правове регулювання освітянської сфери.

Основними **складовими нормативної бази сфери освіти в Україні** є: Конституція України, Державна національна програма “Освіта” (“Україна XXI століття”), Національна доктрина розвитку освіти та Закони України “Про освіту”, “Про дошкільну освіту”, “Про загальну середню освіту”, “Про позашкільну освіту”, “Про професійно-технічну освіту”, “Про вищу освіту”.

Нормативні акти регулюють відносини за такими напрямками, як:

- удосконалення системи управління освітою (Постанови КМУ: “Про затвердження Положення про загальноосвітній навчальний заклад”; “Про затвердження Типового положення

- про Головне управління освіти і науки Київської міської державної адміністрації, управління освіти і науки обласної, Севастопольської міської державної адміністрації”; “Про затвердження Положення про державну інспекцію навчальних закладів”; “Про затвердження Положення про дослідницький університет”; накази Міністерства освіти і науки України тощо);
- стандартизація змісту освіти, ліцензування, атестація та акредитація навчальних закладів (Постанови КМУ: “Про затвердження Положення про навчально-виховний комплекс “дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад”, “загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад”; “Про ліцензування освітніх послуг”; наказ Міністерства освіти і науки України: “Про затвердження Порядку державної атестації загальноосвітніх, дошкільних та позашкільних навчальних закладів”);
 - гуманізація та демократизація освіти, методологічна переорієнтація процесу навчання на розвиток особистості (Постанови КМУ: “Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики”; “Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми оздоровлення та відпочинку дітей на 2011–2015 роки”; “Про затвердження Державної цільової соціальної програми розвитку позашкільної освіти на період до 2014 року”; накази Міністерства освіти і науки України: “Про затвердження Умов прийому до вищих навчальних закладів України”; “Про зовнішнє незалежне оцінювання навчальних досягнень осіб, які виявили бажання вступати до вищих навчальних закладів України в 2013 році” тощо).

Важлива функція органів освіти – інспектування діяльності закладів освіти. Під **інспектуванням** розуміють систему державного контролю за станом виконання закладами й установами освіти постанов, директив і вказівок уряду в галузі освіти, навчальних планів та програм, інструкцій та указів і розпоряджень керівних органів з одночасною практичною допомогою тим, кого контролюють, вжиттям заходів щодо запобігання й усунення недоліків.

Інспектування начальних закладів може бути:

- **фронтальним** – передбачає перевірку усіх сторін діяльності навчального закладу; дає змогу оцінити роботу педагогічного колективу, зробити правильні висновки, встановити передумови успіхів і причини недоліків у діяльності;
- **вибірковим** – передбачає перевірку лише окремих ділянок роботи навчального закладу; проводять за потреби вивчення конкретних питань, які мають важливе значення або незадовільно вирішують на практиці;
- **тематичним** – спрямоване на поглиблене вивчення, вирішення важливої проблеми певною групою навчальних закладів.

Науково обгрунтоване керівництво закладами освіти можливе за дотримання таких **принципів управління**:

- державотворення;
- науковості;
- демократизації;
- гуманізації;
- цілеспрямованості;
- плановості;
- компетентності;
- оптимізації;
- ініціативи й активності;
- об'єктивності в оцінці виконання працівниками закладу освіти своїх обов'язків;
- поєднання колегіальності з персональною відповідальністю.

13.3. Поняття та види науково-технічної діяльності

Наука – це сфера дослідницької діяльності, спрямована на виробництво нових знань про природу, суспільство і процеси мислення. Вона містить у собі всі умови і моменти цього виробництва. А саме: учених з їхніми знаннями і здібностями, кваліфікацією і досвідом, з поділом і кооперацією наукової праці, наукові установи, експериментальне і лабораторне устаткування, методи науково-дослідної роботи, поняття і категоріальний апарат, систему наукової інформації, а також усю суму знань, які виступають як попередні посилання, або засоби чи результати наукового пізнання.

Функції науки:

- пізнавальна – задоволення потреб людей у пізнанні законів природи, суспільства, мислення;
- практично-дієва – постійне вдосконалення виробництва і системи суспільних відносин як безпосередньої виробничої сили;
- культурно-виховна – розвиток культури, гуманізація процесу виховання та формування нового покоління, сприяння подальшому розвитку і самовдосконаленню людини як індивіда і суспільства загалом.

Вищими формами організації науки в Україні є Національна Академія наук (НАН) та галузеві академії (Академія сільськогосподарських наук, Академія педагогічних наук, Академія медичних наук та ін.).

Поняття наука є невідривним від поняття **наукова діяльність** під якою, відповідно до статті 1 Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність”, розуміють інтелектуальну творчу діяльність, спрямовану на одержання і використання нових знань. Основними її формами є фундаментальні та прикладні наукові дослідження.

Пунктом 3.4 Інструкції щодо заповнення форми державного статистичного спостереження № 1 – наука “Звіт про виконання наукових та науково-технічних робіт” науковими дослідженнями та розробками визнано творчу діяльність, яку здійснюють на систематичній основі з метою збільшення обсягу наукових знань, у тому числі про людину, природу та суспільство, а також пошук нових сфер застосування цих знань.

Критерієм вирізнення наукової діяльності від супутніх видів творчої діяльності є наявність у виконаних дослідженнях елементу новизни.

Наукова діяльність – це інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань через соціальні інститути (за КВЕД). Її формами є:

- фундаментальна (теоретична) наука;
- прикладна наука;
- наукознавство.

Поділ наук на фундаментальні та прикладні є доволі умовним. Це пояснюють тим, що фундаментальні науки є більш віддаленими від застосування їхніх результатів на практиці, оскільки вони займаються пошуком і відкриттям нових закономірностей, законів (наприклад,

економічна теорія). Прикладні науки більше пов'язані з практикою, насамперед виробництвом, оскільки їхньою метою є розробка способів впровадження висновків фундаментальної науки (наприклад, облік, аналіз і аудит).

Організують наукову діяльність в Україні такі установи:

1. Міністерство освіти і науки України – займається організацією, координацією та фінансуванням науки в Україні. Разом з науковими установами визначає напрям розвитку наукових досліджень та їхнє використання у народному господарстві.

2. Національна академія наук України – вища наукова організація України, яка організовує і здійснює фундаментальні та прикладні дослідження з найважливіших проблем природничих, технічних і гуманітарних наук, а також координує здійснення фундаментальних досліджень в наукових установах та організаціях незалежно від форм власності. НАН складається із відділень відповідних галузей науки, об'єднаних у **науково-дослідні інститути** (НДІ). Зокрема, відділення суспільних наук включає економічні науки (НДІ економіки). Крім галузевих, виокремлюють територіальні відділення (Донецьке, Західне, Південне, Київське та ін.) і територіальні філіали. НАН разом з галузевими академіями виконує замовлення органів державної влади стосовно розроблення засад державної наукової і науково-технічної політики, проведення наукової експертизи проектів державних рішень і програм.

3. Державні галузеві академії наук – державні спеціалізовані наукові установи, що координують, організовують і проводять дослідження у відповідних галузях науки і техніки. До них належать Українська академія аграрних наук, Академія медичних наук України, Академія педагогічних наук України, Академія правових наук України, Академія мистецтв України. Аналогічно до НАН, вони сформовані з НДІ різного профілю відповідно до галузі науки.

4. Громадські спеціалізовані академії – наукові установи, що об'єднують учених на громадських засадах за профілем їхньої наукової діяльності. До них, зокрема, належать Українська міжнародна академія оригінальних ідей, Академія інженерних наук, Українська технологічна академія.

5. Відомчі галузеві академії – галузеві НДІ, підпорядковані міністерствам і відомствам. Наприклад, Міністерству економіки та європейської інтеграції підвідомчий НДІ економіки, Міністерству

фінансів України – НДІ фінансів, Держкомстату України – НДІ статистики.

6. Наукові товариства – громадські спеціалізовані організації;

7. Вищі навчальні заклади – університети, академії, інститути, що мають спеціальні підрозділи, які займаються науково-дослідною роботою за рахунок бюджетних та госпрозрахункових коштів. Дослідження виконують наукові та науково-педагогічні працівники, докторанти, аспіранти, студенти із залученням учених. Тематику досліджень формують за профілем вузу, його факультетів і кафедр.

13.4. Державне регулювання науково-технічної діяльності

Науково-технічну діяльність традиційно вважають сферою активної державної політики.

Цілями державної науково-технічної політики розвинутих країн світу є:

- збільшення внеску науки і техніки в розвиток економіки країни;
- забезпечення прогресивних перетворень у сфері матеріального виробництва;
- підвищення конкурентоспроможності національного продукту на світовому ринку;
- зміцнення безпеки й обороноздатності країни;
- поліпшення екологічного стану;
- збереження і розвиток сформованих наукових шкіл.

Завданням державної науково-технічної та інноваційної політики в Україні є створення оптимального економічного механізму, який поєднував би державні та ринкові важелі впливу на наукові та інноваційні процеси, був зорієнтований на економічне зростання України, її інтеграцію у світову економіку.

До *основних принципів державної політики в науково-технічній та інноваційній діяльності* належать:

- свобода наукової та науково-технічної творчості;
- правова охорона інтелектуальної власності;
- інтеграція наукової, науково-технічної діяльності й освіти;
- підтримка конкуренції у сферах науки і техніки;
- концентрація ресурсів на пріоритетних напрямках наукового розвитку;

- стимулювання ділової активності в науковій, науково-технічній та інноваційній діяльності;
- розвиток міжнародного наукового співробітництва.

Засоби впливу держави у сфері науково-технічної діяльності можна поділити на прямі та опосередковані. Світова практика свідчить, що сфера прямого регулювання (адміністративно-відомчий та програмно-цільовий методи) поступово звужується, тоді як сфера методів опосередкованого впливу (лібералізація податкового та амортизаційного законодавства, антимонопольного регулювання, сприяння подальшому розвитку інфраструктури, зовнішньоекономічна політика) розширюється.

Досягнення цілей і завдань науково-технічної політики здійснює держава шляхом застосування форм прямого та непрямого регулювання.

До **важелів прямого регулювання** у сфері науково-технічної діяльності належать:

- визначення державних пріоритетів розвитку науки і техніки;
- формування державних науково-технічних програм;
- доведення державних замовлень на науково-технічні розробки;
- бюджетне фінансування фундаментальних досліджень та реалізації науково-технічних програм;
- проведення державної науково-технічної експертизи;
- підготовка науково-технічних кадрів вищої кваліфікації;
- здійснення патентної та ліцензійної діяльності.

До **важелів непрямого регулювання** науково-технічної діяльності належать:

- створення сприятливих умов для здійснення науково-технічної діяльності всіма суб'єктами підприємництва;
- правовий захист інтелектуальної власності;
- звільнення від оподаткування, введення пільгового режиму оподаткування суб'єктів господарювання у сфері науково-технічної діяльності;
- введення пільгового кредитування;
- встановлення взаємовигідних міжнародних зв'язків;
- пропагування науково-технічних досягнень;
- стимулювання науково-технічної творчості.

Завданням регулювання науково-технічної діяльності також є створення оптимального механізму поєднання ринкових і державних

важелів впливу на науково-технічні процеси, їхня орієнтація на економічне зростання та інтеграцію у світову економіку.

Ринковий і державний механізми регулювання по-різному впливають на ефективність науково-технічної діяльності, зумовлюють різні дії і політику в цій сфері (рис. 13.1).

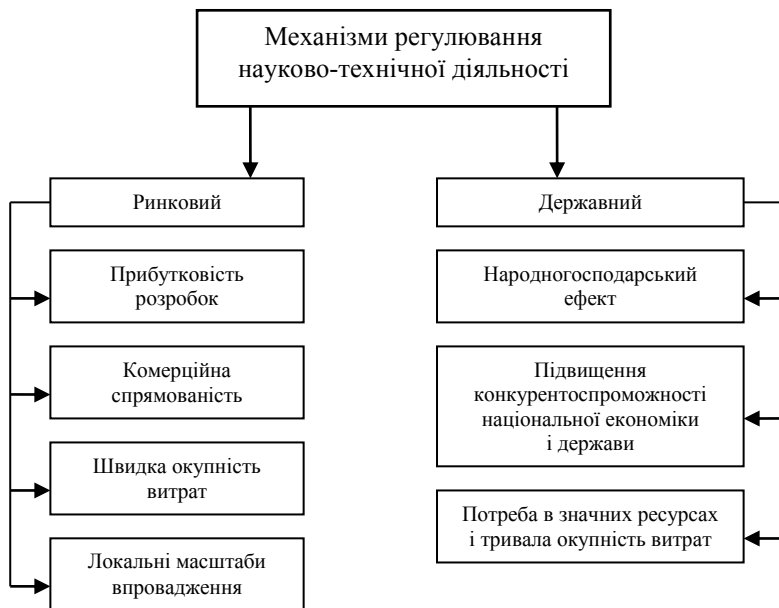

Рис. 13.1. Умови ринкового і державного регулювання науково-технічної діяльності

У регулюванні науково-технічної діяльності важливо забезпечити оптимальне поєднання ринкових механізмів і державного впливу на функціонування і розвиток цієї важливої сфери економіки.

Механізм регулювання науково-технічної діяльності загалом передбачає:

- правове забезпечення науково-технічної та інноваційної діяльності;
- створення економічно сприятливих умов для ефективного здійснення науково-технічної діяльності шляхом застосування податкових і фінансово-кредитних важелів;

- забезпечення бюджетним, базовим і програмно-цільовим фінансуванням;
- визначення пріоритетних напрямів науково-технічної діяльності, їхню підтримку та заохочення;
- формування науково-технічних прогнозів і програм;
- мобілізацію коштів на науково-технічну діяльність та стимулювання їхніх надходжень;
- стимулювання розвитку підприємництва у сфері науки і техніки;
- підготовку наукових кадрів вищої кваліфікації.

Винятковою прерогативою держави є **правове регулювання інноваційних процесів**. Закон повинен визначити стратегію, принципи і порядок формування державної науково-технічної політики; місце наукової і науково-технічної діяльності в державі, суспільстві, економіці; правовий статус науковця; закріпити види наукових організацій, множинність джерел фінансування галузі, принципи регулювання науково-технічної та інноваційної діяльності, основні форми впливу органів державної влади на державному і регіональному рівнях у сфері науки; визначити правові основи регулювання міжнародного наукового та науково-технічного співробітництва.

Законодавчо-нормативне регулювання науки в Україні складається як із законодавчих, так і з підзаконних актів, а також містить внутрішні нормативні документи суб'єктів наукової діяльності. Їхню характеристику наведено нижче.

Конституція України визначає, що кожен має право на освіту (стаття 53); громадянам гарантована свобода наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності; держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством (стаття 54).

У **Законі України “Про вищу освіту”** розкрито засади підготовки наукових та науково-педагогічних працівників, зокрема, в аспірантурі, асистентурі-стажуванні та докторантурі; наукової та науково-технічної діяльності у ВНЗ.

Закон України “Про наукову та науково-технічну діяльність” визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування і

розвитку науково-технічної сфери, створює умови для наукової і науково-технічної діяльності, забезпечення потреб суспільства і держави у технологічному розвитку.

Закон України “Про інноваційну діяльність” визначає правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні, встановлює форми стимулювання державою інноваційних процесів і спрямований на підтримку розвитку економіки України інноваційним шляхом.

Положення про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів регламентує діяльність у галузі підготовки науково-педагогічних і наукових кадрів і є обов’язковим для всіх вищих навчальних закладів та наукових установ України незалежно від їхньої підпорядкованості та форми власності.

Порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань визначає порядок присудження наукових ступенів доктора і кандидата наук та присвоєння вчених звань професора, доцента і старшого наукового співробітника.

Статутні документи науково-освітніх установ (зокрема, ВНЗ) у яких детально регламентована діяльність цих установ у галузі науки: її тематика, організація, фінансування, координація наукових досліджень з іншими суб’єктами науки в Україні і за кордоном тощо.

Центральне місце в системі прямого державного регулювання займає **фінансування НДДКР та інноваційних проектів з бюджетних коштів**. Державні асигнування та субсидії можуть надавати державному і недержавному секторам на власне інноваційні цілі або на забезпечення інноваційної складової інвестицій багатопільового характеру. З метою забезпечення диверсифікованості інноваційних вкладень держави можливе створення спеціалізованих державних холдингових та інноваційних компаній.

Держава забезпечує **бюджетне фінансування наукової та науково-технічної діяльності** за рахунок видатків із Державного бюджету України. Видатки на наукову і науково-технічну діяльність є захищеними статтями.

Бюджетне фінансування наукових досліджень здійснюють шляхом базового та програмно-цільового фінансування. Базове фінансування надають для забезпечення:

- фундаментальних наукових досліджень;

- найважливіших для держави напрямів досліджень, у тому числі в інтересах національної безпеки та оборони;
- розвитку інфраструктури наукової і науково-технічної діяльності;
- збереження наукових об'єктів, що становлять національне надбання;
- підготовки наукових кадрів.

Перелік наукових установ і вищих навчальних закладів, яким надають базове фінансування для здійснення наукової і науково-технічної діяльності, затверджує КМУ.

Програмно-цільове фінансування здійснюють, зазвичай, на конкурсній основі для:

- науково-технічних програм і окремих розробок, спрямованих на реалізацію пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки;
- забезпечення проведення найважливіших прикладних науково-технічних розробок, які виконують за державним замовленням;
- проєктів, що виконують у межах міжнародного науково-технічного співробітництва.

Бюджетне фінансування наукової і науково-технічної діяльності здійснюють відповідно до законодавства України. За рахунок державних коштів фінансують переважно фундаментальні та довгострокові прикладні дослідження, що мають загальнонаціональне значення, міждержавні, загальнодержавні науково-технічні програми і проєкти.

Державне фінансування науково-технічних процесів і програм здійснюють на основі їхнього відбору за такими **критеріями**:

- спрямованості на вирішення першочергових проблем національної безпеки держави;
- забезпечення прориву або збереження передових позицій у науково-технічному розвитку;
- відповідності вимогам сучасного світового рівня;
- наявності умов для реалізації;
- багаточільового призначення;
- забезпечення соціального ефекту від реалізації;
- економічної доцільності, окупності.

Державні наукові та науково-технічні програми є важливим засобом реалізації пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки

шляхом концентрації науково-технічного потенціалу країни (рис. 13.2).

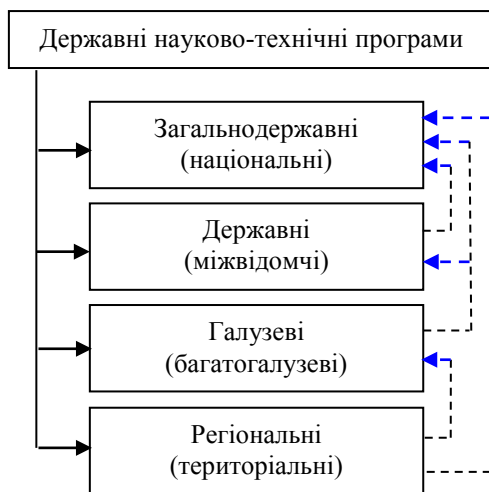

Рис. 13.2. Види державних наукових і науково-технічних програм

Державні наукові та науково-технічні програми поділяють на:

- загальнодержавні (національні);
- державні (міжвідомчі);
- галузеві (багатогалузеві);
- регіональні (територіальні).

Державні наукові та науково-технічні програми формують Міністерство освіти і науки України, Національна академія наук, інші центральні органи управління на основі цільових проектів і розробок, відібраних на конкурсних засадах з урахуванням пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки.

Виходячи з пріоритетних напрямів, розробляють *державні науково-технічні програми*, які включають планові завдання державним установам, державні замовлення приватним науково-дослідним і проектним організаціям та ряд прогнозів розвитку науково-технічних досліджень.

На основі переліку найважливіших розробок, спрямованих на створення новітніх технологій і продукції, щорічно формують *державне замовлення*, яке забезпечує економічно вигідні умови для

участі наукових, дослідних і проектних організацій у розвитку фундаментальних досліджень.

Для забезпечення розвитку науки і сприяння науково-технічній творчості держава створює *систему науково-технічної інформації, забезпечує стандартизацію, сертифікацію та метрологію, проводить експертизу науково-технічних розробок.*

З метою постійного поновлення *інтелектуального потенціалу суспільства*, розвитку науково-технічної культури, новаторства, сприяння творчості держава забезпечує престиж наукової праці, організовує підготовку і підвищення кваліфікації науково-технічних кадрів, забезпечує відбір талановитої молоді, запроваджує систему атестації кадрів, встановлює державні стипендії, премії і почесні звання для осіб, що зробили значний внесок у розвиток науки.

Державна політика у сфері *патентів і ліцензій* спрямована на регулювання відносин щодо набуття та використання права на об'єкти інтелектуальної власності. Автори прав отримують доходи від використання їхнього продукту у підприємницькій діяльності. Тим самим створюють ефективну систему мотивації до науково-технічної діяльності, її практичної спрямованості, підвищення якості розробок.

Важливим засобом державного регулювання у сфері науково-технічної діяльності є державна *підтримка міжнародного науково-технічного співробітництва*. Держава створює необхідні правові та економічні умови для здійснення вільних та рівноправних відносин з міжнародними організаціями, товариствами, об'єднаннями. Науково-технічне співробітництво здійснюють шляхом проведення спільних досліджень, технічних розробок на основі кооперації, реалізації спільних програм, обміну науково-технічною інформацією, проведення міжнародних конференцій, конгресів, симпозіумів, обміну кадрами, спільної підготовки фахівців тощо.

Для підтримки фундаментальних наукових досліджень у галузі природничих, технічних і гуманітарних наук, що провадять наукові установи, вищі навчальні заклади, вчені, створюють *Державний фонд фундаментальних досліджень*.

13.5. Показники прогнозування освіти та підготовки спеціалістів

Згідно з Законом України “Про освіту”, довготривала *мета освіти* – всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів та здібностей, збагачення інтелектуального, творчого, культурного потенціалу нації, підвищення освітньо-професійного рівня громадян.

Освітньою послугою називають специфічний товар (освітня програма), споживання якого дає змогу індивіду підвищувати свій освітньо-професійний потенціал і тим самим забезпечувати своє функціонування як конкурентної робочої сили на ринку праці.

При прогнозуванні розвитку освіти необхідно передбачати інтегрування усіх ланок навчання і виховання молоді, неперервність освіти, забезпечення можливості одержувати освіту всіх типів і рівнів. У планах необхідно передбачати продовження позитивних тенденцій і перетворень в галузі освіти та забезпечення пріоритетного розвитку освіти, міру матеріальних і організаційних можливостей.

У соціально-економічному розвитку суспільства особливе значення для населення мають найбільш масові послуги освіти – *дошкільні заклади освіти і шкільне навчання молоді*.

Система суспільного дошкільного виховання дітей повинна забезпечити початок формування всебічно розвинутих особистостей, набуття основних норм громадської поведінки і моралі. При розробленні плану розвитку суспільного дошкільного виховання дітей слід виходити з міркувань, що населенню регіону необхідно дати змогу виховувати дітей в державних і недержавних дитячих дошкільних закладах.

Кількість дітей дошкільного віку визначають на основі матеріалів перепису населення і демографічних розрахунків, кількість дітей у постійних дошкільних закладах – як сума кількості дітей у всіх постійних дошкільних закладах, які є на території держави (міст, районів), незалежно від їхнього відомчого підпорядкування.

Кількість учнів загальноосвітніх навчально-виховних закладів визначають на основі демографічних показників про загальну кількість дітей шкільного віку, відомостей про народжуваність та смертність дітей віком до 6–7 років, результатів навчання в школах у минулому навчальному році, матеріалів державної статистики.

Мережу дошкільних закладів та контингенти вихованців у них визначають окремо для міських поселень і сільської місцевості.

У сільській місцевості, залежно від демографічної ситуації, дошкільні заклади можуть бути як самостійні, так і в комплексі зі школами, клубами та іншими закладами освіти.

Для міських поселень кількість дітей в дошкільних закладах на кінець прогнозного року становитиме:

$$D_{дзt} = D_{дз(t-1)} + D_{пт} - D_{вт} - D_{вит}, \quad (13.1)$$

де $D_{дзt}$ – кількість дітей у дошкільних закладах міських поселень на кінець прогнозного року;

$D_{дз(t-1)}$ – кількість дітей у дошкільних закладах міських поселень на кінець базового року;

$D_{пт}$ – прийняття дітей у дошкільні заклади міських поселень протягом прогнозного року;

$D_{вт}$ – випуск дітей з дошкільних закладів міських поселень у прогнозованому році;

$D_{вит}$ – кількість дітей, які вибули з дошкільних закладів міських поселень у прогнозованому році.

Кількість дітей у дошкільних закладах у сільській місцевості на кінець прогнозного року визначають на основі статистичних даних про кількість дітей на кінець базового року, розрахунків випуску дітей із дошкільних закладів у прогнозованому періоді, що визначають експертним шляхом.

Чисельність учнів перших класів денних загальноосвітніх шкіл розраховують за формулою:

$$Ч_{д1t} = \frac{2}{5} Ч6_t + \frac{3}{5} Ч7_t + КЧ5_t, \quad (13.2)$$

де $Ч_{д1t}$ – чисельність дітей, які мають навчатися в перших класах у прогнозованому році;

$Ч6_t, Ч7_t, Ч5_t$ – кількість дітей 5–7-річного віку на перше січня прогнозного року;

$К$ – коефіцієнт приймання у перші класи дітей у віці 5 років.

Загальний контингент учнів 1–11-х класів на початок навчального року визначають за формулою:

$$ЧУ_t = ЧУ_{t-1} - В9 - В11 + Ч_0 1 + П10, \quad (13.3)$$

де $ЧУ_t$ – кількість учнів 1–11-х класів на початок нового навчального року (t);

$ЧУ_{t-1}$ – кількість учнів на початок базового $(t-1)$ навчального року;

B_9 – випуск з 9-х класів;

B_{11} – випуск з 11-х класів;

$П_{10}$ – прийняття в 10-ті класи.

Кількість дітей в інтернатних закладах освіти визначають на основі звітних статистичних матеріалів про їхній розвиток, відомостей відповідних відомств про кількість дітей-сиріт, дітей з вадами фізичного і розумового розвитку, реальних можливостей їхнього розміщення в інтернатних закладах.

Вища освіта – фундамент інтелектуального потенціалу суспільства, його науково-технічного прогресу. Вища освіта забезпечує фундаментальну, наукову, професійну та практичну підготовку, здобуття громадянами освітньо-кваліфікаційних рівнів відповідно до їхніх покликань, інтересів і здібностей, удосконалення наукової та професійної підготовки, перепідготовки та підвищення їхньої кваліфікації.

Головним **завданням** підготовки фахівців з вищою освітою є забезпечення потреби країни у працівниках, які відповідають сучасним вимогам науки та виробництва, спроможних брати активну участь у соціальному та економічному розвитку країни за умов реформування суспільства.

Отже, незважаючи на належність вищих навчальних закладів України до різних галузевих структур, на те, що вони перебувають і працюють у соціально-економічних системах конкретних регіонів, планування кількості студентів здійснюють на основі державного моніторингу потреби в додатковій кількості відповідних фахівців з вищою освітою.

До основних показників прогнозу розвитку вищої освіти належать:

- кількість студентів у вищих закладах освіти I рівня акредитації – всього, у тому числі денного навчання;
- приймання – всього, у тому числі на денне навчання;
- випуск – всього, у тому числі денного навчання.

Ті ж самі показники визначають за II та III–IV рівнями акредитації вищих закладів освіти.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей та утвердження гуманізму, взаємоповаги між націями і народами, виховання високих моральних якостей – це:

- а) освіта;
- б) інтелектуальний капітал;
- в) інтелектуальний потенціал;
- г) наука.

2. Якого виду освіти в Україні не існує:

- а) дошкільна;
- б) позашкільна;
- в) самоосвіта;
- г) правильної відповіді немає?

3. Якого виду освітньо-кваліфікаційного рівня не існує:

- а) кваліфікаційний робітник;
- б) професійний робітник;
- в) молодший спеціаліст;
- г) магістр?

4. Конституція України гарантує:

- а) доступність освіти;
- б) безоплатність освіти;
- в) надання стипендій;
- г) усі відповіді правильні.

5. Виробленням державної політики в галузі освіти та втіленням її в життя займається:

- а) Міністерство освіти і науки України;
- б) управління освіти обласної державної адміністрації;
- в) відділ освіти районної державної адміністрації;
- г) усі відповіді правильні.

6. Атестацію наукових і науково-педагогічних кадрів проводить:

- а) Міністерство освіти і науки України;
- б) управління освіти обласної державної адміністрації;
- в) відділ освіти районної державної адміністрації;
- г) усі відповіді правильні.

7. При сільських і селищних радах народних депутатів створюють:

- а) відділ освіти;
- б) управління освіти;
- в) комітет освіти;
- г) усі відповіді правильні.

8. Ліцензування та атестацію навчальних закладів здійснює:

- а) відділ освіти;
- б) управління освіти;
- в) комітет освіти;
- г) усі відповіді правильні.

9. Система державного контролю за станом виконання закладами й установами освіти постанов, директив і вказівок уряду в галузі освіти, навчальних планів та програм, інструкцій та указів і розпоряджень керівних органів з одночасною практичною допомогою тим, кого контролюють, вжиттям заходів щодо запобігання й усунення недоліків – це:

- а) державний нагляд у сфері освіти;
- б) інспектування;
- в) управління освітою;
- г) правильної відповіді немає.

10. Вибіркове інспектування навчальних закладів передбачає перевірку:

- а) усіх сторін діяльності навчального закладу;
- б) вирішення важливої проблеми певною групою навчальних закладів;
- в) лише окремих ділянок роботи навчального закладу;
- г) правильної відповіді немає.

11. Вищою формою організації науки в Україні є:

- а) дослідницький університет;
- б) науково-дослідний інститут;
- в) Академія сільськогосподарських наук;
- г) усі відповіді правильні.

12. Формою наукової діяльності є:

- а) наукознавство;
- б) експериментаторство;
- в) винахідництво;
- г) усі відповіді правильні.

13. Досягнення цілей і завдань науково-технічної політики здійснює держава через застосування таких форм регулювання:

- а) нормативного і позитивного;
- б) фінансового, правового і адміністративного;
- в) прямого та непрямого;
- г) усі відповіді правильні.

14. Вкажіть важелі непрямого регулювання науково-технічної діяльності:

- а) правовий захист інтелектуальної власності;
- б) проведення державної науково-технічної експертизи;
- в) підготовка науково-технічних кадрів вищої кваліфікації;
- г) усі відповіді правильні.

15. Бюджетне фінансування наукових досліджень здійснюють шляхом фінансування:

- а) прямого;
- б) регламентного;
- в) забезпечувального;
- г) програмно-цільового.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : станом на 12 червня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
2. Господарський Кодекс України: станом на 01 лютого 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
3. Про вищу освіту : Закон України № 2984-III станом на 17 січня 2002 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
4. Про дошкільну освіту : Закон України № 2628-III станом на 11 липня 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
5. Про загальну середню освіту : Закон України № 651-XIV станом на 13 травня 1999 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
6. Про інноваційну діяльність : Закон України № 40-IV станом на 04 липня 2002 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
7. Про наукову та науково-технічну діяльність : Закон України № 1977-XII станом на 13 грудня 1991 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
8. Про освіту : Закон України № 1060-XII станом на 23 травня 1991 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
9. Про позашкільну освіту : Закон України № 1841-III станом на 22 червня 2000 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
10. Про професійно-технічну освіту : Закон України № 103/98-ВР станом на 10 лютого 1998 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
11. Про національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України № 347/2002 станом на 17 квітня 2002 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

12. Про Державну національну програму “Освіта” (“Україна XXI століття”) : Постанова Кабінету Міністрів України № 896 станом на 03 листопада 1993 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
13. Про затвердження положення про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів : Постанова Кабінету Міністрів України № 309 станом на 01 березня 1999 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
14. Про затвердження порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань : Постанова Кабінету Міністрів України № 567 станом на 24 липня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
15. *Барінов В. В.* Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / В. В. Барінов, Г. І. Скорик. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. – С. 235–237.
16. *Ковтун О. І.* Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / О. І. Ковтун. – Львів : Новий Світ – 2000, 2006. – С. 216–232.
17. *Михасюк І.* Державне регулювання економіки : підручник / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка, З. Залога. – К. : Атіка, Ельга-Н, 2000. – С. 328–340.
18. Практикум з державного регулювання економіки : [навч. посіб.] / [А. Ф. Мельник, А. Ю. Васіна, О. П. Дудкіна та ін.] ; за ред. А. Ф. Мельник. – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – С. 140–154.
19. *Стеченко Д. М.* Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / Д. М. Стеченко. – К. : МАУП, 2000. – С. 120–122.
20. *Третяк Г. С.* Державне регулювання економіки та економічна політика : [навч. посіб.] / Г. С. Третяк, К. М. Бліщук. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. – С. 71–75.
21. *Швайка Л. А.* Державне регулювання економіки : підручник / Л. А. Швайка. – К. : Знання, 2008. – С. 215–220.
22. *Яцура В. В.* Соціально-економічне прогнозування : [навч. посіб.] / В. В. Яцура, О. С. Сенишин, М. О. Горинь. – Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. – С. 142–145.

Тема 14

Досвід зарубіжних країн у сфері державного регулювання економіки

14.1. Державне регулювання економіки в європейських країнах

14.2. Особливості державного регулювання економіки США

14.3. Державне регулювання економіки Японії

ТЕРМІНИ

Картель

Кейрецу

Моделі державного регулювання економіки

- американська

- німецька

- французька

- шведська

- японська

14.1. Державне регулювання економіки в європейських країнах

Європейську модель державного регулювання представлено такими країнами як Німеччина, Франція та Швеція.

Німецька модель ДРЕ. Модель соціального ринкового господарства ФРН сформувалася в післявоєнній Німеччині в результаті господарської реформи, основоположником і організатором якої був міністр народного господарства ФРН, а потім її канцлер *Людвіг Ерхард*. Він розробив теорію соціальної ринкової економіки. У ній соціальні аспекти, питання життєвого рівня населення зайняли пріоритетне місце. Учений відштовхувався від того, що виробництво і життєвий рівень населення прямо залежать від таких чинників:

- виробництво не може розвиватися, не маючи широкої бази для збуту;
- збільшення купівельної спроможності населення, своєю чергою, постійно стимулює виробництво, підвищення продуктивності праці тощо.

Головними рисами державного регулювання економіки Німеччини є:

- дотримування основної ідеї ринкової економіки – приватна власність на засоби виробництва, вільна конкуренція і вільне ціноутворення забезпечують оптимальне використання виробничих ресурсів і якнайповніше задоволення потреб населення;
- необхідність активної економічної ролі держави, яка, забезпечуючи основні економічні свободи громадянам, бере на себе відповідальність за організацію грошового обігу, боротьбу з економічними кризами, забезпечення соціальної справедливості, створення рівних умов для конкуренції і недопущення монополізації економіки.

Основою політики державного регулювання ФРН є виконання таких *принципів*:

- держава безпосередньо не займається регулюванням господарських процесів, однак вона встановлює правила, за якими в умовах вільної конкуренції діють приватні господарські суб'єкти;
- стабільність грошового обігу;

- відкриті ринки, тобто вільний доступ на ринок вітчизняних і іноземних контрагентів;
- приватна власність;
- норми відповідальності;
- стабільність економічної політики в країні.

Державний вплив на розвиток окремих галузей і економіки здійснюють за допомогою інструментів податкової, бюджетно-фінансової, митної, інвестиційної, антимонопольної політики, а також політики у сфері зайнятості. Уряд ФРН головну увагу приділяє зростанню економіки і зайнятості населення.

Зазначимо, що *організація оподаткування* в Німеччині ґрунтується на принципах, закладених ще Л. Ерхардом:

- податки повинні бути по можливості мінімальними;
- при оподаткуванні того або іншого об'єкту необхідно враховувати економічну доцільність стягування податку;
- податки не повинні перешкоджати конкуренції;
- податки повинні відповідати структурній політиці;
- систему оподаткування необхідно будувати на пошані приватного життя платника податків, дотриманні комерційної таємниці;
- в системі необхідно унеможливити подвійне оподаткування;
- податки повинні забезпечувати справедливий розподіл доходів у суспільстві.

Регулюючі функції в економічній галузі від імені держави виконують ряд міністерств і відомств ФРН і, в першу чергу, Федеральне міністерство економіки і технологій, Міністерство фінансів і Міністерство продовольства, сільського господарства і захисту прав споживачів Німеччини.

Крім вказаних міністерств, в економічному блоці регулюючі функції держави несуть і інші федеральні відомства, зокрема: Федеральне міністерство транспорту, будівництва і житлового господарства, Федеральне міністерство з захисту навколишнього середовища, природи і безпеки ядерної енергетики, і, частково, Федеральне міністерство економічного співробітництва і розвитку Німеччини. Крім того, є кілька федеральних державних і напівдержавних відомств і організацій, які виконують функції регулювання або сприяння німецькій економіці.

Французька модель ДРЕ. Найважливішою формою прояву державного регулювання економіки у Франції є *планування*.

Французька система планування – своєрідний продукт ринкової економіки. Формуванням стратегічних планів і поточних прогнозів займається Генеральний комісаріат із планування, який підкоряється безпосередньо прем'єр-міністру.

Крім планування, державне регулювання економіки у Франції здійснюють за допомогою *контролю над цінами, податковою системою, кредитно-грошового регулювання, контролю за оплатою праці, політикою прискореної амортизації* та ін.

Управління цінами держава здійснює з урахуванням трьох чинників: динаміки інфляції, наявності або відсутності на ринку конкуренції і соціальної значущості товарів і послуг.

Центральне місце у Франції в системі державного регулювання розвитку економіки займає податкова система. Податкова система Франції передбачає строге розділення податків на надходження до центральних і місцевих бюджетів. До основних податків зачислено: прогресивний прибутковий податок з фізичних осіб, податок на прибуток, на додану вартість і податки акцизного характеру (на нафтопродукти, тютюн та ін.).

Основними формами державного сприяння малому бізнесу у Франції є допомога в отриманні довгострокових і короткострокових позик, надання податкових пільг, розвиток системи гарантій і страхування кредитів, забезпечення комерційною інформацією, встановлення законодавчих гарантій з запобігання повного банкрутства, виділення фахівців для координації діяльності малих підприємств, підвищення кваліфікації управлінського персоналу.

Економіка Франції, як і інших промислово розвинених капіталістичних країн, заснована на принципі вільного підприємництва і торгівлі.

Незважаючи на дію принципу вільного встановлення цін, держава у Франції може прямо регулювати ціни на деякі товари і послуги: на сільськогосподарську продукцію, газ, електроенергію, транспортні послуги.

Шведська модель ДРЕ. Шведська модель описує дві цілі, що характеризують її економіку: *повна зайнятість і вирівнювання доходів*.

Зі всіх західних національних варіантів соціальної політики шведський варіант характеризується універсальністю і загальністю соціального забезпечення і страхування.

Соціальні витрати шведської держави перевищують половину ВВП. Мета системи соціального забезпечення у Швеції – забезпечити людину економічним захистом у випадку хвороби, при народженні дитини, настанні старості, при безробітті і т. п. У шведській моделі соціальна політика сприяє перетворенню суспільних відносин у дусі соціальної справедливості, зрівнюванню доходів, згладжуванню класових нерівностей і, як результат, – побудові у новому суспільстві демократичного соціалізму.

Активна політика на ринку праці орієнтована на зведенні до мінімуму соціальних витрат ринкової економіки. Шведська модель передбачає максимальне зростання виробництва приватного сектора і якомога більший розподіл і перерозподіл державою національного доходу через податкову систему і державні витрати для підвищення життєвого рівня народу.

Однією з особливостей шведської моделі є, зокрема, гнучкість антикризової державної політики. Приватний капітал за такої системи наче звільняється від багатьох видів “непродуктивних” для нього витрат. Держава стимулює використання значної частини прибутку на розширене накопичення капіталу, оскільки вона бере на себе значну частину витрат на освіту, охорона здоров’я, розвиток інфраструктури, певною мірою науково-дослідні і дослідно-конструкторські розробки і т. п.

Соціальна політика Швеції характеризується ідеєю рівності. Наприклад, шведська модель відрізняється дуже високим, порівняно з іншими країнами, ступенем вирівнювання заробітної платні між кваліфікованими і некваліфікованими працівниками. Пріоритетну увагу надають підтримці зайнятості і перепідготовці робочої сили, широкому професійному навчанню.

Найважливіша роль шведського державного сектора полягає в акумуляції і перерозподілі значних грошових коштів на соціальні та економічні цілі згідно з концепцією шведської моделі. Державний сектор має два рівні власників: центральний уряд і місцеві (комунальні) органи влади.

14.2. Особливості державного регулювання економіки США

У США механізм державного регулювання пройшов декілька етапів. На початку 70-х років XX ст. у режимі жорсткого адміністративного регулювання перебувало багато галузей економіки США. Головними причинами введення жорсткого регулювання таких галузей були обмеження монополії та обмеження конкуренції. Важливим інструментом державного регулювання ринку США було державне програмування економіки, яке охопило розробку як загальнонаціональних, так і регіональних програм.

У 1980-ті роки США відмовились від традиційної системи регулювання, яка ґрунтувалась на кейнсіанській моделі, і замінили її системою, заснованою на політиці монетаризму. Тут держава регулює відносини сторін, забезпечує їхню свободу, стимулює чесну ділову активність і карає тих, хто ігнорує право та інтереси суб'єктів ринку.

Державне регулювання економіки США базується на таких формах і методах:

1. Економіка в США заснована на “дозволених” принципах регулювання. Діє також спрощена система оподаткування.

2. Стимулювання ділової активності суб'єктів господарської діяльності.

3. Жорсткий контроль діяльності монополій всередині країни і сприяння створення зарубіжних монополій. Це пояснюють тим, що діяльність монополій за межами країни не є небезпечною для економіки країни, а, навпаки, дає змогу відчувати фінансове зростання.

4. Створення і контроль рівних умов конкурентної боротьби.

5. Індикативне планування.

6. Експорт капіталу в інші країни.

Перелічимо головні **принципи державного регулювання економіки США** :

- підприємницька діяльність доступна кожному громадянину;
- можливість безперешкодного переміщення фінансових і матеріальних ресурсів з одного сектора економіки в інший;
- заходи щодо стабілізації фінансової системи та дозвіл на вивіз капіталу.

Щодо цього зусилля держави сконцентровано на недопущенні монополізму, контролі за реалізацією антимонопольного

законодавства, стимулюванні передових технологій.

У практиці державного регулювання економіки США широко використовують систему державних замовлень.

Система державного регулювання економіки в США складається з багатьох ланок:

- регулюючий механізм федерального уряду;
- механізм штатів і місцевих органів влади;
- державний інструментарій економічного регулювання (федеральний бюджет, податкова система, механізм кредитно-грошової політики);
- апарат адміністративно-правового регулювання діяльності різних галузей економіки.

Найважливішим інструментом державного регулювання економіки США є державний (федеральний) бюджет. Бюджетно-податкове регулювання застосовує уряд для подолання кризових явищ та створення умов щодо підвищення темпів економічного зростання.

Система державних фінансів США відображає *триступінчасту організацію державної влади*. Відповідно до цього розрізняють три рівні фінансової структури: федеральний бюджет, бюджети штатів і місцевих органів управління. Федеральні витрати сягають приблизно 60 % загальнодержавних витрат. Близько 40 % державних витрат здійснюється через бюджети штатів і місцеві органи влади.

Важливу роль у державному регулюванні США відіграють *суди*. На суди покладена функція з розгляду скарг компаній і окремих осіб щодо дій державних агентств, які здійснюють регулювання конкретної галузі.

Отже, пряме і непряме (опосередковане) втручання держави в економічне життя США ґрунтується на системі перевірених господарською практикою методів і важелів, які є універсальними.

14.3. Державне регулювання економіки Японії

До головних *елементів японської моделі державного регулювання* належать:

- активний центральний уряд і стабільний апарат урядовців (Міністерство зовнішньої торгівлі і промисловості);
- визначення пріоритетних галузей для прискорення економічного зростання;

- агресивний розвиток експорту;
- численні інструкції, правила та узгодження;
- виборчий протекціонізм у цілях захисту внутрішнього ринку;
- обмеження прямих іноземних інвестицій;
- м'яке антимонопольне законодавство;
- реструктуризація промисловості під керівництвом уряду;
- офіційний дозвіл картелів;
- спонсоровані урядом спільні проекти досліджень і розробок;
- прозора макроекономічна політика.

Модель державного регулювання економіки, що перетворила Японію на одну з найсильніших світових держав, є еталоном управління національною економікою. Етапи становлення та розвитку японської моделі державного регулювання економіки подано у табл. 14.1.

Таблиця 14.1

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ МОДЕЛІ ЯПОНІЇ

№ з/п	Період	Назва етапу
1	1868-1873 pp.	Інституціоналізація демократичного політичного режиму
2	1873-1904 pp.	Етап початкової індустріалізації
3	1904-1945 pp.	Мілітаризаційний етап
4	1946-1959 pp.	Відновлювально-лібералізаційний етап
5	60-ті pp. XX ст.	Реалізація плану подвоєння національного доходу за рахунок експорту (експансіоністський етап)
6	70-ті pp. XX ст.	Етап “зростання із збереженням негативного сальдо торговельного балансу”
7	80-ті pp. XX ст.	Етап стрімкого експортоорієнтованого економічного зростання
8	90-ті pp. XX ст.	Уповільнення економічного зростання, активне залучення до процесів регіоналізації у азійсько-тихоокеанському регіоні
9	Початок XXI ст.	Нарощування потенціалу для здійснення базових інновацій, формування економіки знань

Головні напрями економічної політики Японії – це стабілізація економіки, перерозподіл доходу, надання суспільних товарів та корегування помилок ринку. З метою стабілізації економіки держава

створює плани та прогнози. Щомісяця Уряд готує економічні доповіді, на основі яких Агентство економічного планування приймає рішення щодо подальших дій. Загалом, на початку 1990-х років у Японії діяло 453 закони, з них 220 регулювали сферу економіки.

Реалізацію *промислової політики* забезпечує *Міністерство зовнішньої торгівлі та промисловості*, яке має певну свободу дій в управлінні галузями і якому підвітна більшість галузей економіки. До сфери дії міністерства входять: зовнішня торгівля, промисловість, новітні технології, розміщення промислових підприємств та екологія, енергетика, питання промислової власності, підтримка малих і середніх підприємств тощо.

На думку японських економістів, високий рівень керованості економіки країни забезпечують різноманітні промислові об'єднання, спеціалізація та кооперація, система субпідрядів, промислові угруповання “кейрецу” і тісний взаємозв'язок промислових підприємств з банками.

Специфічною особливістю японської економіки є *система “кейрецу”* – фінансово-промислові групи, еластично пов'язані між собою через взаємне володіння акціями, договори, постійні контакти. Підтримка постійних контактів є важливішою для членів “кейрецу”, ніж отримання прибутку, норма якого, зазвичай, є нижчою.

У структурі економіки Японії приватні підприємства поєднані з державними. За державними підприємствами, зазвичай, стежать відповідні міністерства, які контролюють їхній бюджет і визначають керівництво. Ступінь контролю змінюють залежно від виду діяльності підприємства. Державні підприємства діють на принципах самоокупності, але більшість з них має акціонерний фонд, який звільнено від дивідендів, і прямі субсидії від уряду. Крім того, існує система прямих державних операцій: пошта; заощадження; друкування банкнот, марок тощо; державне лісове господарство; карбування монет та ін. Також в економіці Японії функціонують підприємства змішаної власності.

Значного успіху отримав *план подвоєння національного доходу*, який реалізовували у 60-х роках ХХ ст. Головним напрямом реалізації такого плану був пріоритет “загальних” цінностей перед “капіталістичними”, який значно перевиконали.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. *З якою моделлю державного регулювання економіки пов'язують ім'я Людвіга Ерхарда:*

- а) німецькою;
- б) американською;
- в) японською;
- г) шведською.

2. *Індикативне планування є найважливішою формою прояву державного регулювання економіки у:*

- а) Німеччині;
- б) Франції;
- в) США;
- г) Японії.

3. *Для якої із поданих моделей державного регулювання економіки характерні повна зайнятість і вирівнювання доходів населення:*

- а) німецької;
- б) американської;
- в) японської;
- г) шведської?

4. *Державне програмування було характерною формою прояву державного регулювання економіки у 70-х роках XX ст. у:*

- а) Німеччині;
- б) Франції;
- в) США;
- г) Японії.

5. *Якій системі державного регулювання економіки притаманні регулюючий механізм федерального уряду; механізм штатів і місцевих органів влади; державний інструментарій економічного регулювання (федеральний бюджет, податкова система, механізм кредитно-грошової політики) тощо:*

- а) Німеччині;
- б) США;
- в) Франції;
- г) Японії?

6. *Основні принципи державного регулювання економіки США є:*

- а) підприємницька діяльність доступна кожному громадянину;

б) можливість безперешкодного переміщення фінансових і матеріальних ресурсів з одного сектора економіки в інший;

в) заходи щодо стабілізації фінансової системи та дозвіл на вивіз капіталу;

г) усі відповіді правильні.

7. *Агресивний розвиток експорту, виборчий протекціонізм у цілях захисту внутрішнього ринку, обмеження прямих іноземних інвестицій, м'яке антимонопольне законодавство, офіційний дозвіл картелів тощо є особливостями:*

а) японської моделі державного регулювання;

б) німецької моделі державного регулювання;

в) французької моделі державного регулювання;

г) американської моделі державного регулювання.

8. *Яка модель державного регулювання ґрунтується на переконанні, що експорт – основа економічного зростання:*

а) німецька;

б) шведська;

в) японська;

г) американська?

9. *Міністерство зовнішньої торгівлі і промисловості відіграє важливу роль у процесі державного регулювання економіки:*

а) Німеччини;

б) Франції;

в) США;

г) Японії.

10. *Для моделі державного регулювання якої країни характерним є створення картелів:*

а) Німеччини;

б) Японії;

в) США;

г) Франції?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Економіка зарубіжних країн : [навч. посіб.] / [А. Голіков, А. Дейнека, Л. Познякова, П. Черномаз]. – К. : ЦУЛ, 2008. – 464 с.
2. *Морозова Т. Г.* Государственное регулирование экономики и социальный комплекс: [учеб. пособ.] / Т. Г. Морозова, А. В. Пикулькин. – М., 1997. – С. 75-88.
3. *Швайка Л. А.* Державне регулювання економіки : підручник / Л. А. Швайка. – К. : Знання, 2008. – С. 426–454.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : станом на 12 червня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
2. Бюджетний Кодекс України: станом на 08 липня 2010 р. № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум.: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
3. Господарський Кодекс України: станом на 01 лютого 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
4. Податковий Кодекс України: станом на 02 грудня 2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум.: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
5. Цивільний Кодекс України: станом на 09 травня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
6. Про Антимонопольний комітет України : Закон України станом № 5463-17 на 16 жовтня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
7. Про банки і банківську діяльність : Закон України № 2121-III станом на 07 грудня 2000 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
8. Про вищу освіту : Закон України № 2984-III станом на 17 січня 2002 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
9. Про дошкільну освіту : Закон України № 2628-III станом на 11 липня 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
10. Про загальну середню освіту : Закон України № 651-XIV станом на 13 травня 1999 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
11. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України № 959-XII станом на 16 квітня 1991 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

12. Про інвестиційну діяльність : Закон України № 1560-XII станом на 18 вересня 1991 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

13. Про інноваційну діяльність : Закон України № 40-IV станом на 04 липня 2002 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

14. Про наукову та науково-технічну діяльність : Закон України № 1977-XII станом на 13 грудня 1991 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

15. Про Національний банк України : Закон України № 679-XIV станом на 20 травня 1999 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

16. Про освіту : Закон України № 1060-XII станом на 23 травня 1991 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

17. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України № 877-V станом на 05 квітня 2007 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

18. Про позашкільну освіту : Закон України № 1841-III станом на 22 червня 2000 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

19. Про професійно-технічну освіту : Закон України № 103/98-ВР станом на 10 лютого 1998 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

20. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України № 224-18 станом на 14 травня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

21. Про ціни та ціноутворення : Закон України № 5007-VI станом на 21 червня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

22. Про національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України № 347/2002 станом на 17 квітня 2002 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

23. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України № 1085/2010 станом на 09 грудня

2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

24. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України № 370/2011 станом на 06 квітня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

25. Про Положення про Державну інспекцію України з контролю за цінами : Указ Президента України № 236/2012 станом на 30 березня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

26. Про Положення про Державну казначейську службу України : Указ Президента України № 460/2011 станом на 13 квітня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

27. Про Положення про Міністерство доходів і зборів України : Указ Президента України № 141/2013 станом на 18 березня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

28. Про Положення про Міністерство фінансів України : Указ Президента України № 446/2011 станом на 08 квітня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

29. Про Державну національну програму “Освіта” (“Україна XXI століття”) : Постанова Кабінету Міністрів України № 896 станом на 03 листопада 1993 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

30. Про затвердження положення про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів : Постанова Кабінету Міністрів України № 309 станом на 01 березня 1999 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

31. Про затвердження порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань : Постанова Кабінету Міністрів України № 567 станом на 24 липня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до норм.-правов. докум. : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

32. *Алейнікова О. В.* Критерії ефективності механізму державного регулювання агропродовольчого сектора економіки [Електронний

ресурс]/ О. В. Алейнікова // Державне управління: удосконалення та розвиток. – Режим доступу : <http://www.dy.nauka.com.ua>.

33. *Андрійчук В. Г.* Повышение эффективности агропромышленного производства : [монографія] / Андрійчук В. Г., Вихор Н. В. – К. : Урожай, 1990. – 217с.

34. *Барінов В. В.* Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / В. В. Барінов, Г. І. Скорик. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. – 460 с.

35. *Бодров В. Г.* Державне регулювання економіки та економічна політика : [навч. посіб.] / В. Г. Бодров, О. М. Сафронова, Н. І. Балдич. – К. : Академвидав, 2010. – 520 с.

36. *Булах Н.* Аналіз сучасного стану та тенденції розвитку ринку продовольства як передумова нарощування конкурентного потенціалу / Н. Булах // Економіст. – 2006. – № 7. – С. 57–59.

37. *Воронкова В. Г.* Соціально-економічне прогнозування : [навч. посіб.] / В. Г. Воронкова. – К. : Професіонал, 2004. – 284 с.

38. *Глівенко С. В.* Економічне прогнозування : [навч. посіб.] / С. В. Глівенко, М. О. Соколов, О. М. Теліженко. – Суми : Університетська книга, 2004. – 207 с.

39. *Дейнеко Л. В.* Фінансово-економічні важелі розвитку продовольчого комплексу / Л. Дейнеко // Фінанси України. – 1998. – № 12. – С. 34–38.

40. *Длугопольський О. В.* Теорія економіки державного сектора : [навч. посіб.] / О. В. Длугопольський. – К. : Професіонал, 2007. – 592 с.

41. *Домарадзька Г. С.* Прогнозування і макроекономічне планування : [навч. посіб.] / Г. С. Домарадзька, Т. М. Гладун, Р. В. Фещур. – Львів : Магнолія-2006, 2007. – 211 с.

42. *Дудар Т. Г.* Формування ринку конкурентоспроможної агропродовольчої продукції: теорія, методика, перспективи : [монографія] / Т. Г. Дудар, В. Т. Дудар. – Тернопіль : Економічна думка, 2009. – 246 с.

43. Економіка зарубіжних країн : [навч. посіб.] / [А. Голіков, А. Дейнека, Л. Познякова, П. Черномаз]. – К. : ЦУЛ, 2008. – 464 с.

44. *Карамішев Д. В.* Концепція інноваційних перетворень: міжгалузевий підхід до реформування системи охорони здоров'я (державно-управлінські аспекти) : монографія / Д. В. Карамішев. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2004. – 304 с.

45. *Ковтун О. І.* Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / О. І. Ковтун. – Львів : Новий Світ – 2000, 2006. – 432 с.
46. *Мельник С. В.* Механізм регулювання соціально-трудової сфери України : монографія / С. В. Мельник. – К. : Видавництво “Соціформ”, 2009.
47. *Мельниченко О. А.* Підвищення рівня та якості життя населення: механізм державного регулювання : монографія / О. А. Мельниченко. – Х. : Вид-во ХарPI НАДУ “Магістр”, 2008.
48. *Михасюк І.* Державне регулювання економіки : підручник / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка, З. Залога. – К. : Атіка, Ельга-Н, 2000. – 592 с.
49. *Морозова Т. Г.* Государственное регулирование экономики и социальный комплекс : [учеб. пособ.] / Т. Г. Морозова, А. В. Пикулькин. – М., 1997. – 324 с.
50. *Пашута М. Т.* Прогнозування та програмування економічного і соціального розвитку : [навч. посіб.] / М. Т. Пашута. – К. : ЦУЛ, 2005. – 298 с.
51. Планування та прогнозування в умовах ринку : [навч. посіб.] / за ред. Г. В. Воронкової. – К. : Професіонал, 2006. – 607 с.
52. Практикум з державного регулювання економіки : [навч. посіб.] / [А. Ф. Мельник, А. Ю. Васіна, О. П. Дудкіна та ін.] ; за ред. А. Ф. Мельник. – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – 334 с.
53. Продовольчий комплекс України : стан і перспективи розвитку / [Дейнеко Л. В., Коваленко А. О., Коренюк П. І. та ін.]; за ред. Б. М. Данилишина. – К. : Наукова думка, 2007. – 276 с.
54. *Стеченко Д. М.* Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / Д. М. Стеченко. – К. : МАУП, 2000. – 176 с.
55. *Третяк Г. С.* Державне регулювання економіки та економічна політика : [навч. посіб.] / Г. С. Третяк, К. М. Бліщук. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. – 128 с.
56. Управління соціальним і гуманітарним розвитком : [навч. посіб.] / [В. А. Скуратівський, В. П. Трошинський, Е. М. Лібанова та ін.] ; за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трошинського : у 2 ч. – К. : НАДУ, 2009.
57. *Халецька А. А.* Соціальний захист населення в Україні: теорія та практика державного управління : монографія / А. А. Халецька. – Донецьк : Юго-Восток, 2010. – 430 с.

58. *Швайка Л. А.* Державне регулювання економіки : підручник / Л. А. Швайка. – К. : Знання, 2008. – 462 с.

59. *Яцура В. В.* Соціально-економічне прогнозування : [навч. посіб.] / В. В. Яцура, О. С. Сенишин, М. О. Горинь. – Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. – 412 с.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

Адміністративне регулювання 33

Баланс

- грошових доходів і витрат населення 260

- послуг та некомерційних платежів 185

- руху капіталів і кредитів 185

Бідність

- глибина 263

- межа 262

- рівень 262

Бюджет

- державний 103

- зведений 104

Бюджетна резолюція 104

Валютна інтервенція 117

Валютна політика

- девізна 117

- дисконтна 117

Виробничий кооператив 153

Грошова емісія 37, 115

Грошово-кредитна політика

- "дешевих грошей" 114

- "дорогих грошей" 114

Дебет кредитного балансу 185

Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України 94

Державна інспекція України з контролю за цінами 133

Державна науково-технічна

політика

- завдання 288

- поняття 287

- цілі 287

Державна промислова політика

- варіанти проведення

- об'єкти 241

- поняття 241

- тактики 242

- цілі 241

Державне(-ий)

- замовлення 30, 35, 160

- контракт 160

- прогноз економічного й соціального розвитку України 56

- прогнозування економічного і соціального розвитку 54

Державне регулювання економіки

- етапи розвитку 14

- ефективність 19

- індикатори ефективності 22

- недоліки 17

- об'єкти 76

- принципи 18

- продуктивність 19

- результативність 19

- система 14

- суб'єкти 80

- цілі 15

Державне регулювання ЗЕД

- види 177

- органи 178

- принципи 177

- суб'єкти 177

- форми 180

- цілі 176
- Державне регулювання інвестиційної діяльності
 - методи 202
 - поняття 201
 - стратегії 204
 - форми 201, 203
- Державне регулювання науково-технічної діяльності
 - важелі 288
 - засоби впливу 288
 - механізм 289
 - принципи 288
 - форми 288
- Державне регулювання підприємницької діяльності
 - види 159
 - поняття 157
 - принципи 157
- Державне регулювання розвитку промислового виробництва
 - важелі 238
 - завдання 238
 - мета 238
 - об'єкти 239
 - поняття 238
 - суб'єкти 238
- Державне регулювання цін 129
- Державне регулювання якості продукції 241
- Державний бюджет
 - дефіцит 108
 - профіцит 108
 - секвестр 108
- Державні аграрні програми 230
- Державні науково-технічні програми
 - поняття 293
 - види 294
- Дефіцит доходу бідного населення
 - середній 263
 - сукупний 263
- Діагноз 54
- Дозвіл 28
- Дотації 107
- Економічна
 - кон'юнктура 13
 - політика 13
 - стратегія 50
- Економічний
 - дирижизм 42
 - лібералізм 42
- Заборона 28
- Засоби державного регулювання підприємницької діяльності у промисловому виробництві 240
- Заходи антиінфляційного регулювання 138
- Зовнішньоекономічна діяльність
 - види 172
 - ознаки 172
 - показники 175
 - принципи 174
 - суб'єкти 172
- Зовнішньоекономічна політика
 - мета 182
 - ознаки 183
 - принципи 184
 - форми 183
- Інвестиційна політика держави
 - елементи 198
 - завдання 199
 - поняття 198
 - функції 198

- цілі 199
- Інвестиційний клімат 200
- Інвестиційний процес
 - мета 197
 - поняття 197
 - суб'єкти 198
- Інвестиції
 - види 195
 - поняття 194
- Індекс
 - вартості життя 264, 265
 - кількісного розвитку
- промислового виробництва 245
 - людського розвитку 265
 - якості життя 266
- Індикатори промислового виробництва 246
- Інноваційна політика держави
 - засоби 210
 - мета 209
 - поняття 209
 - форми 210
- Інноваційний процес
 - етапи 208
 - поняття 208
 - форми 209
- Інновації
 - види 207
 - поняття 207
- Інспектування
 - види 284
 - поняття 284
- Інфляція
 - галопуюча 136
 - гіперінфляція 136
 - помірна 136
 - попиту 136
 - пропозиції (витрат) 136
- Картель 311
- Квінтильний коефіцієнт
 - населення 264
 - фондів 265
- Квота 35
- “Кейданрен” 313
- Комітет
 - Антимонопольний України 91
 - телебачення і радіомовлення України 92
- Конкурентна політика держави
 - напрями 250
 - поняття 249
- Конкурентоспроможність
 - види 249
 - поняття 249
- Концепція соціально-економічного розвитку 51
- Кредит платіжного балансу 185
- Ліцензія 35, 161
- Методи ДРЕ
 - адміністративні 28, 33
 - економічні 28, 36
 - непрямі 28
 - організаційні 28
 - правові 28, 30
 - прямого впливу 27
- Методи державного регулювання ЗЕД
 - автономних рішень 179
 - адміністративні 179
 - владних приписів 179
 - економічні 180
 - правові 179
 - рекомендацій 179
- Методи прогнозування

- виробничих функцій 61
- економетричного моделювання 61
- експертних оцінок 61
- екстраполяції 61
- оптимального моделювання 61
- статистичних залежностей 61
- Методи регулювання платіжного балансу 187
- Міністерство
 - аграрної політики та продовольства України 227
 - економічного розвитку і торгівлі 81
 - фінансів України 82
- Моделі державного регулювання економіки
 - американська 09
 - німецька 305
 - французька 307
 - шведська 308
 - японська 311
- Набір інструментів зовнішньоекономічної політики 184
- Наука
 - вищі форми організації 285
 - поняття 285
 - функції 285
- Наукова діяльність
 - поняття 286
 - форми 286
- Національне агентство України з питань державної служби 95
- Національний банк України 118
- Нетарифне регулювання ЗЕД 180
- Номенклатура 243
- Норма 36
- Норма обов'язкових резервів 37, 116
- Норматив 36
- Операції з державними борговими зобов'язаннями 37, 116
- Органи державного регулювання освітою 280
- Освіта 278
 - види 279
 - мета 278
 - поняття 278
- Освітні рівні 280
- Освітньо-кваліфікаційні рівні 280
- Підприємництво
 - виробниче 149
 - комерційне 149
 - моделі 146
 - ознаки 147
 - організаційно-правова форма 150
 - поняття 146
 - принципи 147
 - страхове 150
 - умови виникнення 146
 - фінансово-кредитне 149
- Підприємницька діяльність
 - види 154
 - поняття 148
- Підприємство
 - державне 154
 - державне комерційне 155
 - державне унітарне 155
 - з іноземними інвестиціями 154
 - змішаної форми власності 154
 - казенне 156
 - колективне 154

- комунальне 154
- корпоративне 154
- приватне 154
- унітарне 154
- фіктивне 157
- Планування
 - директивне 63
 - індикативне 64
- Платіжний баланс
 - види 184
 - статті 187
 - структура 185
- Податки 109
- Податкові пільги 110
- Показники економічної ефективності інвестицій
 - види 205
 - поняття 205
- Потенціал продовольчого комплексу
 - еколого-економічний 223
 - природно-ресурсний 223
- Правове регулювання сфери освіти
 - мета 282
 - методи 282
 - поняття 282
- Примус 28
- Принципи управління освітою 284
- Природні ресурси
 - вторинного 224
 - первинного 224
 - третинного походження 224
- Програма
 - соціально-економічного розвитку 67
 - цільова комплексна 66
- Промисловий
 - агломерація 237
 - вузол 237
 - пункт 237
 - район 237
 - центр 237
- Промисловість
 - галузі 236
 - види 235
 - підгалузі 236
 - чинники формування 237
 - елементи територіальної структури 237
- Проспекція 54
- Пряме управління промисловим виробництвом 240
- Регулятори
 - автоматичні 40
 - антициклічні 40
- Ретроспекція 54
- Рівень життя населення 265
- Санкції 35
- Сертифікація 161
- Сертифікація відповідності 248
- Система
 - державних замовлень 240
 - державного регулювання агропродовольчого ринку 228
 - освіти 278
- Соціальний (-на)
 - захист 257, 269
 - інфраструктура 269
 - розвиток 266
- Спеціальний торговий патент 161
- Ставка міжбанківського кредиту 37, 115

- Стандарт 36, 162, 247
 Стандартизація 161, 162
 Структура продовольчого комплексу
 - продуктова 221
 - територіально-виробнича 223
 - функціонально-галузева 218
 Субвенції 107
 Суб'єкти ДРЕ
 - ВРУ 80, 87
 - КМУ 80, 90
 - Президент України 80, 84
 - центральні органи виконавчої влади 81
 Субсидії 107

 Тарифне регулювання ЗЕД 180
 Товариство
 - акціонерне 153
 - з додатковою відповідальністю 151
 - з обмеженою відповідальністю 152
 - командитне 152
 - непідприємницьке 151
 - підприємницьке 151
 - повне 151
 - поняття 150
 Торговий
 - баланс 185
 - патент 161
 Трансфери 105

 Управління якістю 247

 Фінансова політика держави
 - автоматична 103
 - дискреційна 102
 Фінансування наукової діяльності
 - бюджетне 292
 - програмно-цільове 292
 - критерії 293
 Фонд державного майна України 93
 Форми державного регулювання якості 247

 Ціни
 - вільні 128
 - державні регульовані 129
 - фіксовані 129
 Цінності 194

 Юридична особа 150

 Якість життя населення 265
 Якість продукції
 - вартісні показники 244
 - натуральні показники 244
 - поняття 246

Навчальне видання

**СЕНИШИН Оксана Степанівна
ГОРИНЬ Марта Орестівна
КУНДИЦЬКИЙ Олександр Олександрович**

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Навчальний посібник

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

Редактор
Технічний редактор
Коректор
Комп'ютерне верстання
Дизайн обкладинки

І. М. Лоїк
С. І. Сеник
О. С. Сенишин, М. О. Горинь
М. О. Горинь, О. С. Сенишин
Д. М. Дашков

Формат 60×84/16.
Умовн. друк. арк. 37,7.
Тираж 300 прим.

Видавничий центр Львівського національного університету
імені Івана Франка. 79000 Львів, вул. Дорошенка, 41

Свідчення про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розпоряджувачів видавничої продукції.

Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.